

Szabadka, VI. évfolyam, 2000 – SZEPTEMBER-OKTÓBER * Ára 30 dinár

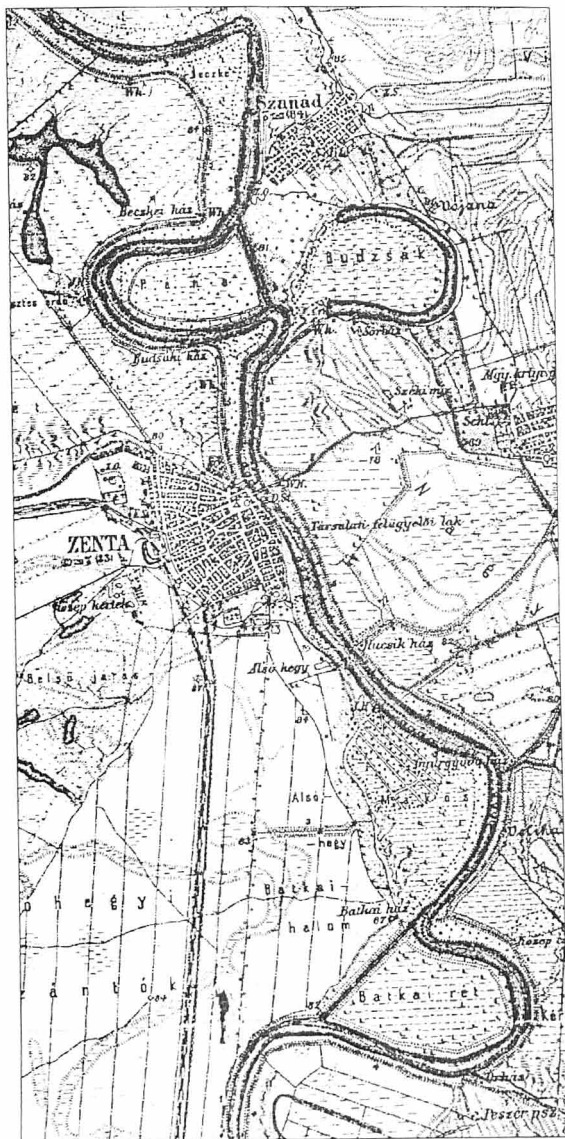
ISSN 1450-6831

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

„A város, amelyben élek, folyó mellett fekszik...”

„A város, amelyben élek, folyó mellett fekszik...”*

A Bácsország tavaly szeptember-októberi számához hasonlóan ezúttal is a zentai helyismereti kutatók írásai töltik meg e lap hasábjait a megbízott ideiglenes szerkesztőnek azzal a nem titkolt szándékával, hogy bemutassa azt az alkotói műhelyt, amelynek tagjait a Kárpát-medencei magyar olvasók külön-külön már igen jól ismerik, de így együtt csak második alkalommal léphetnek a szélesebb olvasóközönség elé.

Témánk ezúttal a városhoz, Zentához simuló folyó, a Tisza, amely sok ezer éve hordozza már állandóan hőmpálygól hullámain az általa megvalósuló táj lelkét, szellemi karakterét, egész történelmi légkört. Azok számára, akik e tanulmányokat megírták, és akik közül legtöbbször első eszmélésüktől fogva ezt az atmoszférát belelégezték, sohasem volt a Tisza csupán egyszerű földrajzi fogalom, természeti jelenség. Sőt annál is több volt, amit sejtetni, látni engedett a térbeli, időbeli távlat, a környezetünkben kísértő történelmi múlt és a síkság fölött a távolba tűnő, beszédes messzeség. Ott élt és él a víz merészkedő gondolataiban, és jelen van mindennapi lélegzetükben is. Erről szól a történész, a régi lapok tudós tallózója, a műépítész, a néprajz- és a népzene kutató, a helyismeret böngészője, az irodalom művésze, a fáradozatlan természetbúvár és a népmesegyűjtő.

Hálás vagyok tehát a Bácsország című vajdasági honismereti szemle Szerkesztőségének, hogy immár második alkalommal – a teljes közösségi, szellemi birtokbavétel reményében – az alábbi írásokban ismét magunk körül láthatjuk ezt a változásaiban is tetten érhető Tisza menti világot, amely a megművelt, magunkhoz alakított ősi táj keretéből tudatosan igyekszik kilépni a nagyvilágba egy széles szellemi látókörnek köszönhetően a teljes élet számos lehetőségét fölmutatva.

**Hajnal Jenő,
e szám szerkesztője**

* Tóth Ferenc: Agónia (részlet)

A Tisza és Zenta

PEJIN Attila

Tisza. A folyó neve már ókori forrásokban is megjelenik *Tisszasz*, *Tibisus* stb. alakban. Egyes feltételek szerint talán az indoeurópai *tei, *ti („folyóssá tesz”, „olvaszt”; „nyálkás-nedves”) töből, esetleg a görög tűphosz („mocár”) vagy az ószláv tímeno („iszap”) szavakkal hozható összefüggésbe. A magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett a ma is használatos névalak, a *Tisza* < *Tisa*.

Valamikor, amikor a Pannon-tenger a Kazán-szoroson át lefolyt, megkezdte életét egy folyó, amely sokáig csak öncélúan folyt, mígnem őseink élettérként kezdték használni halban-vadban gazdag partjait, árterületeit. Rengeteg mamutsontot mosott ki a folyó, ami arra enged következtetni, hogy zsákmányt követő, őskőkori beleink is megfordultak már erre felé, ha időszakos telephelyeiket nem is sikerült mind ez ideig felfedni.

Az újkőr, valamint az azeit követő eneolitikum embere már mélyebb nyomokat hagyott vidékünkön, amit a jégkorok idején felhalmozódott, néhal több méter vastag lösz már nem tudott eltakarni.

Települések nemcsak vízpartokon, hanem víztől távolabb is létesültek; sőt, ha csak rádénünk a térképekre, ez utóbbiakból legalább annyit találunk (ha nem többet). Am egy vízparton települt településnek mindig van valami külön bája, s lakosainak külön önbizalma, ami talán éppen a víz közelségéből fakad. A víz nemcsak jó barát, hanem a természet olyan eleme, amely állandó zabolázásra szorúl. A mellette élő embert állandóan többletmunkával terheli, mint amilyen a töltés, de olyan egyszerű, hétköznapiak számító foglalatosság is, mint mondjuk, az úszás. Az Álföldön, ahol nincsenek emberi próbáló hegy-csúcsok, a vizek embere a mindenkori superman.

A Tisza, amelyen ma hidak ívelnek át – legalábbis minden fontosabb településnél –, a történelem során maga is képes volt, más vizekhez hasonlóan, hűdönt, „viselkedni”. Ha hihetünk egyes régészeti megállapításainak, a Tisza azok közé a folyók közé tartozott, amelyek összekötöttek, nem pedig elválasztottak. Ezek szerint a Tisza menti települések szerencsés helyzetben vannak. Ám ez csak látszat, hiszen a folyó mint összekötő kapocs nemcsak békés hétköznapiakat hozott. A folyó a Dunához képest

keskeny és sekély (tehát könnyű átkelni rajta), emellett azonban természeténél és földrajzi helyzeténél fogva stratégiai jelentőséggel bír, így hát partjai mindig különféle etnikumok, népek vándorútjait és seregek felvonulását színhelyül szolgálták. A következtében tehát nemcsak a Tisza halat vadat termő, földeket termékenyítő, kereskedelmi-ipart közvetítő szerepéről szólnak áttekintően, hanem néhány olyan eseményről is, amelyek pirosra festették hullámain.

Települési szintek

Bármilyen minőségben (és minőséggel) is műveljük a helytörténet-kutatást, mindig abból a feltételezésből szoktunk kiindulni, hogy a település – lett legyen az falu vagy város – bizonyos fokú kontinuitással bír. Ezt a folytonosságot minden, kicsit is lokálpatriótá érzelmű ember szeretné minél jobban kinyújtani a múltban s települését minél ősbibnek feltüntetni. Nos, Zenta és környéke esetében igazán nem kell hamisításokhoz folyamodni. Ahogyan régi utazók vallották a Tisza halbőségéről, hogy elég kézzel markolni vizébe, és az ember máris halat fog, ugyanígy szokták mondogatni, hogy Zenta határában minden mélyebb ási- vagy eke-nyom valamilyen, régmúltba utaló emléket (cserepet, téglatörmelék, csontokat, esetleg régi pénzdarabokat) tár előnk.

Ha a múlt századi határterképeket (melyek, bár a folyószabályozás utáni körből származnak, még őrzik a régi árterület egyes nyomait) segítségül hívva megvizsgáljuk a letelepedési feltételeket, látni fogjuk, mennyire ideálisak voltak azok. Az első szint közvetlenül a folyó mellett terül el, s bizonyos tapasztalatokat igényelt a letelepítőktől; ti. hogy melyek azok a magasabb, védett pontok, melyeket a Tisza nem szokott elönteni.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a korai településnyomok többsége a másik

Tartalom

PEJIN Attila

A Tisza és Zenta 3

BALASSI László

Öröm és bánat forrása: a Tisza 7

VALKAY Zoltán

Házak a vizen 11

NAGY ABONYI Ágnes

A Tisza és a Tisza vize a népszokásokban és a folklórban 13

BODOR Anikó

Tisza menti népdalok 18

TARILászló

A Tisza nagy áradásai vidékünkön 23

SZLOBODA János

A szöke fűrtű múzsa 29

GUELMINO János

Tisza-parti jegyzetek 34

BURÁNYBéla

A Tisza az erotikus népmesékben, anekdotákban 39

települési szinten: az egykori árterület partvonalán, az Ormopart mentén lehetett fel, tehát nem a város szűkebb területén. Szabályozása előtt a Tisza a mai Zentától északi-északnyugati irányban egészen a mai Felsőhegyig kiöntött, illetve árterülete addig húzódtott. Ezen az árterületen állandó időszakos tavak alakultak ki, melyeket a középkortól kezdve csatornák segítségével fel lehetett már tudatosan, mesterségesen is fenntartottak. Ilyen volt a Csécstó vagy a Gyékénytő, később pedig a Fényes- és a Zanagató. Településformáló tényezőként jelentkezett még a Csík-ér és a Kalocsá-ér, melyek völgyeiben, az Ormoparttól nyugatra, szintén kiemelkedő a betelepültség folyamatos volta.

A víz közelsége több szempontból is fontos szerepet játszott: be lehetett építeni a település védelmi rendszerébe; ivóvizet szolgáltatott embernek és állatnak egyaránt; táplálékforrásként is szolgált közvetlenül (halászat) vagy közvetetten (vízközelí vadbőség).

Másrészt a jól megválasztott hely – így például a gázló, az átkelőhely vagy a fo-

lyónak kikötőhelyül alkalmasnak bizonyuló szakasza különösen fontos településformáló tényező. Ez játszott közre Zenta fejlődésében is, ahol persze nem tudni, hogy mi volt előbb: a rév, amely köré felépült a település, avagy a település, amely révét kezdett működtetni. A kétféle leggyakrabban nem is igen választható el egymástól. A rév ugyanakkor külön jóvedelemforrásként szerepelt; hiszen vámat lehetett az utazóktól, a kereskedőktől beszedni, s ez hosszú távon településmegtartó erőként hatott.

Zentáról tehát a Tiszával kapcsolatos fenti megállapítások többsége nyomtatatosan elmondható, hiszen sok évszázados történelmünk legizgalmasabb epizódjai köthetők a folyóhoz. Sőt, ha a még távolabbi múltba ásunk (szó szerint), szintén érdekes dolgokat találunk; például a már említett mamutcsontok éppen a folyóból kerültek elő. Az újkőkor emberi nyomai, ha nem is a mai Zenta város területén, de annak határában szőrványokban már kimutathatók, s a csókai Kremenýák (melynek neve alannyira összeeforrott Mára Ferenccével) már igazi neolitikumi telephely volt, melynek létrejöttében vitathatatlanul közre játszott a folyó közelsége is. Huzamos emberi tartózkodásra mutatnak a rézkorszakból származó tiszaszentmiklósi, illetve törökánizsai, de a közvetlen közelünkben talált börtök leletek is.

Tudjuk, hogy már a kőkori ember is össze tudott tákolni különféle úszóalkalmatosságokat, hogy elérje a folyó másik partját, esetleg egy szigetet a tóban vagy folyón. Akkor, amikor szárazföldi utak nemigen léteztek, a folyó már természetes útként kínálkozott. A Kremenýákon talált egyes leletek (csigahéj, kovakő) arra utalnak, hogy már ebben az időben élénk kereskedelem folyt, s a közvetítő út maga a Tisza is lehetett.

A következő állomás vidékünk életében a római kor, amikor a szarmata-jazigónak a Duna-Tisza közén megtelepülő törzsei éppen a folyó vonalán állították meg a római terjeszkedést, s az addigi szuverén, világhatalomnak számító birodalom többek között emiatt nem tudta itt is kialakítani a Duna vonalán kiépített limesrendszerét, csupán egyes helyeken állított őrtornyokat, s kisebb hajókkal tartott őrszolgát a folyón.

Ha hinni akarunk a hagyományoknak (a régészek szerint ebben az esetben nem kellene), a hunok Attilája is itt nyugszik valahol a folyó medrében, talán éppen Zentánál. Mesének mindenesetre szép, s a Tisza nem egy ilyet sugall már. A szarma-

tákat és hunokat gepidák, avarok és szlávok, legvégül pedig a honfoglaló magyarok követe.

Az ezeréves frigy

Zenta 1216-beli említése a legkorábbiak számít a kora középkorban. Mivel az írott forrás monostort emleget, feltehető, hogy már jóval előbb létezett kisebb település ezen a helyen; talán már a honfoglalás idején is. Ezt látszik alátámasztani alldriszi arab utazó térképe is, amely a 12. század közepe táján keletkezett, s amelyen több kutató egy helységnevet „Zenta”-ként értelmez. Az Árpád-házi időkbeli származó források révét is emlegetnek; sőt Zintharew neve is feltűnik, amely fellelhető nem azonos Zenta településsel, hanem azzal átellenben, a Tisza bánati oldalán állt.

Zenta a tatárjárás után képes megújulni, s a 14. század derekán már a budai káptalan bírtokaként fejlődik fel mezővárosi szintre. A település jelentőségét bizonyítja, hogy Mátyás király 1463-ban – útban Szegedről Futak felé – átutazik Zentán is. Nem tudni, hogy a nagy hírű uralkodó időzött-e a városban, vagy az csupán útjának egy állomása volt. A zentaiakban mindenesetre egy későbbi esemény hogy majd maradványok, kellemetlen emléket Mátyással kapcsolatban, mégpedig az az 1474-ben kitört konfliktus, amely a bort szállító szegedi hajókra igazgatatlanságul kímért váomk miatt következett be. A szegediek ugyanis Fruška gora-i szőlők termését folyami úton szállították haza, s természetesen a zentai kikötő is útjukba esett. Mivel a hajósok megtámadták a szabálytalanul kirótt vám megfizetését, a káptalan tiszfjei és vámszedői a hajókat rakományukkal együtt lefoglalták. Hogy Mátyás király jobb belátásra bírja a káptalant, engedélyt adott a szegedieknek, hogy fegyveres úton szerezzék vissza tulajdonukat, ami egy évvel később meg is történt. Bár az egész ügy békés kiegyezéssel végződött, a káptalan (s vele a zentaik) megtapasztalhatta a közvetlen királyi védelem előnyeit (illetve az annak hiányából eredő hátrányokat). II. Ulászló megkönyörködésére talán éppen Zentán kerül sor, amikor 1494-ben Erdélyből jövet itt kelt át a Tiszán. Mindenesetre 1506-ban megadja a szabad királyi városi rangot Zentának az összes kiváltságokkal, melyek addig Szegedet is megillették.

(A fentiek ismerete folytán a kései utadok emlékeztetésben a „Bor, bor, bor...”

kezdetű népdal hallatára a bor és a Tiszavíz társítása történelmi képzettársításra is ösztönöz.)

Buda, illetve Szeged esete után, a török hódoltság alatt Zentán is volt kisebb török helyőrség; tudjuk, hogy a kikötőt is fenntartották, bár többnyire üres volt.

A Tisza szerepét játszott egyes háborúkban is. Így például II. Musztafa 1697-es hadjárata idején a törökök sájkákat – kisebb folyami hajókat – is felvonultattak. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a Zentánál vert pontonhid is ilyen hajókból állt, s ennek a megfelelő pillanatban történt szétfelbomlásától bizonyult a csata kimenetelét illetően. A hagyomány úgy tartja, hogy az Eugen-sziget a nagy számú összetorlódtat török holttestekből képződött. A folyó árterületének változása következtében időszakosan jelenkező folyami sziget így fontos helyet kap majd a zentaik tudatában. A diadal megünneplésére egyébként több emlétkérem készült; egyikükön ott látható a Tisza folyamistene is.

Mivel vidékünk a török háborúk után a török hódoltság alatt jóformán teljesen elnéptelenedett, s jobbra csak határőrök lakják, a folyami közlekedés is visszaesik. A Rákóczi-szabadságharc kurucai nem egyszer rajtaütöttek az osztrák oldalán harcoló szerb határőrökre, ami csak tovább ront az itteni lakosság helyzetén. A csatározások végén, 1715-ben császári rendeletre harmincad-vámhivatalt állítanak fel Zentán.

A Tisza határőrvidek felszámolása, azaz a korona-kerület létrehozása meghozta a vidék újbóli polgárosodását. Az, hogy a kiváltságos kerületet a Tisza menti községekből hozták létre, nemcsak politika diktálta szükséglet (vagyis a volt határőrök ittmarasztolásának kísérlete), hanem a múltban is fennálló s némileg a jövőbe is kivetített közös érdek. Tudjuk, hogy a sószállítás mindenképpen a Tiszán bonyolódott le; a sőt az erdélyi sóbányákból hozták hajóval, vagy úsztatnák le tutajokon.

A tutajozás mellett fokozatosan tért hódított a hajóközlekedés; először az árú, majd a személyszállítás is (vontatott úszályokkal, illetve gőzhajókkal). A 18–19. század fordulójától kezdve egyre több teherhajó jelenik meg a Tiszán a napóleoni háborúk okozta gabonakonjunkcióra folytán. Megindult a kereslet egyben mezőgazdasági termékek iránt is. Míg az előmarha szállítása továbbra is szárazföldi úton, addig a gabonafélék, hajó pedig a liszt szállítása egyre inkább vízi úton bonyolódott le, s még a 19. század második felében, a vas-

úti hálózat fokozatos kiépülése után is – a vízi út olcsósága miatt – sokig népszerű maradt. A század második feléig Bács-Bodrog megyében a szárazföldi úthálózat sem épült még ki kellőképpen, így a folyami közlekedés elsőbbségét ez sem tudta komolyabban veszélyeztetni.

Az ily módon szereshető nyereség eleinte kevés volt, s csak alkalmi felvásárlók keresték fel Zentát. Ritka kivételnek számít egy Malevuk nevű hajótulajdonos, aki a 19. század első éveiben rendszeresen látogatta helységünket. Hajóját megrakta gabonával, és a rakományt elvontatta a Duna felső vidékén fekvő városokba. Az átvett gabonáért csak utólag fizetett, hiszen nem tudhatta, mennyit fogja értékesíteni; így a kockázat teljes egészében a termelőkre hárult. A reformkor, majd a kiegyezés utáni gazdasági-társadalmi liberalizálódás következményeként egyre növekvő népszaporulat, valamint a fejlődő városokba való özönlés kisebb megszakításokkal állandóan fokozódó terménykeresletet idézett elő, így a folyón szállított gabona is egyre keresettebbé vált. 1865-ben például az itteni magtárak mind tele voltak, s október folyamán hét kereskedő vásárolta fel a terményfelesleget; majdnem minden nap indultak Zentáról gabonával megrakott uszályok.

Az utasszállítás úttörőjeként a komp közlekedés jelentkezik először: a 18. század 80-as éveiben állandósul a város és a bánáti oldal között, s a fahíd felépítéséig fontos szerepet játszott benne: a város azonban még azután is (mindmáig) járat legalább egy komp. 1833-ban, amikor gróf Széchenyi István Zentát is útba ejti, a helybeliek zöme először lát gőzhajót: azt, amellyel az ér-

kezett. Az 1860-as években azonban már rendszeres gőzhajójárat közlekedik Szeged és Zimony között, így Zenta is bekapcsolódhat a vízi utasforgalomba. Ezzel a Tisza folyó képében egyre inkább testet ölt az a láthatatlan gazdasági-társadalmi köldökzsinór, amely egészen 1918-ig összeköti majd az újabb kori Zentát Szegeddel.

Itt kell még megemlíteni, hogy a zsidó vallásos belül jelentkező sajátosságok hárszid áramlat követői szintén a Tisza közvetítésével jutottak el Zentáig, s hoztak itt létre egy kis kolóniát, a város etnikai-felekezeti tekintetben amúgy is tarka társadalmának különleges színtöltőjeként.

A Tisza (megrend)-szabályozása

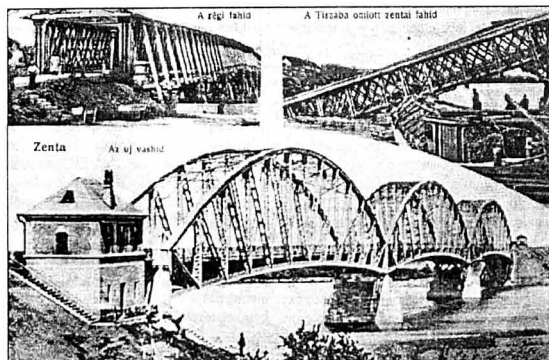
A nagyobb fokú folyami közlekedés egyik előfeltétele az országos Tisza-szabályozás volt, amely nemcsak gazdasági-partvédelmi célokat szolgált, hanem „járhatóvá” is tette a vízi utat. A munkálatok még a szabadságharc előtt megkezdődtek, de komolyabb fordulatot csak az abszolutizmus éveiben – 1851-től – vettek. (Egy időben a Tisza-szabályozó Társulat éppen Zentán ülésezik.) Ebben az évben betfejezik az új védőállást, majd 1855-ben a pánai, amely évről később pedig a bátkai átvágást ejtik meg. Az átvágások következtében a Nagybudzsák a bal, a Pána pedig a jobb partra, a Nagybátka viszont a bányási oldalra kerül. A fő munkálatok idején 500-600 embert, többnyire nyilvántartott munkanélkülieket foglalkoztatnak állandóan nemcsak Zentáról, hanem Adáról, Moholról és Péterrévről is.

A folyó tervszerű és mind nagyobb fokú szabályozása nemcsak a hajóközlekedésnek kedvezett, hanem a tutajozásnak is. Az összekötözött szálfák, melyek addig elsősorban az erdélyi só szállításában játszottak nagy szerepet, a polgárosodás következtében önmaguk is keresett és megbecsült portékává váltak. 1867 után, amikor a liberalizálódás fokozottabb társadalmi-vagyoni rétegződést vont maga után, s ezzel párhuzamosan Zentán is megnőtt az építkezési kedv, fokozódott a fa-, valamint egyéb építkezési anyagok iránti kereslet. Az ideltutajoztatott fa-feldolgozás végett egymás után jönnek létre a fűrésztelepek (elsősorban a Tisza partján), s válik jövedelmező foglalkozássá a fakereskedelem, illetve az építési vállalkozás. Elmondható, hogy minden komolyabb fakereskedőnek volt fűrésztelepe is. Az ágazat jól jövedelmezett, hiszen a zentai nagyvállalkozók többsége fa- vagy terménykereskedőként kezdte.

Híd a Tiszán

A tiszai közlekedés persze nemcsak a folyón, hanem azon át is folyt. A török pontonhíd széllövése után azonban egy újabb „hóddalagnyi” időt kellett várni arra, hogy a hídépítés ötlete egyáltalán felmerüljön.

A 19. század közepe táján a növekvő város szaporodó lakosságát már egyre kevésbé elégítette ki a korlátozott kapacitású kompjárat, amely ekkor már elsősorban csak kényszerből használt pótközlekedésként szolgált. A közúthálózat kiépülése, valamint a vasúti térhódítása is egyre inkább követelte egy tiszai állóhíd felépítését Zentánál. Ahhoz azonban, hogy az elképzelést a gyakorlatba is átültessék, a zentaiknak meg kellett oldaniuk egy kérdést: a révjogét. Eredetileg a korona-kerület kiváltságávéle értelmében a tiszai révkeblő eredő jövedelem a községéket illette. Zenta ezt a jogot eddig még tisztázatlan okból elvesztette, illetve azt a csóki Marczibányiak szerezték meg. 1839-től Zenta mezőváros előjárósága több ízben is folyamodott a királyhoz a révjog visszaszerzése tárgyában, s cserébe híd építését ígérte, megegyezés azonban csak 1860-ban született. Bár az igény jóval korábbi volt, csak a kiegyezés után került sor állandó híd, mégpedig a Howe-rendszerű fahíd felállítására. Ugyanakkor a rakpart kiépítése egyidejűleg kifizajta célt is szolgált: a bácskai part védelmét az álomos-

tól, másrészt pedig (a neve is mondja) a hajók kikötését és az áru ki- és berakodását könnyítette meg. Bár csak közúti hid volt, a fahíd 1902-ig, leszakadásáig, összekötötte Zentát a bánsági oldallal, s idevonzotta a piacozókat, ezenkívül a szárazföldi forgalom is rajta haladt át. Az új híd azonban már vasúti hídként épült fel.

A tápláló Tisza

A folyó nemcsak a szállítás, illetve a kereskedelem által kínált megélhetést, hanem a halászat révén elsősorban a halászoknak szolgált forrással. Nincsenek megbízható kimutatásaink arról, hogy a 18. század második felében mennyien foglalkoztak Zentán halászzal. Fellelhetően sokan, hiszen a kerületi kiváltságok értelmében a halászi jog a kerületet illette, amelyet az árverés újján bérbe adott a községeknek, esetleg magánszemélyeknek is. Az sem mérhető fel pontosan, hányan éltek kizárólag halászból, vagy voltak-e paraszthalászok, azaz olyanok, akik halászzal csak a mezőgazdasági holt idejében foglalkoztak. A birtokok felaprózódásával az utóbbiak száma feltehetően növekedett. A folyószabályozás csökkentette az árterületek nagyságát s vele az ivási helyek számát is. A helybeli halásztársaságoknak nem tett jót az adósvételi láncba bekapcsolódó közvetítők – bérlek, halácsérek – mind nagyobb száma sem.

Az ámentéselt-lecsapolási munkálatok (részben pedig a növekvő hajóforgalom) következtében megcsappant a Tisza halállománya; de csökkent a réti vizek, tavak száma is. A valamikori holtágok lassanként feltöltődtek, s az árvágtató kanyarulatok eredményeként keletkezett újak sem igen örvendek nagy népszerűségnek a halászok körében. Ennek ellenére a 19. század végén még mintegy 500 halászt tartottak nyilván Zentán, s itt volt a vidék legnagyobb halpiaca is. Egyre kevesebben vannak viszont azok, akik kizárólag halászzal foglalkoznak; számuk a 20. század elején már csak ötvenre tehető. A bérleknél sem fizetődik ki az üzletág, hiszen megtörténik, hogy időszakonként egyes holtágok teljesen kiszáradnak. A halkínálattal megcsappanása, a halárak emelkedése itt is ösztönzőleg hatott egyes vállalkozókra, hogy iparszerű halászzal próbálkozzanak. Jó példa erre a Zenai Halasztó Rt., mely a Fényes- és Zánagátavak kibérlésével, azok ipari lehálászásával kísérletezett, de úgy tűnik, nem sok sikerrel. A Zenta Vidéki Halászati

Társulat viszont a tiszai halászatot szándékozta feltámasztani azáltal, hogy a folyó tervszerű lehálászásával próbálkozott. A hal azonban a város szegényebbjei számára továbbra is drága maradt, pedig a hálószándék az volt, hogy a többség számára is megfizethető árat érjenek el.

A halászközöme természetesen a városnak a folyóhoz közel eső, déli-délkeleti részén lakott. (A régi utcanevek többsége utalt is erre: Csuka utca, Hajó utca, Ponty utca, Rák utca, Halásztér.)

Még egy, a Tiszával kapcsolatos foglalkozást kell megemlítenünk. Zentán már a 18. század végétől (de fellelhetően már a középkorban is) a szárazmalmok mellett nagy szerepet kaptak a vízimalmok, melyeket a Tisza különböző, meghatározott pontjain költöztet ki. A hely kérdése – bár külön szabályzatot hoztak erre vonatkozóan – mindig is perlekedés tárgyát képezte. Már 1775-ben rendelet szabályozta a tiszai malmok kikötését, hogy ne akadályozzák a sószállító hajók közlekedését. 1793 körül a zentai előjáróság is megpróbált rendet teremteni a tulajdonosok között, s megrendezni a kikötési rendet (hiszen már 20 vízimalom kelepet a Tiszán); úgy tűnik azonban, kevés sikerrel, mert vízválság, szabálytalanságok a 19. század első felében is rendre előfordultak. Egy biztosítás per kapcsán arról is tudomásunk van, hogy közvetlenül a szabadságharc kitörése előtt egy szabálylatlanul kikötött malmok okozta egy gabonaszállító hajó elsüllyedését.

A Tisza-szabályozás következtében megnövekvő hajóforgalmat a vízimalmok mindinkább akadályozták; másrészt kis kapacitásuk miatt is fokozatosan átengedték a teret a szárazmalmoknak, közülük is előbb a szélmalmoknak, melyeket a szélásokon is fel lehetett állítani, legvégül pedig a gőzmalmoknak.

Ki a Tisza vizét issza...

Bizony, visszavágyik, ha... bele nem hal. Hiszen már bevezető sorainkban is említettük, hogy a Tisza mellett élt örökös harc. Ha szó szerint a folyó vizét vesszük vizsgáló alá, látni fogjuk, hogy az újabb kori Zenta lakosainak egy ideig szinte kizárólagos ivóvízforrásul szolgált. (Nem számítva, persze, az itt termelt vagy behozott borokat!) Mint ilyen számtalan veszélyt hordozott magában láthatatlan kórokozók képeiben. Így 1831-ben például kolerajárvány pusztított a városban (s abban az évben egész Magyarországon). Volt olyan

nap, amikor 80–90 halottat temettek. Kisebbség járványok később is előfordultak, így például 1873-ban, 1886-ban és 1892–93-ban. A közegészségügy javulása, de különösen a 90-es évektől kezdve mind nagyobb számban fűrt artézi kútjait látottak a lakosság jó minőségű ivóvízzel való ellátásán, így a kolera is sikerült kiiktatni a város látogatott veszélyesebb kórok közül.

A 19. és a 20. század folyamán a Zentát ostromló árverek nem egyszer tették próbára az itteni lakosság kiartását, helytállását. A Tisza azonban gyakran szedett áldozatokat az óvatlan fürdőzők sorából is, amiről a helybeli újságok rendszeresen tudósítottak. Persze, voltak olyanok is, akik nem véletlenül lelték halálukat a folyóban; úgy tűnik azonban – legalábbis a hírlapi tudósítások alapján erre a következtetésre juthatunk –, hogy az öngyilkosjelöltek ritkán választották a Tiszát.

A fűrdőkultúra terjedésével természetesen növekedett a lakosság egy részének ilyen irányú igénye is. Így a 19. század végétől fürdőházak is üzemelnek már a Tiszán. Az itt fürdőzők már biztonságban érezhették magukat, ennek fejében azonban belépőjegyet kellett váltaniuk; a zentaiak többsége tehát továbbra is „vandon” fürdőzött. Jellemző egyébként, hogy az első sportegylet Zentán a Regatta Club (1875), s a Zentai Athletica Clubon (1882) belül is jó ideig egy másik vízisport, az úszás az egyik legnépszerűbb sportág.

Ugyancsak zentai jellegzetesség, hogy a szovinizmus nem egyszer szennyezte a folyó vizét is: a Tiszába süllyesztették például I. Péter király szobrát, majd Stevan Srećac író első mellszobrát is; valószínűleg erre a sorsra jut Horthy Miklós kormányzó fiának, Istvánának a szobra is. Úgy tűnik, a zentaiak mindenkor inkább szorbombalókként, mint állítványként jeleskedtek, ezért nem csoda, hogy ma a városban szinte csak mutatóban találunk közéleti szobrokat.

Mindenek ellenére elsősorban azt a bensőséges viszonyt érhetjük tetten máig, amely a helybeliek és a Tisza között a történelem során kialakult. Ezt igazolják a múlt század 90-es éveitől megjelenő, zentai motívumokat ábrázoló képeslapok is, melyek közül nem egy a Tiszát válszítja tárgyanak.

S talán ennek tulajdoníthatjuk a zentaiak többségének rájáró költőiségét; ha el kell menni, akkor nagyon nehéz kitépni a gyökereket, hiszen a Tisza öntözi azokat.

Öröm és bánat forrása: a Tisza

Tallózás régi zentai újságokban

BALASSY Ildikó

Szöke, kanyargós, virágzó (most éppen szennyezett) Tiszánk mindig is kedvelt témája volt a költőknek, íróknak. Megénekeltek leíró költeményekben, megsírták nótaikkban. Színhelye számos útleírásnak, tudósításnak. Medrének szabályozása, hídépítés, közlekedés révén tanulmányok, térképek fészereplője. Így aztán nem kell azon csodálkoznunk, hogy a nyári uborkaszakaszban a régi zentai lapok újságírói (a régi jelző nyugodtan ki is maradhat, hiszen jelenlegi nincs is!) szíves-örömmel foglalkoztak a folyóval. Gyakran megtörtént, hogy partján, habjaiban zajlottak az események, amíg Zenta lakossága a hőségtől elpilledve átadta magát a semmittevésnek. Olykor egy-két távoli történésen kívül nem akadt semmilyen hozai, beszámolóra érdemes dolog. Kapva kapnak a tudósítók egy-egy vízbefúláson, tiszai öngyilkosságon vagy éppen egy vidám strandjeleneten. Kissé kiszínezve már találva is volt a szenzáció. Ilyen érdekes, tanulságos, olykor meghökkenítő leírásokra bukkanhatunk régi zentai újságok lapozgatása közben. Ezekből szeretnék néhányat idézni.

A folyó partjaitól messzire elkerült emberek többségében, de az itthon maradtok

takban is többnyire valami kellemes emléket ébreszt a Tisza nevének említése. De sokszor idézzük: „Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza!” Gondolom, nem én vagyok az egyedüli, aki megtapasztalta, hogy egyigazizentait vagy csak egy kis ideig Zentán élőt bármikor, bárholon visszacsalogat a gesztenyelákkal szegélyezett Tisza-parti sétány. Az idézetek sorát egy ilyen „hazavágyó lélek”, Móra István versrészletével kezdeném a Zentai Közlöny 1893. évi július 16-i számából. (Üzenet Zentára a vers címe, a szerző pedig Móra Ferenc rövid ideig városunkban tanítóskodó bátyja):

Visszavágyott lelkem
A szülői házba,
Régi fészünk, régi táink
Hűvös sátorába.

S itthon vagyok végre,
Ahol úgy szeretnek,
Ággyal gondolt keresgél,
Mi kedves szívemnek.

Szeretet ringat el,
Jóakarat kell fel,
De azért csak nem telik meg
Égészen a lelkem.

Hogy mim is hiányzik,
Tán magam sem tudnám, –
De valamit ott feledek,
Ott, a Tisza partján.

A sétányt említettük. A régi és az új városháza mellett ez volt és ma is ez Zenta jelképe és büszkesége, valamikori és mostani fiatalok találkozhelye, idősek oázisa. Sok-sok dicséretet, de elmarasztaló szavakat is kapott. A következő részletet a Zentai Híradó 1907. június 16-án megjelent Séta a rakparton (Óda a vaskorlátokról) című cikkéből vettem:

„Szó sincs róla, a mi rakpartunk temérdek pénzbe került, ámde eltekintve a vé-

delmi és közbiztonsági szempontokról, még ráadásul igen kellemes sétahelyül is szolgál. Egy kilométernyi hosszú sétát tenni egyenes, sima aszfalton, zentai embernek bizonyára elsőrendű szórakozás. E porospiszkos városban, az élet mindennapi küzdelmében kifáradt, avagy elkeseredett zentai polgár a rakpart mentén kiépített aszfalt sétányra menekül, hogy ott a jó hűvös Tisza partján testileg és szellemileg felfrissüljön, mert a tiszta, pormentes levegőn kívül az épülő félben lévő vashíd és maga a rakpart a zentai szemnek olyan látványosság, a mely egy szebb jövő reményét varázsolja a szemlélő lelkébe. Ragyogó fantáziának emlegetjük a vashidon a keresztül robogó vonatokat és a különféle járműveket, az egészséges közgazdasági fejlődésnek eme lebonyolító eszközeit. Ez az élet, ez a kíváncsiság előrehaladás ez csábít, vonz és megnyugtat bennünket.

Nos hát igen, a rakpartmenti séták ilyen és hasonló kellemes érzésekkel telítik meg szívünket és lelkünket. Ám az utóbbi hetekben mintha valami nagy változás történt volna. A rakpartmenti séták már nem üdítetnek, sőt teljesen lehagylják a kedélyünket. Mi történt? Mi okozta ezt a kellemetlen érzést? Talán az, hogy a házi kezelés alkotta üfűst süpped és miként az egész rakpart az ő potemkinmárvány falai alá Tiszába dőlni készülne? Tagadhatatlan, hogy ez is bántja a szemet, sőt gondolkodásba is ejti, hogy vajon mennyi költséget igényel majd e házi kezelésnek gyökeres reparációja, ámde más valami az, a mi bosszant, a mi sérti az összhangot és elnyomja bennünk a kellemes benyomásnak elhalványuló érzetét.

Elvégre is mi történt? Mi is történhetett más, mint a minek Zentán okvetlenül meg kellett történnie t. i. annak, hogy – elcsúfították, agyonrúcsolták a mi egyetlen milliós értékű gyönyörűségünket... Tessék kérem elképzelni egy elegánsan felöltözött, jó ízlésű úri embert, aki az öltözkészéhez illő kalap helyett bohóc sípkötőt illeszt a fejére! Nem tudjuk, hogy kinek a bűne ez a vasrácsoszat, ámhogy az a korlát merénylet a jóízű ellen és hogy zentai módon való bot-

rányos betetőzése egy korszakas és hozzáfűzhetjük, hogy váratlanul elég jól sikerült méregdrága alkotásnak, – azt tudjuk és követeljük, hogy – ha másként meg nem történhetik, – hát csendőri segítséggel és pedig sürgősen távolítsák el onnan!

Hát izlések és pofoznak... A cikk felháborodott írójá elfelejtette vagy jobbnak látta a nevért nem adni. Ezért-e, vagy másért, az ügyben évtizedekig nem történt intézkedés. Számos régi fotó bizonyítja, hogy a „korlátozott” Tisza-part a fenti elmarasztalások ellenére is a „vetetkezések” kedvenc háttér volt...

A vízparti séta mellett a folyón való hajókozás, csónakozás is maradóan élményt nyújtott elődeinknek. Nemcsak nálunk, országoszerre értékelték a folyó szépségét. Egy Utazós a Tiszán tufajon című írás érdekes vállalkozásra hívja fel a zentai olvasók figyelmét 1904. július 31-én a Zentai Híradóban:

„Az Uránia tudományos színház a jövő évadban bemutatja a Tiszát, ezt a minden ízében magyar folyót és vidékét szebbnél szebb tájrajzleteivel, a mellette lakó nemzetiségek és magyar nép szokásaival, viseletével, régi történelmi emlékeivel, iparával, gazdaságával és kereskedelmével egyetemben...

	
Hajójárat a Tiszán	
Felfelé:	
Belgrádból minden hétfén, szerdán és pénteken indul ... este 9— ó.	
Zimonyba érkezik ... „ 9—6	
Kedden, csütörtökön, szombaton:	
Szalankmenre érkezik reggel 3— ó.	
Titeltre „ „ 3—50 „	
T. Becsére „ „ 7—40 „	
Óbecse „ d. e. 8—20 „	
Adára „ „ 10—30 „	
Zentára „ déli 12—10 „	
Mikszadára „ d. u. 2— „	
Szegedre „ „ 3—40 „	
Lefelé:	
szerdén, pénteken és vasárnap:	
Szegedről ind. reggel 5— ó.	
Mikszadára érkezik „ 6—25 „	
Zentára „ „ 7—50 „	
Adára „ d. e. 9— „	
Óbecsére „ „ 10—40 „	
T. Becsére „ „ 11—10 „	
Titeltre „ d. u. 2— „	
Szalankmenre „ „ 2—40 „	
Zimonyba „ „ 5— „	
Belgrádba „ „ 5—20 „	

Egyébként az újságok majd minden nyári száma rendszeresen ismerteti a gőzhajók menetrendjét, gyakran a jegyek árát is. Lássunk ezekből is egyet a Zentai Híradó 1884. november 2-i számából:

„A személyszállító hajók menetrendje... Szegedről Zentára minden vasárnap, kedd, csütörtök és pénteken reggel 7 órakor, Zentáról Titelig minden vasárnap, kedd, csütörtök és péntek délelőtt 10 órakor – Zentáról Zimonyig minden vasárnap és csütörtökön reggel 1/2 10 órakor – Zentáról Szegedig minden hétfő, kedd, csütörtök és szombaton reggel 1/2 9 órakor...”

(Nos, ehhez mit szólnak? Hogyan is jutunk mi el úszmánygyáhiányos napjainkban Szegedig? Hajóval? Már jó néhány éve nem. Vonaton? Már néhány évtizede nem. Autóval? Inkább nem. Autóbuszsal? Néha. De főleg kilépővel!) Ami miatt visszakivánnak a régi szép időköt, olvassunk bele a következő felhívásba! Lám, azokban az időkben sem volt minden zökkenőmentes:

„A zentai hajóállomás főnök arra kéri bennünket, hogy értesítsük a közönséget, hogy a csekély vízállás miatt csupán a személyszállító hajók nem fognak közlekedni, míg a teherhajók ezután is közlekednek...” Gyengébbeknek magyarázat is következik: „A személyhajók tudvalevőleg melyebbek járatuk mint a teherhajók, ámde a teherhajókra nem rakhatnak nagyobb súlyt, hanem úgy segítenek a dolgon, hogy a teheráru utazójajókra rakják és a megrakott utazójajót összekötik a géphajóval...” (Zentai Híradó, 1904. július 31.).

Érdekes vízi balesetről tudósít a Zentai Híradó 1884. november 2-i száma:

„A tiszai hídra a hét folyamán szerdán két hajó is beleütközött. Délelőtt egy gőzhajó vonatott két teherhajót, melyek egyikenek kötele, a kormányos ügytelensége folytán a hid egyik lábához vágódott, s ha idejekorán el nem vágják a kötelet a hajó elsüllyedhetett volna. A másik eset a délutáni órákban történt, ekkor egy lovak által vonatott teher hajó üdődött bele a hid lábába s abban tetemes kárt is okozott.”

(Ennél súlyosabb baleset történt 1902. március 18-án, amikor is egy szegedi gabonaszállító hajó, a Kossuth Lajos, vontatási hiba miatt nekiment a zentai hid egyik part menti pillérének. A korhadi lapillér ki-

dőlt, a hid pedig részakadt a hajóra. Sajnos, erről az esetről nem találtam leírást a nagyon hiányos újsággyűjteményben.)

Egyéb érdekes dolgok is történtek a Tiszán. A Zentai Híradó 1884. július 20-i száma például nem hagyta ki nélkül, hogy „a hideg fűdő hőz a Tisza árja szokott állomás helyéről lejjebb sodorta. Tragikomikus látvány volt, midőn az úszó fűdőházban egy helyi idős nő, az u. vörös boba kétségbeesetten segítségért kiabált. Persze, hogy nem lett semmi baja.”

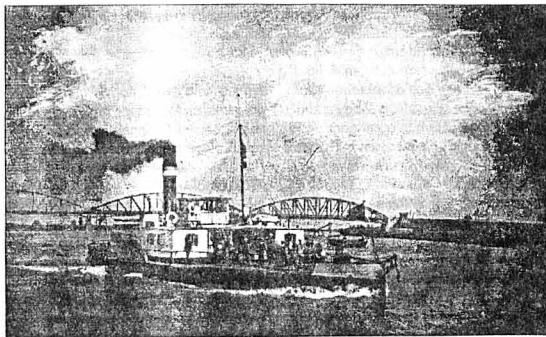
Különleges látványosságok színhelye is volt a folyó. A Zenta és Vidéke az 1890. augusztus 24-i számában arról tudósít, hogy „a Lajtha hadigőzös ez évi látványosságait a Tiszán f. hó 21-én nálunk tartotta meg, a mely érdekességénél és látványosságánál fogva igen nagy számú közönséget csalt ki úgy a délelőtti, de legkivált az esti 10 órakor tartott látványoklatra, mely mindenkit bámulatra ragadt.”

Jó néhány évvel később, 1927-ben, az augusztus 19-én megjelent számában a Zentai Újság is beszámol egy érdekes eseményről, amely nagy nézőközönséget csalt ki a Tisza partjára:

„Monitorok a Tiszán. Szerdán délután a Lovcsen, Száva és a Morava monitorok érkeztek Senta alá magukkal hozva egy óriási gőztörőlt, amely a terep szemle céljára szolgált, ha a magasba eresztik. A hadihajókat egész napon át nagy közönség nézte együtt a Tisza partján leecovellet ballonnal együtt. Különösen a Zeppelinekre emlékeztető ballon keltette fel a közönség érdeklődését. Csütörtökön reggel a ballon ismét a levegőbe emelkedett. Most még inkább kiűnt a nagy hasonlóság a Zeppelin fele léghajóhoz. Kilenc óra után a monitorok felszedték horgonyaikat és nagy nézőközönség jelenlétében lefelé haladtak a Tiszán, maguk után vontatva az egyik hajóhoz erősített ballont.”

Ennél nagyobb nézőközönséget csak az 1895. évi királylátogatás alkalmával rendezett hadgyakorlatok vonzottak a Tisza partjára, de mivel erről a nagy eseményről a Bácsországi egyik korábbi számában már részletesen írtam, most nem elevenítem fel.

Hajók, sétány, fűdőház... Az illetékesek igyekeztek a lakosság kedvében járni, az itthoni nyári üdülést kellemessé tenni. A Zentai Közlöny 1912. június hó 16-i számában egy cikk Nyaralás – fűdőzés címmel arra hívja fel az olvasók figyelmét, hogy „közigazgatási szempontból magyar em-

résünk és kívánságaink ismétlése maradunk legmélyebb tisztelettel. Szegeden, 1880. május hó."

Árvíz, mélyvíz, örvény... Tiszánkat barátságatlanabb oldaláról is bemutatják a régi zentai lapok. Gyakran találhatunk az előbbi felhíváshoz hasonló, rövid írásokat:

"A hatóság szigorúan tiltja a szabad Tiszában s a tóban való fürdést, de mindennek dacára csapatostól fürdenek próbálnál apróbb gyermekek mind a Tiszában, mind a tóban, úgy látszik a szülők e tekintetben nem járnak el a kellő szigorral gyermekekkel szemben, pedig számtalanszor majdnem mindennap fordulnak elő szerencsétlenségek."
(Zentai Híradó, 1884. augusztus 24.).

ber vétkszik hazója iránt, a ki - ha csak nem valamely speciális külföldi fürdőre van utalva - külföldre megy nyaralni, ott kólti el a pénzt és szegényebbé teszi az által hazáját... Aki a statisztikai kimutatásokat figyelemmel kíséri, az láthatja, hogy évről évre emelkedik az összeg, mely behozatalunkat nagyban túlszárnyalta kivitelünkkel szemben. Száz meg száz milliókkal leszünk tehát azáltal szegényebbek, hogy mindenféle, még nálunk kapható és gyakran jobb árú helyett is idegen roz, sejeles árúkat vásárolunk csökkentve ezáltal hazánk munkaalkalmát, és kényszerítve véreink idegenbe vándorlását. Ezen kedvezőtlen helyzetet azonban nemcsak azáltal idézzük elő, hogy a belföldön is beszerezhető ipari - sőt mezőgazdasági cikkekért külföldre áramlik pénzünk, hanem azáltal is, hogy a külföldön való nyaralás és fürdőzésre évenként számtalan milliókat költünk."

Ki gondolná, hogy a Tisza - ha még oly borzalmas „tettével” is - barátságos is képes kötni két város között! De igaz ez történt 1879-ben, a nagy szegedi árvíz idején. Erről szerjünk tudomást a Zentai Figyelő 1880. május 16-i számának jóvoltából, amely közreadja a következőket:

"Azon szegedi polgároktól, kik az árvíz idejében Zentán kerestek és nyertek menedéket, a következő egyszerű, de meleg hangon írt köszönő levelét vettük... Különösen t. polgárság! E művelt 19-iki század magosan lobogtatja a dicsőteljes zászlót, melyen letörülhetetlen betűkkel van felírva »Testvériség«. Ezt tartotta szem előtt a derék zentai polgárság, a nemes ember-

baráti szívek is; mert míg a romboló árvíz remegteté Szeged lakóit, addig a nemeslelkű zentai polgárságnak legszegényebbei is helyet készítettek számukra.

Míg a dülő árvízben ezek és ezek törik le könnyeiket elvesztett ártatlan magzataik miatt, addig a derék zentai polgárság falatainak felé el teszi számunkra. Nézzük t. honfitársak a tőzoltó egyeletet, mely az emberi-szeretet nemes kifolyása, ha a harang vést hirtet, mindenki megjelenik, hogy felebarátja jószágát megmentsse, volt az bár ellensége. Itt mutatkozik ki az emberi szívben rejlő nemes érzés.

A derék zentai polgárság nyelv-, vallás- és állapot különbség nélkül pártfogolta a szegedi népet. Nem nézte az érdemet vagy jutalmat, mert ha ezt nézte volna, akkor számonnan éhen haltak volna el, mert számtalan meg nevet sem hallotta azon nemes városnak, hogy a legvendégszeretőbb ellátásban részesült.

Most midőn az árvíz veszélyen túl vagyunk a szegedi nép határtalan hálával párosult örömmel üdvözli minden jölvőjét, kik a természet adta ünnepélyes öltözetben (jóságban) mutatták meg magukat. Vajjon jönnek-e alkalmas szavak ajkainkra azon érzélem kifejezésére, melyet szívünk érez és ajkunk rebegni akar.

Fogadják a nemes lelkű zentai polgárság hála köszöntőit, mi imánkat röpitjük az úr számolyához és ha esdő fohászuink meghallgatásra talál, úgy ez életben élveznifogják Önök nemes tettöknek legméltóbb gyümölcseit.

Kérjük szíves figyelmeket továbbra is ránk irányozni, kik soha meg nem szűnünk hálás s lekötözött szomszédai lenni. Ké-

A fenti figyelmeztetés süket fülekre talált, mert az újság következő, 1885. évi július 25-én napvilágot látott száma már nagyobb teret szentel a témának, és szigorúbb hangon kéri számon a hatóság tehetetlenségét:

"A Tisza áldozatai. Zenta, július 25. Ez év elejétől alig van hírlapoknak egy száma, melyben a Tiszába vesztett emberekről nem kellene szomorral emlékeznünk. A múlt vasárnap is történt ily szerencsétlenség, oly helyen, hol köztudomásúlag életveszélyes helyek vannak, hol ennek dacára szabad a fürdés, hol évről-évre, tavaly is, harmadéve is történt vízbe fulladás..."

És a hatóság mégsem lép közbe. A Tisza áldozataival egyáltalán nem törődik senki. A Tisza veszélyes voltáról beszél az egész ország, a Tiszába fulladt emberek, a Tiszánál a tiszavidéki lapok után az összes magyar hírlapok és nem jut eszébe egyetlen hatóságnak sem, hogy e szám évről-évre százakra szaporodó hszai szerencsétlenségek ellen valamit lehetne tenni.

Alig négy-öt éves gyermeket láthatunk napokonként fürdeni a Tiszában, annélkül, hogy a rendőrség ezt megakadályozná... Igaz az is, hogy ily esetekben nagy része van a szülői gondatlanságnak is, mert vétket követ el az a szülő, aki apró gyermekét a veszélybe hagyja rohanni, akár hanyagságból, akár gondatlanságból. Hiszen a Tisza közudomással is oly veszélyes, hogy benne még a legjobb úszó is oda veszhet. Ha befelé uszik, a sebesen ringó ár magával ragadja s nincs az a kareőr, mely néha megbirja a háborgó Tisza hul-

lámaival. Hány százán, ezren pusztultak így már el a Tiszában? Hisz városunk is hány áldozatát siratja már a Tiszának? De hát lehet és is kell is ezen segíteni.

A mi városunk polgármestere bizvást kezdeményezheti ezt az ügyet s a város vidékén a partokat bejárva, megjelölheti táblákkal a fürdő és a tilos helyeket, ellenőriztetheti főleg a város rendőrközegeivel, hogy apró gyermekek ne menjenek fürödni a kész halálra, a Tisza rohanó habjai közé. Átíratlak megkereshetné ez érdemben a többi érdekelt szomszédos hatóságokat is s ezek bizvást megértenék az ó humánus szavát.

Nem magyarazzuk neki bővebben ez intézkedés szükséges emberies voltát.

Oly polgármesternek ismeri őt szülő városa, kinek fiatalokora dacára – szíve helyén is van, rendén is dobog.

Hát gondolkozzék e sorokról. S aztán cselekedjék szíve sugallata szerint!”

Nincs egyetlen olyan, a nyári hónapokban megjelent régi zentai lap sem, amely ne adna hírt a Tisza hullámaiban történt szörnyű tragédiákról. Gyengébb idegzetűek itt hagyják abba az olvasást, mert idezünk ezekből is néhányat.

„A Tisza áldozata. Krix Ilona, Krix János trombitás hét éves leánya vasnap d. e. 10 óra tájban a vízbe ment. Szülei azt gondolták a délben haza nem jött leányról, hogy az talán a szomszédában van és ezért nem is néztek utána. Délután azonban a kis leány bátyja szintén fürödni ment és testvéreinek ruháit a parton találta. Ez gyauzt keltett benne, szüleihez szaladt és tudosította őket aggodalmáról. Ezek siránkozva szaladtak a helyre hol a ruha feküdt. Azonnal nyomozásra indultak de nem találták. Másnap délután azonban Moholy alatt a szerencsétlen leány hulláját sikerült kihalászni. – Valamivel több elővigyázat a szülők részéről nem ártana. (Zentai Híradó, 1885. július 26.)

Vagy:

„Tiszába fult fiú. Pénteken három óbecsei kis fiú, 6–9 évesek, a Tiszára mentek és ott játszadoztak a víz partján. Papp Lajos 6 éves fiúcska belehajolt a vízbe, hogy megmossa arcát, mikor hátulról csin-talan pajtása meglükte és a fiú a habok közé bukva csakhamar elmerült. Késő éjjel találták a kis Lajos hulláját.” (Összetartás, 1911. 95. sz. melléklet).

Az öngyilkosjelölteket is nagyon vonzotta a Tisza. A Zenta és Vidéke 1890. augusztus 24-én arról ad hírt, hogy „Velemity Vladimir borbély vásár hétfőjén, f. hó 18-án a vásárról berugott állapotaiban kocsin hozatta magát hazafelé, a Magyar király szálloda előtt azonban egyet gondolt, leugrott a kocsirol s egyenesen a Tiszának tartott. Anyósa rozsat sejtve utána sietett, de mire utolérte volna, a hid karfájáról, óriási magasságból a Tiszába ugrott hol nyomatlanul eltűnt.”

Hasonló esetről számol be az Összetartás 1908. szeptember 4-i száma:

„A Tisza halottja. A Tiszából Magyar-kanizsa mellett egy foszlásnak indult női holttestet fogtak ki a halászek. A nyomozás megállapította, hogy a holttest azonos Hajós Etel szegedi leánnyal. A kétségbeesett apa, Hajós János szatéc kereset- te a leányt mindenütt, de nem tudott feléle- senki felvilágosítást adni. Távozás előtt sok- sor emlegette a leány, hogy nagyon szer- tette meghalni. Borátnói közül is ketten öngyilkosok lettek, ami igen mély benyomást gyakorolt gyenge idegzetére. Akko- riban azt mondta anyjának, hogy szívesen öngyilkos lenne ha tudná, hogy oly sok nép jönne el a temetésére, mint a borátnói vég- fíztességre. A halál gondolata kínozza azután mindig, míg csak egy napon eltűnt hazulról. Kiment a Tisza partjára és bele- ugrott a hullámokba. Nem látta meg sen- ki. A mult héten megtalálták holttestét a Ti- szában, ahol egész eddig pihent a boldog- talan leány.”

Szerencsére nem minden öngyilkossá- gi kísérlet végződött ilyen szomorúan. Ol- vashatunk olyan tudósításokat is, amelyek könnyed, mármár humoros hangot ütnek meg:

„Egy gondolat bántotta őt, ágyban, pár- náknál háltni meg. Ugyanis, Annus János csüörtökön éjjel szivettéppő fájdalmai kö- zött be ment egy kocsmába s ott először tele itta magát, hogy nagyobb kurázsija le- gyen, azután pedig nekiszaladt a Tiszának. Amikor a szeliden folyó vízhez ért, valami észébe jutott neki, mert megállt. A vízről jövő hűs szellő lecsendesítette a belső vihar- ban dúló embert, meggondolta a dolgot s lefeküdt a kompjáronál levő szalmakazal- tövébe. Itt találta meg a rendőr őrgárát, mely aztán meg hűvösebb helyre kísérté.” (Összetartás, 1905. augusztus 27.)

Hasonló, szerencsés kimenetelő öngyl- kossági kísérletről tudósít a Zentai Hírlap 1895. június 9-i száma is:

„Reinhold Mária nagykikindai illetősé- gű, zentai cseléd-leány f. hó 5-én gazdjá- nak, Rosenstok Fülöpnek tisztaparti lakásán kékkó koldutól ivott s aztán bele ugrott a Tiszába. A parton álló halászek kimentel- ték a vízből és a városi kórházba szállítat- ták. A gyorsan alkalmazott orvosi segély megmentette az életnek s ma szívfájdalmán kívül, semmi baja. Hűtlenül elhagyta a szer- tetője s e miatt akart öngyilkossá lenni”.

De ne ilyen borzalmakkal fejezzük be tallázásunkat, inkább ismerkedjünk meg a virganc szabóinas tragikomikus történeté- vel, amelyre a Zenta és Vidéke 1890. júni- us 29-i számában bukkantam:

„Az elkecseregett szabóinas. Valahány iparos-inas van a világban, tudjuk, az mind gonosz csont, hanem hetedhét vármegyé- ben olyan rossz, vásott kölyök mégis csak kevés találkozik, mint a milyen Gerzsán József szabó majsztér uramnak akadt. Nem került nap, hogy a huncucz gyerme- ket, Almási Györgyöt egyért s másért büntet- ni ne kellett volna. Keddén is valami na- gyon, de nagyon rossz fát tehetett a tűzre a Gyuri inas, mert a mester büntetésből nemcsak jól elpáholta, hanem délbán a tá- nyérját is fölfordította. E miatt keservesben mi tehetett tőle, - neki ment nagy el szánt- sággal a Tiszának délbe! Az ám, Gyurka inas elszántában erőnek erejével a Tisza- ba akarta magát fojtani, hanem, szeren- cséjére-e, vagy szerencsétlenségére (ezt a jövő mondhatja meg!) a vizparton időzött Kóvágó György halászleány s ez hirtelen utána ment a már-már fuldokló fiúnak és kihuzta a szárazra. A gyereket eleinte szin- te holnak gondolták a körülülő emberek, de lassanként magához jött s már - megle- het - valami újabb gonosz csinyen törí kö- cos fejét. Hiába: Rossz pénz nem vész el.”

Forrás

ZTL Zentai Történelmi Levéltár, 385-ös le- veltári fond. Zentai napi- és hetilapok gyűj- teménye.

Megjegyzés: Az idézeteket változtatás nél- kül adjuk közre, az akkori helyesírási sza- bályokkal és az újságokban előforduló helyesírási hibákkal együtt.

Házak a vízen

Tiszai fürdőházak Zentán 1884 és 1945 között

VALKAY Zoltán

A létét kedvező földszini fekvésének köszönhető város központja – mondhatnánk szíve – szinte teljesen egybeforrott a Tisza folyóval. Nem hiába nevezték a régi múltban a Tisza Zyntho nevezetű révénék: átkelőhely volt és maradt. A „tengernyi” Tiszába benyúló fokra (ezek egyikének az emléket őrzi a Szép utca szerb elnevezése: Zlatna greda) épült város virágzásait, romlásait e folyóval egyetemben élte meg és át, így sorsuk szorosan összefonódott. A 19. század közepétől, miután a táj géniusztöltésekkel és átvágásokkal megzabolizták, a folyóra kiterjesztett élettér a fokgazdálkodás, a halászat, a gabonaörlés (rengeleg vizimalom működött a Tiszán), a rév és a szabad fürdőzés után a tulajozásnak (fakereskedelemnek) és a hajózásnak is mindinkább teret adott.

Jankovich Aurél, az első zentai polgármester városmegalapozó korszakában (1873–1879) az általános fejlődés eredményeként – még közvetlenebb kapcsolatra törekve a folyóvízzel – állandó hidat vertek a Tiszán, és megerősítették a kialakulófélben lévő kezdetleges rakpartot (1872–73). A hajó kikötő is ezekben az időkben került át a Vujić-ház mellől a ma is ismert helyére. Sok más egyesület mellett 1876-tól a Regatta Egyesület létrejöttét is erre az időre jegezhetjük. Nem véletlen hát az, hogy a csónakázók köre az első zentai sportegyesület. A sportolást szolgáló klub volt az első, mely a Tiszát már nem mint gazdasági tényt, hanem mint a szórakozás és felfrissülés lehetőségét hasznosította.

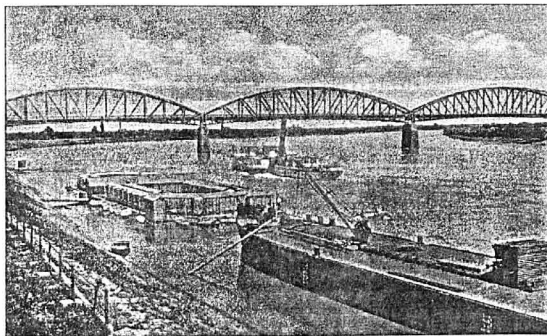
Az 1868-ban, illetve az 1880-ban megjelenő gőz- és kádfürdők korában azoknak, akik a zárthelyi fürdőzés költségeit nem tudták megfizetni, maga a folyó nyújtott kárpótlást. Az élhető, meg- és felújító természetes vízzel való kapcsolat kényelmesebbé és kulturáltabbá tételét szolgálták az ezután rövidesen megjelenő tiszai fürdőházak és fürdőkások, melyek még jobban csökkentették az ember és a folyó közötti távolságot. A zentai faépítészet tipikus vízi létesítményeinek állítása engedélyhez és díjszabáshoz volt kötve.

Az első zentai fürdőházat Goldstein József, a Tisza közelében lakó, ismert fake-

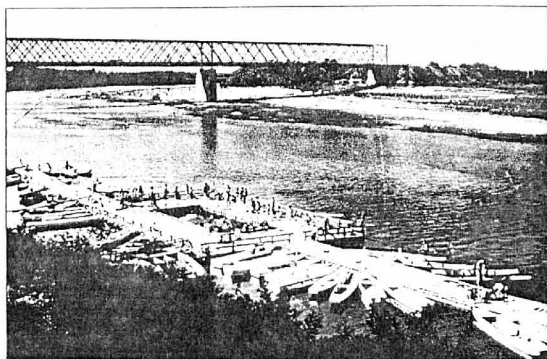
reszkő állította 1884-ben (az 1876 és 1892 között fakereskedelemmel foglalkozó Goldsteint a későbbiekben már csak mint fürdőház-tulajdonost emlegették a korabeli zentai lapok). Őt 1887-ben Jedlicska István követte. Három részből álló, kabinszerrel ellátott létesítményének kupolával fedett középső részén zuhanyozót

és „fecskendező” is tervezett. Nem egészen világos azonban, hogy mi lett a sorsa a Jedlicska-féle fürdőépületnek, ugyanis 1889-ben Goldstein József – aki Zentán 10 évig egyedül volt jogosult fürdőházat állítani – Jedlicskához hasonlóan rekonstruáltatta a maga fürdőjét. Volt tehát kabinokkal ellátott, külön férfi- és külön női osztály is. Természetesen fürdőháza nem nélkülözte a zuhanyozót és a trambulint sem.

Goldstein sikerén felbuzdulva 1890-ben a város is megpróbált „tiszai szabadfürdőt” állítani. Az ingyenes fürdőhely terveit a mérnöki hivatalt (véltetően Jankovics József városi mérnök) készítette. Építésének jogát egy másik Goldstein, a jőnév Goldstein

Híd, hajó és fürdőház a Tiszán Zentánál az 1910-es évek végén.

És az, ami a 70-es évek elejére megmaradt

Dávid építési vállalkozó nyerte el. Mivel azonban az új fürdőházat nemigen látogatták, kénytelenek voltak lebontatni és anyagát eladni. Goldstein József így konkurencia nélkül maradt egészen 1898-ig, amikor is Schmidt Péter képesített úszómester (I) a városi tanácstól egy új, második uszoda felállítását kérvényezte. Az új fürdő állítását a vagy tíz éve működéskepleten városi gőzfürdő használatatlan volta is elősegítette. A Schmidt-féle fürdőt a hid bal oldalán állították fel 1899-ben. Az új, konkurens fürdő miatt Goldstein József – aki az úszómesterre való tekintettel maga is tanította a gyerekeket úszni – felújította tiszai uszodáját (mert emellett 1894-től

kezdve hatkabinos kádifürdőt is üzemeltetett). Ettől fogva korszerűen felszerelt és sikeresnek mondható fürdőjében már tükörfürdő is működött.

Az 1900-as évek elején két tiszai fürdőházzal tudunk. Az egyik az említett Schmidt Péteré, a másik Engel Dávidé. Ez utóbbi tiszai fürdőuszodáját újonnan berendezve 1906-ban nyitotta meg. Könnyen lehet, hogy Engel a Goldstein-féle fürdőt vette át, hisz Goldstein, aki 1884-től 1899-ig folyamatosan tartott fenn fürdőt, a századelőtől kezdve többé már sehol sem említik.

A modern kor, a testkultúra térnyerése arra kényszerítette a zentai fürdőszéket, hogy

növekvő közönségük igényeit mindenkor megpróbálják kiszolgálni. Ekképpen tíz évvel felállítás után a népszerű Schmidt-féle fürdőház is felújításra szorult. Schmidt új uszodája hatalmas méretű, nem kevesebb, mint 133 öltözőkabinnal, nagy vízmedencékkel, különálló fürdőszobákkal, lég- és napfürdővel, zuhanyozóval és kényelmes pihenőátrakkal volt ellátva, ami párját ritkította a Tisza mentén. Úgy látszik, hogy a város építészeti léptékváltásának korszakában (1906–1918) a korszerűsítés a fürdőházakat sem kerülte el. Az 1906 és 1908 között kiépült új, vasbeton szerkezetű rakpart és az új vashíd együttes látványához nem is illett volna más.

Horvát Ödön 1914-ben beadott népfürdőajánlatának további sorsáról nem tudunk semmi közelebbit. Rövid életűnek bizonyult az 1918 elején alapított Zentai Fürdő Rt.-nek a próbálkozása is, mely tiszifürdőt nyitott, amely még az év júliusában, egy tűzvészben leégett. Csak a vízben éktelenedő kasok és gerendák üszkös maradványai hirdették a nemes szándékot. Az impériumváltás után megpróbálták felújítani, de kevés sikerrel. 1925-ben felszámolták.

Úgy látszik, Zentán két fürdőház mindenkor elég lehetett. Így volt ez a két világháború közötti időszakban is, amikor a szintén tűzkárt szenvedett Ilonafürdő (a faszervezetű fürdőhely 1928-ban égett le – felújításáról nem tudunk) mellett megemlíthetjük a népszerűnek mondható Sokalfürdőt is, amely Leventefürdő elnevezéssel a II. világháború alatt is működött. Sőt, ha nem csal az emlékezetem, egészen a 70-es évek elejéig.

A zentai Tisza-parti látékhez szervesen hozzánövő, ahhoz szorosan hozzátartozó fürdőházak eltűnését csak sajnálhatjuk. A korabeli fényképek bizonyítják, hogy kedves és üde színteljei voltak a zentai Tiszapartnak. Nem marad számunkra más, mint az a remény, hogy a városnak a Tiszához viszonyított kedvező topográfiai helyzetéből adódóan egyszer majd új formában ismét megjelennek.

Fürdőházi szabályok.

1. Tilos a fürdőháznak partfelőli oldalán fürödni, ott levétközve ácsorogni, vagy csónakázni.
2. Tilos a fürdőházban káromkodni, erkölcsötlen s szemérmes sértő kifejezéseket használni, kiabálni, dalolni vagy megbotránkoztató lármát csinálni.
3. Tilos a fürdőház tetejére felmászni, a felső ugró deszkán hosszabb ideig tartózkodni, a női osztály deszkafalt átfúrni vagy azoa nyílást csinálni s a női osztályba átnézgetni.
4. Tilos a fürdőházban ragályos betegeknek, közondort gerjesztő tekelyekkel ellátott, vagy megbotránkoztató külsejű egyéneknek úgy a közös, mint a külön fürdőben fürdeni.
5. Tilos a fürdőházba kutyát vinni.
6. Tilos lúrdés közben locsolódni, hogy ez által mások nyugodt fürdése megzavarassék, vagy az ott járó kelők ruhái bepiszkolassék.
7. Úszni nem tudók, vagy kevésbé úszni tudóknak — kortekistot nélkül, — úszni jól tudóknak pedig 16 éven alól, a szabad Tiszában fürdeni egyáltalán tilos.
8. Tilos, — különösen a szabad Tiszában — egymást a vizala nyomni és a közlekedő hajókhoz közelúszni.
9. Tilos a 16 éven alól gyermekeknek d. e. 10 és délutáni 4 óráig túl fürdeni és a fürdőházban tartózkodni, a nagyobbaknak pedig félnapokat ott tölteni.
10. Nagyobb távolságú uszások pl. a Tisza átúszása csak csónak kísérettel engedtetik meg.
11. A szabad fürdő d. e. 11 óráig a nők, azontúl a férfiak használhatják. — Emellett a férfiaknak d. e. 11 óráig a fürdőház Tisza felőli oldalára kimeneti tilos.
12. Az ezen szabály ellen vétők a kihágásokról szóló büntető törvénykönyv §§-ai szerint fognak megbüntetettetni.

Zenta, 1909. május 29. én.

Madari s. k.

rendőrkapitány.

A Tisza és a Tisza vize a népszokásokban és a folklórban Zentán és környékén

NAGY ABONYI Ágnes

„Ki a Tisza vizét issza,
vagyik annak szíve vissza.”

A Tisza folyóként és vízként egyaránt fontos szerepet tölt be a Tisza mentén élő nép életében is. A néprajzi szakirodalomban a Tisza mente a Tisza alsó folyásának jobb partján Horgostól Titelig húzódó városok és községek területének összefoglaló megnevezése. Ez a kifejezés újabb keletű, a jugoszláviai magyarok nyelvhasználatában gyökeresedett meg. A Tisza mentének fejlett, polgárosult paraszti kultúráját, színes és gazdag folklóját, amely ma elsősorban az újabb keletkezési tanyaközpontokból kifejlődött falvakban virágzik, a néprajzi kutatás viszonylag kevésbé ismeri.

Folyóként a Tiszának összekötő szerepe van. Összeköti a népeket, meghatározza az ember életmódját, életmet ad, foglalkoztat biztosit, élteit a hagyományvilágat és a népköltészetet. A Tiszát a folyópart lakói tisztelik, és akkor sem látzomnak, amikor elnyelvéssel fenyegeti hajlékukat. Bálint Sándor neves néprajzkutató szerint: „Szedgő népének éltekéhez a Tiszától való szorongás éppen úgy hozzátartozik, mint Nápolyhoz a Vezúr: egyiküknek sem jut eszébe, hogy azért hagyja el szülővárosát, mert a pusztulás rátorhat.”

Az emberiségnek a folyókhoz való ragaszkodása állandó. Bár ismerte a folyó romboló erejét, mégis a folyóvíz jelentőségét, szépségét a vesztélynél többre becsülte, s hitt mágikus, természetfeletti erejében.

A Tisza vize a népi táplálkozásban nem is olyan régen még ivóvízként, főzésre alkalmas vízként szolgált. A Tisza vizével alották szomjukat a halászsok, a pásztoremberek. A halkedvelők úgy vélik, hogy a Tisza vizében főtt halászlé a legfinomabb. A Tisza vizét használták főzéshez az is, aki jobblevest akart készíteni. A folyó táplálékot is adott. Híresek voltak a zentai halászsok, név szerint a Balogh, Csábi, Gulyás, Győri, Fazekas, Ferenczy, Kővágó, Kincses, Kis Jovák, Ollai, Petrovics, Pohárkóvics, Tripolszky és Újvári családhoz tartozók.

A fő halászdínyben minden ember tudott halat fogni. Még a szélvizek lecsapo-

lása előtt, például a Nagy-éren kézzel fogták a halat, s hordták haza zsákszámba. „Annyi hal volt, hogy rettentő – mesélte a 91 éves Lőrinc Imre bácsi. – Legénykoromban édesapámmal és ismerőseivel egy alkalommal hat lovas kocsi rakunk meg halal, lett úgy 5 mázsa, úgyhogy még a disznókat is hallal etettük.”

A Tisza szabályozása után azonban hirtelen megcsappant a halállomány.

Mosás, tisztálkodás, fürdés, fürdőzés, úszás

Nem is olyan régen, szüleink, nagyszüleink idejében a nyári melegekben még nem fürödni mentek a Tiszára, hanem inkább mosni a kenderből, lenből szőtt ruhákat. A 19. század végén és a 20. század elején bizonyára nem csak a Tisza-parton lakók mostak a folyóban, hanem minden zentai asszony. A kilúgozott ruhát a folyó vizében mosósulyokkal addig sulykolták, amíg csak szürkés levelet eresztett.

Az év első rituális mosakodását, fürdését a néprajzi szakirodalom a húsvét előtti péntekre, azaz nagypéntekre teszi. A lányok otthon tisztálkodtak, csak a fiúk mehetek a Tiszára. Kuklis Ilona néni szavai is megerősítik ezt: „Anyám mindig mondta nekünk – mert hát öten voltunk, lányok –, hogy a bátyádnak mehet a Tiszára fürödni, de nektek itthon a teknő. Nem fogja nézni senki se a lábatok szarát!”

A szabad folyóban való fürdés veszélyekkel járt. A század eleji zentai újságban, a Zentai Függelékben 1906. július 27-i számában felhívják a fürdőzők figyelmét, hogy tartósk be a tiszaí fűdőházra vonatkozó rendőrkapitánysági rendeletet, melyben egyebek között ez áll: „Úszni nem tudóknak vagy kevésbé úszni tudóknak – kortekintet nélkül, – úszni tudóknak 16 éven alól a szabad Tiszában fürdeni egyáltalán tilos. A Tiszát átúszni csak csónak kísérettel engedtetik meg. A hidlábakhoz leúszni – miután ott a Tiszában veszélyes örvények vannak – mindenkinek tilos.”

A zentaikot tehát a fürdőházban, majd később a homokkal feltöltött, hivatalosan kijelölt helyen strandolhattak. A cséplés

vagy más nyári mezőgazdasági munka után, ha alkalom adódott, a fiatalok megfürdöttek a Tiszában, így fellírulva, tisztán mentek haza. A lányok ruháit, illetve kombinéjüket magukon hagyni mentek be a vízbe. Aki gyerekkorában nem tanult meg úszni, felnőtt korában már nem is próbálkozott vele. Nem kell csodálkoznia, hogy a jól ismert, tapasztalt halászsok között is volt, aki nem tudott úszni. Megírtént az is, hogy a halász a ladikból kiesve a folyóban lelte halálát.

Annak idején az úszni nem tudóknak szíjjal két-három kiszáradt kabakot csatoltak hátlatkaként a vállára. Később erre a célra kabaktök helyett néhányan, bádógból készített dóbát erősítettek a hátukra. Az idősebbek közül sokan így tanultak meg úszni gyerekkorukban. Mások a szülők, az ismerősök, az úszótanári segítségével úgy győzködtek az úszást, hogy a derekukra kötött kötél végét egy ladikban ülő felnőtt fogta. A harmincas évek végén néhányan már úszógumival próbálkoztak. Kovácsné Bíró Cecília mesélt erről. Annak idején, amikor a csónak léderer-birtokon komenciára dolgoztak, a nyári ebédszünetben fürdtek.

Egyébként az úszástudás felnőttét, gyermekét egyaránt merészebbé, de ugyanakkor óvatossá is tett, ezenkívül az úszónak biztonságot jelentett. A paraszti úszástechnika a versenyúszástól, a szakszerű úszáskitaktól alapvetően különbözik. Arra épül, hogy a víz szembe, szájba, orra, füle ne kerüljön, akárcsak az állatok úszásánál. Az úszás tanításánál szokás volt emlegetni a ló, a tehén vagy a kutya úszását, amely állatoknak a fülébe, orrába a víz be nem mehet.

Az állatok úsztatása, a kender áztatása és a fűztelepek

Az állattartással kapcsolatban ismeretes, hogy régen a Tiszán voltak úszásra, úsztatásra kijelölt helyek: lóúsztatók, illetve marhaúsztatók. A mai strand helyén, a hidlához közel, a bányai oldalon, valamint Oromparttól északnyugatra, a Kalocsa-völgyben,

az oromparti szikeknél, az úgynevezett Nagy-éren a lovakat és a szarvasmarhát fűrszították, csutakolták. A marhacsordát még az 1950-es években is a zentai hid-lárhoz közel, a mai strand helyén lévő „lórélejárásra” hajtották a csókaik. Más helyeken, például a komjárás alatt és a Nagy-éren libákat és kacskákat is úsztattak. Emlékeznek még néhányan a zentai oldalon a „betyárstrandra”, amely nem volt „hivatalos” strand. Ide egyesek szerint a „kü-löncök” jártak úszni. Ezen a helyen szereltek fürödni az úszni nem tudók, mivel fokozatosan mélyült a víz. Libát úsztattak és mostak is itt. Az 1940-es években a Moholtól lejjebb eső Tisza-partot díszn-strandnak hívták, mert hogy ott úsztatták a sertéseket. Akkor még sokan a göndörösrű mangalicát tenyésztették. A juhokat leginkább csak állóvízen hajtották át fűrszítés céljából. Egy alkalommal a csókaik birkanyókat megúsztatták a Tiszán, úgy mosták ki a gyopjukban lévő nagyja piszkot. A nagygyadák birkakáról a lenyírt gyapjút nagy mennyiségben igencsak a Tiszára hordták le, s nagy, szalmahordó kosarakba rakva mosták. Zentán a Sörös Rozikaként ismert Serfőző Gáborné Bálint Rozália, híres birkanyíró asszony a gyapjú-mosásával kapcsolatban ezt mesélte: „A Tiszába mostak a gyapjút. A kosár a vízbe”-t, merítették a vizet rá, s úgy forgattuk a gyapjút, csak forgattuk.”

Amikor a kendertermesztés nagyban virágzott, a kenderfeldolgozás előtt szintén a Tisza vizében áztatták. Régen a Poronty-szigettől végig, a házak felőli éren is voltak áztatók. A kendergyár működésének elején a cukorgyár felől, később a régi nevén Áztatónak, mai nevén Kisbálcának nevezett részen áztattak.

A Tisza mentén régen rengeteg vadfűz termelt. A rendszabályozás és a vadvizek lecsapolása folytán sok helyen kipusztult a magról termő vadfűz, az úgynevezett malágyvessző. Vadfűz a zentai oldalon, a Kispána csárdá alatti részen és a bánáti részen is nőtt. Az árterületet iszapos talaja alkalmas volt a fűzvessző telepítésére. 1912-ben a Zentai Friss Újság november 24-i száma arról számolt be, hogy a városnak van ugyan fűzése a Nagybálcán, a Mákosban, a Kopalóban, a Kis- és Nagybudzsákban, de nemigen van azokkal mit dicsekedni, mert ezek a fűztelepek gondozatlanok. Ezért a földművelésügyi miniszter fűzteleplési célokra segítséget ajánlott fel, és pedig minden hold fűztelepet berendezésére ingyen nemesfűz dugványt

A kenderáztató 1955-ben (Fotó: Pethő István)

és 100 koronát a telepítéssel járó munka kifizetésére. A kosárfonáshoz szükséges nyersanyag termelésének Zentán az 1960-as évekig, a kosárfonó vállalat működésének megszűnéséig volt jelentősége.

A Tisza és a népi megfigyelések

A népi megfigyelések között akadnak szép számban olyanok, amelyek a Tisza vizének változására, az áradásra, a visszahúzóódásra, az időjárás jelenségeire vonatkoznak.

Ha az apró csigák feljönnek a felszínre, és közvetlenül a vízszint alatti partoldalra tapadnak, az a Tisza áradását jelzi, ha pedig onnan eltűnnek, akkor nem sokára apadni kezd a víz. Ha a csigák felmász-nak az ágakra, a fára, akkor nagyon árad a Tisza, árvízveszélyt jelent.

Sokan megfigyelték azt is, hogy a lent-ről jövő hideget, nedvességet más állatok is jelzik. Például ilyenkor a fürdőzők tele voltak vízbízhával. A víz felszínén össze-gyűlt sűrű hab is az áradásra utal. Amikor a Tiszán át csónakot húznak a halászok, és az mély hangot ad, ugyancsak rossz időt, esőt jelez. A Tiszán járó emberek megfigyel-ték, hogy vihar előtt mélyebbek a hangok, mint rendesen.

Amikor a ponty a víz tetején csapdok, rossz idő, eső, zivatar közeledtét jelzi.

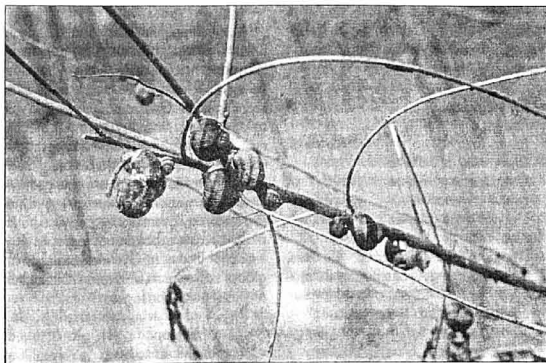
Ha nem akad egyetlen hal sem a halász hálójába, az a Tisza stagnálását jelzi. A horgászok is megfigyelték, hogy ha nem eszik a hal, azt jelenti, hogy áll a víz. Az

őbcesei gát elkészítése óta a Tisza tóként viselkedik, de régebben a vízen járók áradás előtt két nappal a víz állásából már tudták, hogy mire lehet számítani.

A Tisza a népköltészetben

Zentán és környékén a Tiszával kapcsolatban gazdag folklórányag gyűjthető. Az összegyűjtött kifejezések között akadnak szép számban olyanok, melyek ma is használatosak, illetve ismertek, de sok elfeledett szólásunkra már csak a legidősebbek emlékeznek.

Mielőtt a felsorolásba kezdenénk, előrebocsátjuk, hogy a népköltészeti műfajokat nem csoportosítottuk, nem elemeztük, mivel pontos elhatárolásuk nehezen oldható meg. Célunk csupán a Tiszával kapcsolatban begyűjtött kifejezések, szállógigék, közmondások, epikus proverbiumok, szólásműfajú csúfolók közlése. Mindenesetre azért tisztáznunk kell, hogy mi is a szólás, és mi a közmondás. Mindkettő szájhagyomány útján terjedő beszédformák, de a szólás általában magában foglal egy történeti adatot, amelyet egyúttal értelmez. A közmondás viszont tanító célzatú megállapítás, nem csupán nyelvi és stilisztikai esz-köze a beszédnek. Az egyik is, és a másik is az emberiség évszázados megfigyeléseinek, életszabályainak és erkölcsi ítéleteinek állandó, rövid, frappáns formában való kifejezése, s ezért a nép gondolkodásának hű tükrözői.

Árvíz jeleznek a csigák (Fotó: Gergely József)

A Zentán és környékén ismert változatokat igyekeztünk hitelesen lejegyezni. A legismertebbek mellé + jelet, a kevésbé ismertek mellé - jelet tettünk. A helységnevek kezdőbetűivel jelöltük az adatközlők születési helyét (Felsőhegy - F, Mohol - M, Ormopart - O, Zenta - Z). Ezután következik a szólas, illetve a közmondás értelmezése, vagyis hogy mikor, mire mondják, illetve magyarázatot fűztünk hozzá.

Akkor még a Tisza is másfelé folyt. (-M) -
Nagyon régen lehetett az!

Amelyik kutya egyszer átússza a Tiszát, máskor is megteszi /máskor is meri. (+Z)
- Arra mondják, aki újra próbálkozik azzal, amibe már egyszer belekötött. Pl: Egyszer már lapott, vagy megcsalta a hitvesét.

A Tisza igazságot tesz! (-Z) - Nem engedti át a vihart a másik oldalra. Olyankor mondják, ha a bánati oldalon nagy vihar van, a Bácskában viszont szép az idő.

A Tiszáról is szomjasan jött haza. (-Z) -
Nem használta ki a lehetőséget.

Délről még a szél se jó. mer' elronta a Tiszát! (-Z) - A déli szél nagyon hullámokat hoz a Tiszára.

Erre már gyűhet/jöhet a Tisza vize is (az sem fog segíteni). (+F, Z) - Az ideai kukoricatermésre is mondják a földművesek a nagy szárazság miatt, mivel kevés lesz a kukorica, hiszen arra már késő az eső is, és a Tisza vize sem használható.

Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza. (+M, F, Z) - A Tisza vidékére való

ember mindenünnen visszavágyik szülőföldjére.

Ennek a szállóigévé vált közmondásnak a kifordított változata is ismert Zentán:

Ki a Tisza vizét issza, saját levét issza vissza.

(-Z) - Ironikusan arra utal, hogy cselekedeteink visszahatnak. Gondatlanságunk, mulasztásunk miatt magunknak okozunk kárt. Elgondolkodtató ez a közmondás, hiszen nem is olyan régen ivóviznek alkalmas volt a Tisza vize. Napjainkig már annyi szenny lefolyt rajta, hogy néha még fürödni is alig merünk benne.

Lefelé folyik a Tisza. (-Z) - Akkor mondják, ha valamit tényként bizonygatnak. A valószínűságra utal, a megváltoztathatatlan állapotot hangsúlyozza. Ismert népdal kezdő soraként szerepel ez a szófordulat.

Meginná egy hajtókéra a Tiszát is. Meginná a Tisza vizét is. (-Z) - Nagyon szeret inni, iszákos.

Nekimegyek a Tiszának... (+A, Z) Nekimennek a Tiszának, ha vóna benne gerenda. (F, O) Nekimennek a Tiszának, ha lenne gerendája (de nincs gerendája).

(Z) - Akkor mondják ezt, ha valaki elkeseredik valamiért, megunja az életét. **A „Nekimek a Tiszának!” fenyegetőzésre így szólnak vissza Felsőhegyen:**

De vigyázz, nincs benne gerenda! (F) Nincs gerendája. A Tiszának nincsen gerendája. (Z) - Könnyen bele lehet fulladni a Tiszába.

Sok víz lefolyik addig a Tiszán. (+A, F, Z)
Sok víz elfolyik addig a Tiszán. (Z) -
Soká lesz az még.

Tiszára vizet! (+F) Vizet a Tiszába. A Tiszára vizt vizet. (Z) - Akkor mondják, ha valaki feleslegesen fárad. Egyik helyről a másikra olyan dolgot visz, amiből ott már úgyis sok van.

Tiszát lehetne vele rekeszteni. (+F) (Annyi van belőle, hogy) Tiszát lehetne rekeszteni. (Z) - Sok van belőle.

Tiszavirág életű. (+Z) Virágzik a Tisza. -

A Tisza virágzása a folyóval kapcsolatos rövid ideig, néhány óra hosszúra tartó esemény. A tiszavirág a legnagyobb kérészfajunk. Tulajdonképpen a kérész himjét illeti ez a név, amelynek arany-sárga a teste, utófora, háta viszont sötétbarna. Úgy intézi röptét, hogy a víz folyásával szembe kerüljön, s ott a kikelő és magasba igyekvő nőtényt fogadja. Annak megtermékenyítése után a vízbe hanyatlik, de a nőtény néhány percre még életben marad, hogy petéit lerakja. Erről mondják tehát, hogy tiszavirág életű, azaz rövid ideig él, nagyon rövid élettartamú esemény. Általában valakinek a szerelmi kapcsolatára, vagy rövid ideig tartó házasságára mondják. **Zavaros a Tisza. (+F) Zavaros, mint a Tisza. (Z) -** Nagyon zavaros. Ismert népdal kezdő soraként szerepel.

Más, nálunk ismeretlen közmondások:

Az az igaz, ami való, túl a Tiszán van Badaló. - Igaz, ami igaz.

Lassan foly a Tisza, boldog aki issza. -
Boldog az az ember, aki a Tisza vidékén él.

Ha egy ökor nekiveti magát a Tiszának, a többi is utána úszik. - Ha egy embert rá lehet venni valamire, a többi már magától is követi a példát.

Sok halat fognak ki addig a Tiszából. -
Soká lesz az még.

Más, nálunk ismeretlen szólások:

Elfognák a Tisza vizét. - Nagyon sokan vannak.

Elvezetjük a Tiszára, mégis szomjasan jött haza. - Megmutattuk neki, hogyan boldogulhat, mégsem ragadta meg az alkalmat.

Hidd el bolond, ég a Tisza, szalmával locsolják. - Badar beszéd ez, nem hiszem én ezt.

Ő se gyűjtaná meg a Tiszát. - Nagyon gyámoltalan.

(O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások című könyvéből)
Meginná a Tiszát is, ha bor folya benne.
- Végtelenül szereti a bort.

Túl a Tiszán, Karcagon békát nyúznak
madzagon. - Jászletki származású falusúfoló.

(Molnár István: Szólások, közmondások Jászszentandrásán és környékén című kiadványából)

Gyermekjátékok, mondókák és csúfolók

Előrebocsátjuk, hogy néhány szövegnek ezúttal csak részletét közöljük. A szövegek hagyást három ponttal jelöljük. A gyermekjátékok közül a hintázatokban fordul elő leggyakrabban a Tisza neve. Burány Béla Hej, széna, széna című könyvében a Zentán gyűjtött hat hintázatot közül csak egyben nem szerepel a Tisza szó.

Az „Egy üveg alma” vagy „Egy süveg alma”, illetve „Egy süveg cukor” kezdetű hintázatot általában a fára felfüggesztett üldőhintán hintáztatott gyermekek lökve mondták, énekeltek. A hintázatot egyszer végigmondott szövege egy fordulót jelentett, tehát egyben a hintázás idejét is mérte. A hintázás első része tulajdonképpen számoló - tízig. A második rész így hangzik:

Ángyomasszony/nénémasszony kislánya
Belefűlt/belehalt a Tiszába.

A harmadik rész nagyon változatos. A „mivel halásszuk ki?” kérdésre adott felelet általában még 8-10 sorból áll. Az én gyermekkoromban mi ezzel a szöveggel énekeltek tovább:

Mivel halásszuk ki?
Csontokkal, cserepekkel,
Azzal halásszuk ki.
Miska fiam, Miska,
Hajtsd ki a tehenet!
Hová, háva hajtsam?
Kis kemence mellé.
Szállj le, barát, a hintáról,
Hipp, hopp, hopp.

(Surányiné Balla Anna, Zenta, 1930-1999)

Egy üveg alma...
Tíz üveg alma,
Tíz, tíz, tiszta víz,
Olyan, mint a Tisza-víz
Ángyomasszony kislánya
Belefűlt a Tiszába.

Mive' halásszuk ki?...
(Kovácsné Bíró Cecília, 1924, Felsőhegy. 2000-ben gyűjtötte Nagy Abonyi Ágnes)

Egy üveg alma...
Tíz üveg alma,
Tíz, tíz, Tisza-víz,
Olyan, mind az aranyvíz.
Ángyomasszony kislánya
Belefűlt a Tiszába.
Szedjünk össze csinteket, csontokat,
Avv' halásszuk ki!...
(Nagyné Lelenai Rozália, 42 éves, Zenta. 1972-ben gyűjtötte Burány Béla)

Egy üveg alma...
Tíz üveg alma,
Tíz, tíz, tiszta víz,
Olyan, mint a falóvíz.
Nénémasszony kislánya
Belefűlt a Tiszába.
Mive' halásszuk ki?
Szedjünk össze csinteket, csontokat,
Avv' halásszuk ki!
Riska fiam, Riska,
Hajtsd ki a tehenet!
Hová, háva, édesanyám?
Kiskemence mellé.
Ott tartakáz, ott barkázik
Sárgalábú kiskakas,
Kiugrott a gyepe.
Ipipi, mi van ott?
Egy kis egér, egy kis nyúl,
Szálljon le az ihűr.
(Lőrinc Imre, Mohol, 1909. Zentán 2000-ben gyűjtötte Nagy Abonyi Ágnes)

Összehasonlításképpen bemutatunk egy hádegyházi változatot. A szöveget itt a dal ritmusa szerint tagoljuk:

Egy süveg al-ma...
Tíz sü-veg al-ma,
Tíz, tíz, tiszta víz,
Olyan, mind a forró víz.
Ángyom-asszony kis-lánya,
Be-le-halt a Tiszá-ba,
Széd-jünk össze csin-to-kat, cse-re-pe-ke-t,
Av-v-al ha-lász-gas-suk!
Túl a Tiszán van egy ház,
Ab-ba la-kik egy barát,
Sü-ti-fő-zi o-gan-cát,
Kér-tem tő-le, de nem ad,
Még azt mon-da-ta, po-fon vág.
Po-fon ám, a kis-kutyát,
An-nak is a szűk lu-kát!
(Jankáné Ágó Julis, 63 éves, Hédegy-háza. 1972-ben gyűjtötte Burány Béla)

A „Hinta-palinta” kezdetű általánosan ismert hintázatot a felnőttek csecsemőnek, kisgyermeknek énekeltek. A beszédalánálással együtt a kisgyermek meg is tanulta játszani, énekelni. Gyakran a *hinta-palinta* volt az első szópár, melyet a gyermek megtanult. A felnőtt lábféjére ültette saját magával szemben a gyermeket, két kezét megfogva nyújtott lábával ritmusra emelte. A hintázatás másik módja, amikor ketten hintáztatnak egy gyermeket. Az egyik a hána alatt, a másik a bokájánál fogja, és úgy himbálják ütemesen. Gyermekkoromban az alábbi szövegre mi is szívesen hintáztatunk egymást pokrócba fogva:

Hinta, pa-linta,
Régi dun-na, kis ko-to-na,
U-gorj a Ti-sza-ba,
Ha nem a Ti-sza-ba,
Akkor a Du-na-ba!
(Általánosan ismert. Surányi Franciska, Bogaras-Zenta 1910-1992)

Amikor esik az eső, ezzel a mondóka-val biztosítják:

Ess, eső, ess! Bú-za bu-ko-rad-jon,
Zab szapo-rad-jon,
Az én ha-jam o-lyan le-gyen,
Mint a csí-kó farka,
Még an-nál is-hoz-szabb,
Mint a Tisza hosz-sza,
Még an-nál is hoz-szabb,
Mint a vil-ág hosz-sza!
(Micsikné Rác Borbála, Padé, 1920. Zentán 2000-ben gyűjtötte Nagy Abonyi Ágnes. Lásd: Burány Béla: Hej, széna, széna. 11. p.)

Az adatközlő szomszédasszonya, Sihenikné Kuklis Ilona ugyanezzel a szöveggel tudta a mondókát, és megjegyezte: „Mindig szaladgátunk, és ezt mondogattuk, mikor esett az eső. Hosszú hajlam volt, az volt a divat. A lányok az én gyermekkoromban nagypénteken egy magas fa alatt fésűköttek, de akko nem beszéltek semmit. A kifésűtött haját a fa tövébe ástuk, hogy hosszúra nőjön a hajunk.”

Csúfolók

Tisza, Duna, Dráva, Száva,
Törjön ki a lábod száral
(Általánosan ismert Zentán.)

Duna, Tisza, Száva, Dráva,
Törjön ki a nyak, lábál
(Egy másik változat úgyancsak Zentán.)

A Tisza a néphitben

A Tiszával kapcsolatos hiedelmet nemigen találunk, hacsak nem Jung Károly Törökbecsén gyűjtött történetéhez hasonló a táltosokról: „Szokták azt is mondani, hogy hát Bácskában esik az eső. Aszondják a mi táltosaink gyöngék, ezé' nem kaptunk esőt. Mikó' kaptunk esőt árú' Bácskárú', akkó meg aszondják, hogy a mi táltosaink erősek vótak, mer' kaptunk esőt. Legyőzték a bácskaikat.” A zentaik ezt így tudják: „A Tisza felett viaskodnak Bácska és Bánát táltosai. Ha a Bánát felú' nem gyűn eső, csak megáll a Tisza fölött, akkó' nem elég erős a bácskai táltos.” Egy másik hiedelem szerint: Ha meghalt valaki, nem engedték, hogy a halottat átvigyük a Tiszán, „mer' akkó' a másik ódalán nem lesz eső egész évben.” (Micsikné Rác Borbála, Padé, 1920.) Illetve „mer' akkó' e' veri a jég a termést.” (Sihelnikné Kuklis Ilona, Zenta, 1911.)

A néphitben a Tisza vizének mint víznek tisztító, gyógyító, bajelhárító szerepet tulajdonítanak. A tavaszi népszokásokban különös jelentősége van a víznek. Tisztító erejében sokan még ma is hisznek, de már nem őrzik a hagyományokat, nem végzik el a rituális cselekményt a meghatározott napotári ünnepeken.

A folyóviz állandó tisztulás, újlás jelképe. Jelentősége a tisztasággal, az egészséggel szorosan összefügg. A népszokásokban gyakran átmenetet, illetve ellentét

is képvisel. A Tiszával kapcsolatos asszociáció pozitív oldalról: tiszta víz, tisztaság, egészség, a negatív oldalról pedig a szenny, a veszély, a félelem, a halál. A gyermekjátékok szövegéből is kiválgatik ez a példa: „Tíz, tíz, tiszta víz, olyan mint a Tisza-víz...”; „Nénemasszony kislánya, belelűt a Tiszába.”

A naptári ünnepeknél a Tiszával kapcsolatos hiedelmek esetében a nagypénteket emelhetjük ki. Nagypénteken volt az év első nagy mosakodása kint az udvaron. A merészebbek, főleg a férfiak a Tiszában, a nők inkább otthon, a kútnál fürödtek. Azért tisztálkodtak az év jeles ünnepei előtt még buzgóbban, hogy egészségesek legyenek. A víz tisztító, megújító hatása az egész évre vonatkozott. Törökbecsén a ház apraját nagyját, de még a lovakat is megfürdették, hogy abban az évben ne legyenek rhüsek. Nagypénteken a Tisza partján hasalva szappalval ültögettek a vizet, hogy egész évben szerencsésük legyen. Nagypéntek dologföltér nap is. Nagyanyáink idejében nem volt szabad mosni, sem fejet mosni az asszonyoknak, mert a Szűz Mária akkor összefogta a hajukat. (Zsigáné Varga Ilona, Zenta, 1937.) Említettük, hogy ezen a napon a lányok fa alatt fésülködtek, hogy a hajuk is úgy nőjön, mint a fa. A vízbeültat nagypénteken süttő cipóval keresték a Tiszán. Az idős zentai asszonyok még emlékeznek erre. „Akinek a hozzátartozója vízbe fűt, az nagypénteken süttő cipót vitt a Tiszára. Abba a cipóba egy gyertyát helyeztek, úgy tették a vízre. A víz csak vitt, oda vitte, az ott át' meg, ahol az a halott vót, ott forgott, forgott körülötte, ott megtanáták.” (Sihelnikné Kuklis Ilona,

Zenta, 1911.) „Kenyeret szoktak dobni a vízre, ahol a kenyér megáll, ott köll keresni a Tiszába fűltat.” (Zabos Rudolf, Zenta, 1943.)

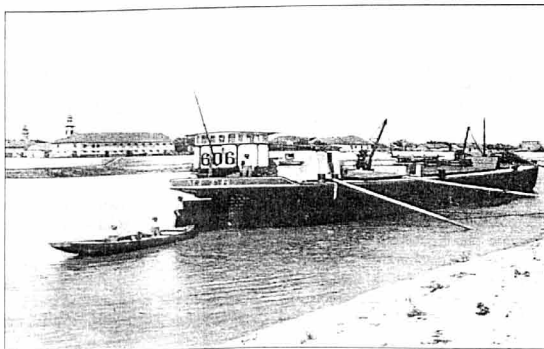
A Mura-vidéken augusztus 15-én, Nagyaszonny napján nem szabad fürödni, mert kigyó van a vízben. Nagybaldogasszony napján az asszonyok számára tiltották a fürdést, nehogy vérzésben haljanak meg. Nálunk ez a hiedelem nem ismert.

Irodalom

- Brehm, Alfred: Az állatok világa. Budapest, 1906
Halász Albert: Jeles napok, népi ünnepek a Mura-vidéken. Lendva, 1999
Jung Károly: Táltosok, áradógák, garabonciások. Újvidék, 1985
Kolapis Zoltán: Régi vízvilág a Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1993
Lázár Katalin: Népi játékok. Budapest, 1997
Matijevics Lajos: Vizeknek szarváról. Újvidék, 1982
Malnár István: Szólások, közmondások Jászszentandráson és környékén. Szolnok, 1993
O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1982
Penavin Olga – Matijevics Lajos: Zenta és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1980
Szabó István: A gyermek úszni tanítása a Tisza menti falvakban. Gyermekvilág a régi magyar falun. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei – 50, Szolnok, 1995
Tripolsky Géza: Város, folyó, emberek. Zenta, 1998

Adatközlők

- A 2000 augusztusában végzett gyűjtés helye, adatközlőinek neve, születési éve, születési helye:
Felsőhegy, Kovácsné Bíró Cecília, 1924, Felsőhegy
Zenta, Lőrinc Imre, 1909, Mohol
Zenta, Micsikné Rác Borbála, 1920, Padé
Zenta, Sihelnikné Kuklis Ilona, 1911, Zenta
Zenta, Zabos Rudolf, 1943, Zenta
Zenta, Zsigáné Varga Ilona, 1937, Zenta

Tisza menti népdalok

BODOR Anikó

A Tisza mente bőséges népdallermése méltán híres szépségéről, gazdagságáról. Aki hallott már éneksztót, amelyet a Tisza az alkonyat csendjében visszhangzik, nem felejtí el soha.

Ha megkérdezik, milyenek is a „tiszás” dalok, először is a folyót emlegető dalszövegek jutnak eszünkbe, amik olyan bőséggel özönlenek, akár a Tisza áradása. Ilyenek, mint pl.:

Sej, a Tiszának mind a két partja sáros,
/ Közepibe fehér hattyú lészállott, / Két szárnyával széjjelveri a habot, / Sej, most tudtam meg, hogy a rőzsám elhagyott.

Vagy: Kiöntött a Tisza vize messzire, / Valamennyi szép kislány volt, elvitte, / Fogja ki hát mindenki a magáét, / Nő szeresse sénki a másikát! // A Tiszának aranybetű a neve, / Irigyemnek száradjon le a nyelv! / Irigyemnek nem kívánok egyebet: / Sosé lássa meg a csillagos eget! // Nin-csen kedvem, mer' elvitte a fecske, / Egy magos jegényefára létéitte, / Maj' lész kedvem, visszahozza a szélvész, / A Tiszából maj' kifogja a révszél // A Tiszának mind a két partja sáros, / Ára járnak a kék ingés btyárok. / Édesanyám, én is kék ingét veszek, / Eszlendőre kék ingés btyár lészél!

És még nagyon hosszan sorolhatnánk. A nótás kedvűek maguk is bizonyára szábszáma kerítik elő a Tiszát emlegető dalszövegeket, szinte kifogyhatatlan mennyiségben, akár népdalokat, akár műdalokat. Próbálják csak meg!

A „tiszás” dalok gazdag tárházának egész egyszerű technikái, prózai magyarázata van az érzelmi okokon kívül: két szótagos név, amivel a rímfaragók könnyen elboldogulnak. A Duna mentiek szívesebben emlegetik a Dunát (jogosan), de nekik is könnyű a dolguk, a Duna is két szótagos. Hosszabb neveket már nem olyan egyszerű beilleszteni a népdalsorok szabvány-szerkezetébe, ezért ritkábban emlegetnek ilyeneket. Az eljárás jogos, hiszen a népdal közkinccs, tehát mindenkié. A nevek szabadon cserélhetők. Ki hová való, aszerint alakítja, helyezi be a szövegbe saját folyójának, falujának a nevét keve és ügyessége szerint.

Ezzel inkább olyan népdalokat és balladákat vennénk szemügyre, amelyek nem

is emlegetik a Tiszát, vagy ha igen, a Dunával együtt. Olyanokat, melyek az itteni (vajdasági) Tisza mentére jellemzőek, vagy azért, mert itt termettek, vagy azért, mert csak itt őrizték meg őket egy hajdanán általánosan elterjedt, egységes hagyományból. Ki ne hallotta volna ezt a közismert dalt, például?

Az 1. kotta szövege

1.
- Hej, halászok, halászok,
Merre mēn a hajótok?
- Törökkanizsa felé,
Vízre a viz lefelé.

2.
- Hej, halászok, halászok,
Mit fogott a hálátok?
- Nem fogott az ögyebet:
Vörös szárnyú keszegöt.

3.
- Hát a keszeg mit őszik,
Ha a hálába tőszik?
- Nem őszik az ögyebet:
Petrezselym gyökereit.

4. - Hej, halászok, halászok,
De szennyes a gatyátok!
Tálan nincsen babátok,
Aki mosna reátok?

Törökkanizsa (Novi Kneževac), Sós Mihályné Törköly Erzsébet (75).
Bodor A., 1993.¹

Ezt a nálunk széltében-hosszában énekelte dalt – iskolában is tanítják (tanították) – csak az Alföld déli része ismeri. Ezenkívül még csak északkélelen van róla egy kevés gyűjtött adat.

A másik nagyon népszerű szöveg adatainak zöme főleg a bácskai Tisza mentéről került elő. (Zenta, Kevi, Magyarkanizsa, Horgos, Oromhegyes és egy ludasi is. Bizonyára több is gyűjtethető még.) A legkülönbözőbb dallamokon éneklék, főleg olyanokon, melyek népezenék legújabb rétegéből származnak, de régebbi dallamokon is. Egy felsőhegyi változatát mellékeljük új stílusú dallamon:

A 2. kotta szövege

1.
Volt énnékem édesanyám, de má' nincs,
Mer' elvitte a szégedi nagy árvíz.
Kilenc napja már, mióta halászm,
Nagy az árvíz, könnyeimtől nem látom.

2.
Kihalásztam édesanyám kendőjét,
Zöld selyemmel kivarrattam a szélét,
Közepibe búbanat rakattam,
Hej, Istenem, de árvának maradtam!

Felsőhegy, Szabóné Puskás Mária (41).
Burány Béla, 1954.²

Egyik dal sem említi a Tiszát, mégis nyilvánvalóan tiszaiak, legalábbis elterjedtségük tükrében. Lírai dalaink „eredetével” csak ritka esetben lehet elszámolni ekkora valószínűséggel. Dallam- és szövegtipusai nyelvterületünk egészének általában több földrajzi egységére is jellemzőek. Könnyebben meghatározható a ritkább adót, régiesebb műfajú balladák földrajzi hovatarozása.

E tekintetben Kálmány Lajos szegedi származású papnak (1852–1919) lehetünk különösen hálásak. Az ő gyűjtői tevékenységének jóvoltából maradtak ránk olyan egyedi balladaváltozatok, melyek a teljes magyar nyelvterületen csak a szegedi kirajzású bánáti dohánytermesztők falvaiból kerültek elő, mint pl. a magyarszentmihályi Török rabolta lány vagy a padéi Töröktől hazaszólt lány.

A török rabolta lány

Lefelé folyik a Tisza, Duna vize,
Azon mēn, azon mēn egy szép aran gálya,
Abba van, abba van egy csűf török vajda.

Arra mēn, arra mēn komáromi szép lány,
Két korszót karjára, úgy mēn a Dunára.
- Adjál vizet, adjál, komáromi szép lány!
- Hogy adjak, hogy adjak, te csűf török /vajda?
Te Duna közepin, én a Duna szélin!

Nyújtsa az korszáját: fogja fehér karját,
Rántja az gályára, gálya tetejire.

- Őlelj mōg hát engōm, komáromi szép /lány!
- Őlelj mōg tēgōd pokolbéli sátán!
- Csōkōlj mōg hát engōm, komáromi szép /lány!

- Csókoljon még téged vadbéli oroszlán!
- Feküdj le hát mellém, komáromi szép lány!
- Feküdjön le melléd magyarok legyvere!

Pofonvágtá vaskezeszyűvel. Folyt a piros vére
orrán-száján.

- Dunának feneke: koporsóm feneke,
Dunának két széle: koporsóm két széle,
Dunának habjai: az én szömfődelem,
Dunának halai: koporsóm szögei,
Dunai halacsok: az én siratóim,
Az égi madárkák az én éneklőim.

Halászkok, halászkok, dunai halászkok,
Csüörtökön délre engem kifogjatok,
Engem kifogjatok, el is temesetők!

Ruháim, ruháim, legszöbbit ruháim,
Szögrül le hulljatok, összeboruljatok,
Ugy tudja még anyám, hogy engem
/sirattok!

Beugrott, beugrott Duna középibe;
Halászkok kifogták csüörtökön dé're.
Legszöbbit ruháji szögrü' le hullottak,
Szögrü le hullottak, össze j's borultak.

A'ru tutta még az anyja, hogy möghalt a
lánya.

Magyarszentmihály (Mihajlovo), Kál-
mány Lajos, 1914.²

A töröktől hazaszökött lány

Folydogál, folydogál
A szép Duna vize,
Rajta mosakodik
Piros szép Örszébet.

Rajta mossa, rajta
Két szép fehér karját,
Két szép fehér lábát,
Piros szép orcáját.
Mingyá ott mögfogta
A föl-török basa.

Mánnek úk, mánnek úk
Törökország felé.
Eccárcsak azt kéri
A föl-török basa:
- Piros szép Örszébet,
Szeretsz-e engömet?
- Ha nem szeretnélek,
Mög se fogtál vóna!

Mánnek úk, mánnek úk
Törökország felé.

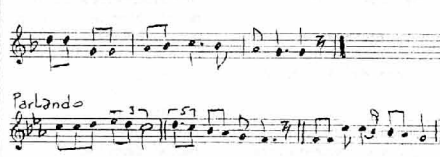
Grusto

1.

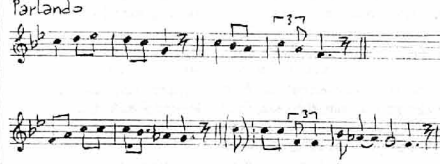
Grusto

2.

Parlando

3.

Parlando

4.

Mögént csak azt kéri
A föl-török basa:
- Piros szép Örszébet,
Szeretsz-e engömet?
- Ha nem szeretnélek,
Mög sém fogtál vóna!

A föl-törököknél
Esik nagy vendégség,
- Álom bort is iszunk,
Piros szép Örszébet,
De tē mög nē igyad,

Ha szeretsz engömet,
Mert ha tē mögiszod,
Örökre elalsz!

A többi mögiita,
De ú mög nem itta,
A többi elaludt,
De ú el nem aludt.

Mögfordult, mögfordult
A hazája felé,
A hazája felé,

Édesanya felé.

Nyisd ki, anyám, nyisd ki
Rostélyos kapudat!

Nyisd ki, anyám, nyisd ki
Gyantáros ajtódát,
Mer mingy itt lepnek
Azok a sátányok!

Mikor mán az anyja beeresztötte a lányt,
akkorára odaérték a törökök.

- Mönj el, sátány, mönj el,
Nüta késértgess engöm!
Nincs énnéköm lányom,
Dunába halászom!

Kilenc hete elmúlt,
Müta keresöm!
Tiznőkt forgácsom*
Dunába keresi!

Elbűtatta a lányát, nem találták mög a törökök,
oszt elmönte.

* Vizen úszó, égő szurkos forgács

Magyarpadé [Padej]. Kálmány Lajos,
1891.⁴

Mindkét ballada a török hódoltság szorogásait idézi. A magyarszentmihályi ballada témaja, a katonák által elrabolt lány halálba menekülése a megbecsületlenítés elől viszont más népeknél is ismert. Valószínűleg a legkorábbi francia ballada-átvételek közül való, a 14. század elejéről, ahogyan Vargyas Lajos véli.⁵ Az egyetlen fennmaradt változat – minden költői szépsége ellenére is – elég kopottnak látszik, nem tudhatjuk, mennyire maradéktalanul tartotta fenn az egykori teljes hagyományt, de megőrizte a nyugati ballada fő vonásait.

A padéi balladának nem ismerjük egyetlen idegen megfelelőjét sem. Középkori, valószínűleg még török előtti ballada kopott maradványa. „Ezek a Szeged vidéki balladák a török uralom alatt elszigetelődött és középkori hagyományait megőrző magyarság hagyományaiban maradtak csak fenn, s egymásra sokban hatottak. Töredékes voltukban is valami összefüggő hagyomány-részt tartottak fenn. A töredékeséget sokszor mesei elemekkel pótolják ki.”⁶

Dallamaikat, sajnos, nem ismerjük. Kálmány – korának irodalmi érdeklődésű gyakorlata szerint – dallamokat nem jegyzett le, bár a Török rabolta lány balladájának kivételesen elküldte a kottáját is az

Ethnographia szerkesztőségébe, de ott az elkallódott. Habár a Tisza mente egyedi darabjaiként örvendezhetünk nekik, szövegeik a Tiszát és a Dunát, vagy csak a Dunát emlegetik.

Egyéb középkori eredetű balladarikaszágainkhoz tartozik a Révészék nótája is. A ballada ugyan nem csupán nálunk fordul elő, de a nyelvterületnek csak néhány részére jellemző, mint a Dél-Dunántúl, a bácskai Duna mente, a bácskai Tisza mente és a távol eső, északi Nyitra vidéke. Nálunk a Duna menti Gomboson és a Tisza bánati oldalán gyűjtötték Kálmány után még viszonylag késői időkben is, így szerencsére jellemző dallama is előkerült. A szövegekben itt sem szerepel kötelezően a Tisza, egy Kálmány-gyűjtötte magyarszentmihályi (ma Románia) változat pedig a Dunát emlegeti.

A történet lényege a nő becsületének megvásárlása: az asszony egyre többet ajánl a férfinak, hogy az teljesítse kérését, végül lányát vagy magát kell adnia. A témát más népek is ismerik. Vargyas Lajos 14. századi eredetűnek véli.⁷ Régiségeiről árulkodik ún. strófaismétlő szerkezete is, de dallamai is, melyek leggyakrabban az ún. Rákóczi-nóta dallamkörébe tartoznak. Ennek írásos fellejegyzései a 17. század végétől származnak,⁸ de eredete valószínűleg jóval korábbi. Ebből a dallamkörből bontakozott ki a későbbi Rákóczi-induló is, melyet Berlioz, Liszt és Erkel feldolgozásai is népszerűsítettek.

A Vajdaságban számon tartott változatok zöme már csak töredék. Egyetlen egyházkasskéri alak képviseli csupán a teljes strófaismétlő formát, ennek dallama viszont bizonytalan.

1.
- Hej, révészök, révészök,
Jó lelkű révészök!
Vigyetek átal a vizön!
Vigyetek átal a révön!

2.
- Nem löhet, galambom,
Nem löhet, anygalm!
Alacsony a ladik orra,
Átal mög a szotyé** rajta!

3.
- Hej, révészök, révészök,
Jó lelkű révészök!
Vigyetek átal a vizön!
Vigyetek átal a vizön!

4.
Van egy nagy acská aranyom,
Azt is néktök odaadom,
csak Vigyetök átal a vizön!
Vigyetök átal a vizön!

5. - Nem löhet, galambom,
Nem löhet, anygalm!
Alacsony a ladik orra,
Átal mög a szotyé rajta!

6. - Hej, révészök, révészök,
Jó lelkű révészök!
Vigyetek átal a vizön!
Van egy kókényszömű barna lányom,
Azt is néktök odaadom!

7. - Mindjárt, galambom,
Mindjárt, anygalm!
Magas lött a ladik orra,
Nem mög át a szotyé rajta!

Valami tekintélyös személy vót. Asszony.

** vízbe esett hó, ami még nem fagyott jéggé

Egyházkasskér (Vrbica), Igrizsán Pál (70).
Paksa Katalin, 1968.⁹

Az ép dallamokat őrző csonka szövegek sorszerkezetében meglepődeve ismerjük fel a háromtagú, ún. „Balassi-sort”,¹⁰ mint egyetlen strófát. Mivel a magyar népdalok strófaszerkezete tömegében négysoros, sokáig csonka formának tekintették. A gyűjtésekből azonban nyilvánvaló, hogy ez a sor önálló szerkezetként is él. Pálóczi Horváth Ádámnak az 1800-as évek elejéről származó gyűjteményében¹¹ szinte szóról szóra egyező dallamát találjuk a következő változatnak:

A 3. kotta szövege

1.
- Révészék, révészék,
Jó révészestérék,
Vigyetek át a Tiszán!

2.
Van még egy forintom,
Azt is néktök adom,
Csak vigyetek a Tiszán!

3. Elvittek uratot,
Hét kis árva maradt!
Vigyetek át a Tiszán!

4.
Van egy selyemszoknyám,
Azt is néktek adnám!
Vigyetek át a Tiszán!

Magyarpadé/Mohol {Padej/Mol},
Vlasity Károlyné Zéltay Klára [47, 62].¹²
Burány Béla, 1975, Bodor Anikó – Burány
Béla – Németh István, 1990.¹³

A Révészek nótájának nálunk gyakoribb dallama az előző Pálóczi-félével rokon, de kiegészült négysorossá, fríg hangneme pedig dórriá az állat, hogy a záróhangot nagy szekundál mélyebbre viszi. Ez a jelenség is régies, a hangnemek rögzülése előtti állapotokat idézi.

A 4. kotta szövege

1.
– Révészök, révészök,
Szép nevű jembörök,
Vigyetek át a vízén,
Vigyetek át a révén!
2.
– Nem lehet, angyalom,
Nem lehet, galambom!
Nagy a Tisza vize árja,
Kisodor a ladikából!
3.
– Van egy zsák aranyom,
Mög egy szép leányom.
Azt is néktek odaadom,
Vigyetek át a vízön!

Magyarmajdány/Csóka (Majdan/
Čoka), Jasura Józsefné Gyémánt Rozália
[63, 71]. Paksa Katalin, 1968,¹⁴ Kánya S.,
1976.¹⁵

Magyarmajdány (Majdan), Pióker
Illésné Gyémánt Viktória [72]. Burány Béla,
1975.¹⁶

Végül egy olyan újabb betyárballadáról is szólunk, ami nem csupán a Tisza mentéhez kötődik, de közvetve mégis ide kapcsolódik, mert keletkezésének helye az Alföld. Bogár Imre balladája az egész nyelvterületen elterjedt, számos változata ismert (nálunk, a Vajdaságban pl. 62-t tartunk jelenleg számon). Az első gyűjtések idején Erdélyben még ritka volt, Moldvában pedig ismeretlen. Ma már Moldvában is éneklék, méghozzá a Tisza nevének emlegetésével. Szép, régies szövege valószi-

nüleg korábban kialakult, Bogár Imre nevét csak utólag illeszthették bele.

Bogár Szabó Imre 1842-ben született Nagykörös határában. 1861 telén kezdett el betyárkodni a Duna–Tisza közén. A betyárkodás fél évnél sem tartott tovább, a bukás máris bekövetkezett: 1862 nyarán elfogták, majd kivégezték. Az akkor húszéves, „igen szép külsejű és arcú, leventei termettel, majdnem gyermeket ifjúsággal deli szépség – és az Isten képmását viselő arcvonásokkal” jellemzett betyár kivégzése Pesten nagy esemény volt. „Ezernyi ezer ember lepte el az utcákat”, amikor „virágkoszorúval a kezében a vesztőhelyre szállított” – tudósít egyik korabeli újság. Nyilván a nagy érdeklődés volt a fő oka, hogy Bogár Imre nevéhez a legszebb betyárballada fűződik, melynek nyolc év múlva már feljegyezhetők első népi változatai is. A ballada szinte semmiben sem egyezik a törvényszéki iratokból megteudható valósággal: sem az elfogás körülményei, sem a Duli Marcsa szerető nem felel meg a tényállásnak. Az aranyos-gyémántos óbrázolás nyilván a betyár sokat emlegetett szép külsejének a számlájára írható. A ballada azt mondja el, amit a nép törvényszékről tartott a betyárok életében. Bogár Imre balladája igen sokszor a Megszólalt halott középkori eredetű balladájával keveredik. Ezt a keveredést a két ballada azonos versmértéke teszi lehetővé (gyakran azonosak a dallamaik is), és nyilván a ponyvairadalomnak is szerepe van a felújítás roppant népszerűségében. Még a moldvaiak is ismernek ugyanilyen kontaminációkat, és ezekben a Tiszát emlegetik. Dallamai igen sokfélék. Általánosan elterjedt, jellemző dallama valószínűleg szlovák eredetű, idegen járású dallam, mely táncra is alkalmas. Ebből a műdallamból alakulhatott át a magyar népzene szellemében a következő változat is.

1.
Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni.
Az a hírs Bogár Imre
Átal akar mönni.
2.
Átal akar mönni,
Lovat akar lopni,
A zentai zöld vásáron
Pénzt akar csinálni.

3.
Pénzt akar csinálni,
Bölcsöt akar venni,
Azt a hírs Duli Marcsát
El akarja venni.

4.
– Kocsmárosné, hallja:
Van-e vacsorája?
– Van vacsorám, paprikás hús
Vendégek számára.

5.
– Kocsmárosné, hallja:
Van-e barna lánya?
– Barna lányom, vetőt ágyam
Vendégek számára.

6.
– Kocsmárosné, hallja:
Száz icce bort adna?
Mögkiná'nam a vármagyét,
Hogy ne lőgyek rabja!

7.
Huncut a vármagyé,
Nem iszik belőle,
Mert a szögény Bogár Imre
Most van a kezébe.

8.
– Nézz ki, rózsóm, nézz ki
Ablakod firhangján!
Itt viszik a Bogár Imrét
Sötét pejpapirpán!

9.
Arany a kantárja,
Ezüst a zablája.
Az a hírs Bogár Imre
Annak a gazdája.

10.
Haragoznak dére,
Pont tizenkettőre.
Hóhér mondja már Bogárnak,
Lépijn föl a székre.

11.
Föllépött a székre,
Folteint az égbe:
– Jaj, Istenöm, sok rablásom
Mos' jut az eszömbel!

12.
Mögöltem egy bajtárt
Hatszáz forintjőé,

Beledobtam a Tiszába
Piros pejt lovát.

13.
Tisza be nem vőtte,
Partjára vetőtte.
A'ra mönt egy halászlégény,
Hajójába tölte.

14.
Föl is vitte Pestre,
Ki is doboltatta:
- Kinek vesztött szőke fia?
Itt van a hajómba!

15.
Odamög az apja,
Kőti, de nem hallja:
- Ke'j föl, ke'j föl, kedves fiam,
Gyere velem haza!

16.
- Nem möhetők haza,
Mert mög vagyok halva.
Szép fekete kis mellényöm
Testömr van fagyva.

17.
Odamög az anyja,
Kőti, de nem hallja:
- Ke'j föl, ke'j föl, kedves fiam,
Gyere velem haza!

18.
- Nem möhetők haza,
Mert mög vagyok halva.
A szép szőke, göndör hajam
Homlokomra fagyva.

19.
Odamög babája,
Kőti, azt möhallja:
- Ke'j föl, ke'j föl, kedves rózsám,
Barúj a vállamra!

20.
- Nem borulok rája,
Rég mög vagyok halva.
Szép fekete vikszos csizmám
Lábomra van fagyva.

21.
Csináltatsz-e, rózsám,
Valamely koporsót?
- Csinátatok, kedves rózsám,
Díólapokorsót!

22.
- Kiveretöd-e majd
Valamely szőgekkel?
- Kiveretöm, kedves rózsám,
Arannyal, ezüsttel!

23.
- Kikésérsz-e, rózsám,
A falu végéig?
- Kikisérek, kedves rózsám,
A sírod széléig!

24.
- Möghúzatod-e hát
Azt az egy harangot?
- Möghúzatom, édes rózsám,
Mind a tízharangot!

25.
- Eltemetsz-e, rózsám,
Valamely helyekre?
- Eltemetlek, kedves rózsám,
Virágos kertömbel!

26.
Kijapadt a Tisza,
Csak a sara maradt,
Möghalt szögény Bogár Imre,
Csak a hüre maradt.

Törökkanizsa, Sós Mihályné Törkölty Er-
szébet (75). Bodor Anikó - Paksa Katalin,
1993.¹⁷

Az itt bemutatott néhány lírai dal és bal-
lada csupán ízelítő a Tisza mente gazdag
dalterméséből. A bánáti uradalmak cseléd-
sége sokkal régiesebb hagyományokat
őrzött meg, mint a bácskaiak. De így is egy-
re kevesebbet zeng belőlük vissza a Tisza.
Az idő könnyörtelen pusztítása miatt sokuk
már örökre elnémult. Illő, hogy közművelő-
désünk legalább papíron megismerkedjen
velük. Nagy kár volna végleg elfelejteni
őket.

Jegyzetek

- 1 Kézirat
- 2 Burány Béla: Két szívárvány koszorúzza az eget. Zenta, 1969, 85. p.
- 3 Ethnographia 36. Budapest, 1914. Lásd még Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa II. Budapest, 1976, 313–314. p.; Bálint Sándor: A szögédi nemzet. Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978/79. Szeged, 1980, 557. p.; Bori Imre: Idő, idő, tavaszidő. A jugoszláviai magyarság népköltészetéből. Újvidék, 1971, 40. p.
- 4 Kálmány Lajos: Szeged népe III. Szeged, 1891, 4. p. Lásd még Vargyas Lajos: i. m. 318. p.; Bálint Sándor: i. m. 558. p.; Bori Imre: i. m. 42. p.
- 5 Vargyas: i. m. 314. p.
- 6 Vargyas: i. m. 318. p.
- 7 Vargyas: i. m. 526. p.
- 8 Pl. az erdélyi (csiki) Kájoni kódex (1634–1671 között), a felvidéki Vietorisz kódex (1680 körül), az esztergomi kanonok, Nárágy György: Lyra Coelestis (1695) című gyűjteménye.
- 9 Paksa Katalin: A szögédi nemzet zenéje. In: Bálint Sándor: i. m. 48. számú, 575–905. p. Lásd még Bodor Anikó: Vajdasági magyar népdalok II. Újvidék, 1999, 44. számú.
- 10 Balassi Bálint használt ilyen összetételű (6 + 6 + 7) sorokat költeményeiben
- 11 Pálóczi Horváth Ádám: Ő és Új mint egy Otádfélszáz Énekek (1813). Közzétette Bartha Dénes, Kiss József. Budapest, 1953, 253. számú. A szöveget kuruckorinak tartják, első versszaka: Zöld erdők harmatát, / Piros csizmám nyomát / Hóval lepi be a tél.
- 12 Burány Béla: Hallották-e híre? Pásztor-dalok, rabénekek, balladák. Újvidék, 1977, 111. számú.
- 13 Bodor Anikó: i. m. 45. számú. A könyvhöz mellékelt hangkasszettán I. A 13. számú.
- 14 Paksa Katalin: i. m. 48. számú, továbbá Bodor Anikó: i. m. 43. sz. A mellékelt hangkasszettán: I. A 12. számú.
- 15 Bodor Anikó: i. m. 43. számú, továbbá Bodor Anikó: i. m. 43. számú.
- 16 Burány Béla: i. m. 112. számú, továbbá Bodor Anikó: i. m. 43. számú.
- 17 Bodor Anikó: i. m. 61. számú.

A Tisza nagy áradásai vidékünkön

TARI László

A Tisza talán csak a földrajzi fogalomtárban folyó, valójában inkább egy bonyolult és gazdag élővilág örökké változó közege, az ember számára meg maga a rejtély és az örök kihívás.

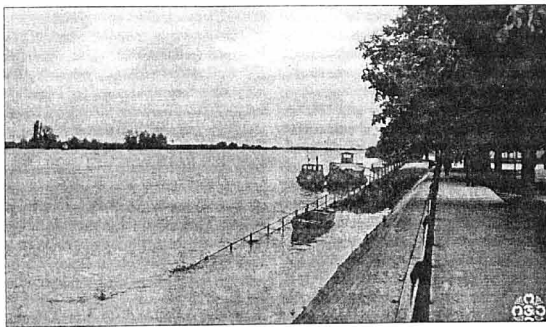
A Tisza a végtelen folyója. Öröm és jókedv, bánat és könnyek forrása a legmagyarabb folyó. Hozzá fűződik ezer emlék, dal s a magyar népnek szinte rajongó szeretete.

A századfordulón még ezt írják róla: „A Tisza a magyar ősfolyó, a magyar Nilus, mely magyar dalt, magyar mondákat vel ki zombékos partjára; a magyar nép rakoni bensőségben él a Tisza folyóval, párhuzamot von a saját és a folyó kiszámíthatatlan temperamentuma között, összeveti a maga észjárását a Tisza szeszélyes folyásával. Büszkeséggel elegyes méltalankodásban emlékezik meg a folyó rakoncátlanságairól is. Úgy van a Dunával, mint egy átutazó szép királynővel, csodálattal tekint rá, de lelkének dalait a Tiszára önti.”

Szerencsés embernek mondhatja magát, aki a Tisza mellett élhette le életét, s napnap után láthatta ezt a mindig másképp csillogó, széles szűzsalagot, mely diadémként fogja át egyhangú, sík alföldünket, melynek ha a partjára kiérünk, úgy állunk meg előtte, mint valami szentély előtt, elmerengve, magunkba szállva, szólanul bámulva tovább, csillogó habjaira.

A Tisza igazán kétszer nyugtázza le az embert. Egyszer nyáron, amikor forró homokpartjairól szaladunk öntefeleen hozzá, hogy összeöleljezzünk hűs hullámaival – amikor mélyen ülő, zöldeskék, fodrozódó vízen sziporkázva játszadozik a szélárado, ezernyi részre tört napugár... Másodszor meg, amikor tavaszi áradásakor a jó öreg korlátok könyöklőve tehetetlenül bálmuljuk roppant erejét és irdatlan víztermékét, mely tisztelelet parancsol a róla megfelelően halandóknak...

Az áradások létfontosságúak a folyók életében, enélkül lassan vegetáló, folydogáló vízzé változnának, sok ember szemében viszont az áradás inkább csak egy zavaros, ágakat meg mindenféle szemetet hordó víz, mely talán felesleges is... A Tisza azonban csak az áradásoknak köszönhetően tud minden évben újjászülni, és új életet adni. Az áradások sodrában kelet-

Támad a folyó 1942-ben

keznek szemet gyönyörködtető, homokos partjai, s a kiöntött ártéren fogan meg a vízi élet csodálatos és bőséges világa...

Nem hiába írták egykoron áradásairól a következő sorokat: „De minden kiöntése nyomában áldásosító iszapot terít a mezőre, és szárazsoros termést ont. Mondja is a magyar, hogy örömet látja az árvízet, ha el is viszi a nádgalyibát, csak azt szeretné tudni, mikor jön, hogy bevetetlenül hagyhatná a földet.”

A Zenta feletti Nagyrét a folyó szabályozása előtt a Tisza ártere volt – vízben, halban gazdag paradicsom. Áradáskor a Tisza két ága is itt folyt keresztül (lásd a 2. sz. mellékletet). Az egyik egész Felsőhegyig nyúlt el, s ez táplálta vízzel és hallal a csésztrai halastavat, melyet már egy korábbi képről, 1224. évi határbejárású jegyzéskönyv, de egy, a halastavat illető rendelkezés is említi 1246-ból. A Csésztrai (vagy Csecstói) az áradások következtében volt halban igen gazdag, de ugyanúgy a többi mellékág (holt-tiszai ág) is, melyek a múlt században még össze voltak kötve a Tiszával. Az 1870-es évek halászati kimutatásában a Tisza mellékágainak (holtági) és halastavainak (a Fényes- és Zanogatavok) halászata jelentősebb volt, mint magáé a folyóé, mondhatni kétszer annyi halat fogtak ott, mint amennyit a Tiszában.

De sok, valamikori ártéri legelő füve is az áradásoknak köszönhetően volt oly dús,

hiszen ásványi anyagokban gazdag iszap trágyázta meg minden évben. (A Hortobágy is ilyen legelő volt egykoron, de miután megépült a legelőt a Tiszától elválasztó töltés, vált a mai híres pusztasággá.)

A folyót áldás és átok övezi mindenfelé, amerre kanyarog. Az utóbbi persze csak akkor, ha nem veszik előrelátóan figyelembe a szelidségét bármikor vad erőre váltó tulajdonságát...

A Tisza ezért többre tart bennünket, mint mi őt. Manapság többet szenved, többet tűr, mint bármikor is az ember azon ostoba törekvéséről, hogy a folyót kizárólag a maga szolgálatába állítsa.

A Tisza a múlt század közepéig – szabályozásának megkezdéséig – mondhatni, szabadon élte a maga életét, arra folyt, amerre éppen a kevéde tartotta (főleg az áradások alkalmával) annak ellenére, hogy már korábban is védekeztek árvizei ellen kezdetleges és összefüggéstelen kisebb gátakkal.

A szabályozás előtt a Tisza áradásai a vízszintet tekintve nem voltak magasak, pl. Szegeden a szabályozás előtt észlelt két kivételesen nagy árvíz 1830-ban 615 cm-re, 1845-ben pedig 639 cm-re emelkedett. Ez a két vízszint Zentánál is hasonló volt, tehát megközelítőleg a mai 580–620 cm között lehetett. Gyakorlatilag, amikor a folyó kilépett medréből, már alig emelkedett, mert a víz szétterült az ártéren, viszont az

megnyugtatóra ekkor külföldi mérnököket hívtak meg, akik viszont a rövid vizsgálási idő miatt csak felületes és kétes értékű véleményt alkothattak. Éppen ezért a minisztérium 1880-ban önálló tervezetet készített, de ezt sem hajtották végre maradtak. Ekközben az 1881. évi árvíz minden addigig felülmúlt, több töltésszakadással járt, s néhol csak a katonaság segítségével lehetett megvédeni a töltéseket. A katasztrófa után a kormány kénytelen volt rendezni és egyöntetűvé tenni az ármentesítő társulatok érdekeltsegeivel és egyéb szervezetenkénti feladatokat. Ekkor tervezték meg a Tisza ártere alsó folyása menti szabályozását is.

Ezzel a Tisza-szabályozás ügye nagyot lépett előre, de még egy árvíznek, az 1888. évnek kellett jönnie ahhoz, hogy az illetékes minisztérium valóban egységesen kezelje a szabályozási ügyet. Az 1888. évi árvíz alkalmával is számos töltésszakadás történt, és összesen 400 000 hold került víz alá. Ezután a minisztérium az összes társulat számára megszabta a töltések méreteit, melyek magasságát Szolnok felett az addig mért legnagyobb vízzinttől egy méterrel, alatta pedig 1,5 méterrel határozta meg.

1889-ben a vízügyek a közlekedési minisztériumból a földművelésügyi minisztériumhoz kerültek át, s itt egybekapcsolták a vízipéltészet és talajjavítási hivatalal, ami azután elősegítette az árvízvédelemi intézkedések hatékonyságát és áttekinthetőségét. Ennek köszönhetően a gátrendszert olyan állapotba hozták, amely a minden addigig felülmúlt, 1895. évi áriási árvízet is korbában tudta tartani (leszámitva jó néhány töltésszakadást).

Néhány végéig lényegében elvégezték a szabályozási munkálatok zömét, s a Tisza völgyében 5 203 944 hold (29 944 km²) árteret hódítottak el a Tiszától, ami az akkori földelhely szempontjából érthető volt, de hosszú távon a roppant gazdag vízi élővilág rovására ment, és meghozta a korábban ismeretlen, nagyon magas árvizek kiszámíthatatlan és szélsőséges tombolását.

Már ekkor, a század végén megállapítást nyert, hogy a szabályozások után lényeges változások álltak be a Tisza vízjárásában. Az árvizek magasságai tetemesen megnövekedtek, mert az áriási árteret töltésekkel szorították össze, így a folyó középső szakaszának az elején a víz sebességét meggyorsították, s ezáltal az alsó részének az árhullámok egymásra torlódását elősegítették. A vízfolyás meggyorsításával

viszont a nyári alacsony vízállások még alacsonyabbak lettek, s a különbség a kis és nagy vízállás között jócskán megnőtt.

Vidékünkön a Tisza-szabályozás előtti idők nagy árvizeiről csak alkalmasszerű feljegyzések maradtak meg, melyeket városunk múlt századi krónikása, Dúdas Andor gyűjtött egybe. E krónika a 18. század elejéről jegyzi fel a következőket: „Következik az 1709. év, melynek kezdete rendkívül nagy hóval és hallatlan erős hideggel, tavasza iszonyú vízáradásokkal, nyara pedig a kuga (pestis) halálnak nevezett dögvészves ragállyal lett nevezetessé.”

A feljegyzések szerint 1830-ban ismét áriási az árvíz, és a következő évben úgyszintén. A rendkívül sok hó és hideg miatt csak márciusban következik be az olvadás, s a Tisza víze a csököi és a zentai rétet, az Orom alatti völgyeket is elárasztotta. Sinkai János, a város ekkori jegyzője emlékirataiban arról ír, hogy a gabonát az Orompartig is beúszó hajókba rakták be, s a Nagyrétnak csak a magasabb részét látszottak ki a vízből. 1845-ben az 1830. évéhez hasonlóan nagy az árvíz, melynek hatására az ország nádora elrendeli a Tisza-szabályozási tervek elkészítését.

A krónika a továbbiakban az 1850. és az 1853. évi árvizeket tartja igen nagyknak.

1854-ben kezdik meg a bákai, majd a pánai Tisza-kanyar átvágási munkálatait, melyek ellen a város tiltakozik, mondván, hogy a legjobb befűzőfedeteket veszik el a töltésepítészekhez.

Az 1855. évi árvíz sem marad el a korábbiaktól. Erről ezt írja a krónika: „Árvíz van ez év tavaszán, melynek folytán a korlátozott dimenzióban felépült ákanizsai és az építési munkában levő zentai töltés az áradás áldozata lett.” Ugyanakkor az 529. eldortó a Tisza-parton az 527. és 528. számú házakat (a házak a mostani Jovan Đorđević és Stevan Sremac utcák által határolt Tisza-parti sétányon állnak akkor), de a bánati töltések is sok helyen átszakadtak.

1870-71 telén hihetetlenül sok csapadék esett, s januárban már teljesen víz alá került a Bákó, sőt a Nagyrét tetemes része is, ahol a krónika szerint még augusztusban is „roppant sok hal és víz van”, de „nagy vizek vannak az Orom-partok alatt”, is, melynek levezetését árkok ásásával oldották meg szerte az egész határron.

1877-ben szintén nagy árvízet jegyeznek Zentánál, s a vízmosások rongálása miatt a hajóállomás környékén hét házat sádjait ki a város, melyek összedőltek le nyernegetnek. Április 12-én a töltésen zi-

vaityút kellett felállítani, ahol 13, majd 30 munkás dolgozik. A hosszantartó árvíz nyegyefti a Nagyréte, s május 2-án az erős északi szél igencsak megrongálja a pánai körörlést. Kiderül, hogy az Adorjánról a zsilipig húzóda töltés sok helyen igen alacsony, s csak rendkívüli erőfeszítéssel sikerült megakadályozni a töltésszakadást. Ezután elhatározzák, hogy a töltést 2 lábnyira megmagasítsák.

Az 1879. évi nagy árvíz - mely Szededet is elöntötte - városunk haladéktalanul felajánlotta segítségét, s azonnal 15 csónakot küldött 65 emberrel, hogy segédkezzen a mentésben. Ezután a város élelmiszersegélyt küld, s nemsokára hajóval megérkeznek Zentára az első árvízi menekültek, kiknek száma rövidesen eléri az 1200 főt. Magánházaiknál helyezik el őket, s a város gondoskodik az ellátásukról. Zenta városa ezenfelül még 10000 forintot is kiutal a szegedi árvízkarosulaknak, melyből részesülnek Algyó, Tápé és Dorozsma karosultjai is, de fogatokat is bocsát azok rendelkezésére, akik a rokonaiuknál találnak menedéket vidéken.

Két évvel később - 1881-ben jön az eddigieknél meg nagyobb ár - a Tisza elönti a Róma és a Kukucska városrészeket, a lakosok egy része a vásártéri bédékba költözik, az adai országúton a közlekedés is megakad. A víz 816 cm-es magasságot ér el. (A nulla pont - melytől a vízállást mérik - akkor nem a mostani, 72,79 méteres tengerszint feletti magasságon állt, hanem valamivel alacsonyabban a 72,15 méteren, tehát ha a mai mérésekkel akarjuk összehasonlítani, akkor le kell számítani 64 centimétert, s ez a 752 cm-es mostani vízállásnak felel meg.)

Ahogy folyódátok a töltésepítések, és szűkül a folyó ártere, úgy növekedett évről évre az árvizek magassága is, melyet már sokan korábban is megjósoltak. Báró Vay Alajos a Tisza szabályozására vonatkozó észrevételeiben (1885) megjegyzi, hogy a szabályozás és a töltésés sohasem fogja véglegesen megoldani az ármentesítést, mert a töltéseket örökké emelni, erősíteni kell (így jutunk majd egyszer el a csillagos égig - tenném én hozzá).

Ezután jött az 1888. évi árvíz, mely minden eddigit maga mögé utasított. Zentánál ekkor 824 cm-es vízállást mértek (ma 760 cm-es vízmagasságot jelent). A víz április 11-éről 12-ére virradó éjjel is, amikor Adorján alatt megcsúszott a töltés, majdnem betört, de 13-án a Kukucska mégis elárasztja. A lakosok kénytelenek kiköltöz-

A Ferenc-féle felmérés 1865-66-ból (utólag berajzolva a szabályozás előtti állapot)

minden évben – feljött az Alsó Tisza-parton a meredek partig, melynek tetején már házak álltak mintegy 7-10 méterre a víztől. Az ár később már kezdett visszahúzódní, de egyszer csak megállt, és ismét áradni kezdett. És csak jött, jött a víz! Május 23-án kezdtek el a gátat építeni az egész Alsó Tisza-parton végig, a város alatti gyártelepig.

Május 25-ére a Tisza előnti a Bátkát, s 30-án már harminc családott kellett kilakoltatni a Kukucsából. Az Alsó Tisza-parton legalább 150 ház volt veszélyben, s addig 23 000 homokzsákokat használtak fel a védekezésre. Aznap délbén Zentára látogatott a Szövetségi és a Vajdasági Képviselőház elnöke is, hogy tájékoztadjanak a helyzetről, s megtekintették a a gyárteleptől délre épülő nagytöltést, melyen a katonák dolgoztak. A következő nap már akkora a Tisza, mint 1932-ben, vagyis elérte a 886 cm-t, és a víz tovább emelkedett. Az ár csökkentése érdekében a katonaság átrobantja a Mákost védő gátat, s a víz betöfűl a szőlőskertekbe s a gyümölcsösökbe, ahol még szeptember elején is maradt belőle a laposabb részeken (oda jártunk feneketlen kosárral halat fogni).

Június 2-án a vízállás reggel 6 órakor 908 cm, délbén és este ugyanannyi, és ekkor megkönnyebbülhettek a zentaiak, mert ezen a napon már nem áradt tovább a folyó. Ekkorára azonban már 83 ház vált lakhatatlanná, s a járványveszély miatt 7500 embert kellett beoltani. A Tisza apadni kezdett, de még korántsem múlt el a veszély, a töltések kezdtek átázni, s június 16-án egy még veszélyesebb árhullám közeledéséről kaptunk hírt... Ekkor a Tisza még mindig nagyon magas, 840 cm-t mutatnak a mércek, s ismét teljes a készültség. A zentai polgárok már április 4-e óta küzdenek az árral, a rendkívüli védekezést 26, a készültségi állapotot pedig 22 nappal előzött rendelték el. A folyó négy nap stagnálás után ismét áradni kezdett. A várostól 6 km-re levő adorjáni töltés már szinte péppé változott, megerősítését azonban tovább folytatják. A várt, még magasabb ár azonban már nem érte el Zentát, ugyanis Magyarországon több helyen átszakadtak a gátak, s talán e szerencsétlenségben ez volt a szerencsénk. A víz június 16-tól 22-éig még áradt, de a felsőbb szakaszon történt

A Kukucska az 1970. évi árvízkor

gátszakadások miatt itt csak 867 cm-re tudott felemelkedni, majd lassan apadni kezdett. Június 30-án a Magyar Szóban beke-retezett cikk jelenti be a csata végét: *Legyőztük a Tiszát!* címmel. Július elsejére 808, másnapra pedig már csak 796 cm-t mutatnak a vízmércek...

Végre fellélegezhetünk.

Azóta az eltelt 30 év alatt csak két alkalommal volt igazán nagy áradás: 1981 márciusában (830 cm) és az idén áprilisban 840 cm-es vízállással, de egyik sem jelentett már komolyabb veszélyt, mivel nem sokkal az 1970. évi árvíz után az Alsó Tisza-part egész hosszában új, magas töltést építettek, s a régi árteret homokkal töltötték fel. 1983 augusztusától pedig elkezd-ték – szerintem feleslegesen – átépíteni a párálanul szép zentai rakpartot (a legsze-bet az egész Tisza mentén), majd a köve-kező években a töltéseket megcsillagták meg jelentősen a Tisza egész itteni szakaszán. Valójában az ideai áradást már csak a túlzottan is biztonságos, de monoton és izléstelen, göcsörös töltésre rakott Tisza-parti betonfal mögűl néztük meg néha, s a „nagy víz” látványa kinek-kinek eszébe jut-tatta a korábbi árvizek emlékeit.

Irodalom:

A Pallas Nagy Lexikona. 16. és 18. kötet. Budapest, 1898, ill. 1900.
Guelmino János: Zenta és környékének növényei. I. rész. Zenta, 1968, Zentai Monográfiái Füzetek
Rácz Vince: Mezőgazdaság. II. rész. Zenta, 1969, Zentai Monográfiái Füzetek
György Aladár: A Föld és népei. V. kötet. Magyarország. Budapest, 1905.

Források:

MOL, Helytartótanácsi térképgyűjtemény. S: 12 A Tisza vízrajza Szegedről Titelig
ZTL, F: 381 Joca vízrajz gyűjteménye. Dudás Andor krónikája
ZTL, F: 385 Zentai újságok gyűjteménye. Újságok az árvízről, 1970 május-július
ZTL, F: 003.21, 23, 31 Zenta Város Közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1877, 1879, 1888.
ZTL, F: 71.1.6. Zenta Város Közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1924.
ZTL, F: 71.1.14. A városi előjáróság jegyzőkönyve, 1932.
ZTL, F: 003 A II. kataszteri felmérés birtokkönyve és kataszteri térképei, 1857.
ZTL, F: 315 Térképgyűjtemény A-2, 1896.
ZTL, F: 215 Fényképgyűjtemény. Árvíz, 1970.

A szőke fűrtű múzsa

(A Tisza a magyar irodalomban)

SZLOBODA János

Régi könyvekben a Tiszát nem egyszer a „legmagyarabb folyó” névvel illeték, hiszen a sok országon árhömpölygő, kozmopolita Dunával ellentétben a szőkének is nevezett Tisza forrásvidékétől torkolatáig hajdan a magyar haza földjét öntözte, vizével jobbára magyar embereket itatott, halaiával magyarokat táplált.

Aztán megtörtént Trianon, s a Tiszából is nemzetközi folyó lett. Csakhogy a térképeken könnyű volt szétszabdalni a Tiszát: a valóságban továbbra is magyar maradt, hiszen mindkét partján azután is zömében magyar lakosság élt. Sajnos, a második nagy világháború ezen a téren is szomorú változást hozott, hiszen a „felszabadított” a Tisza alsó folyását Bácsföldvárától délre ügyszólván „megtisztították” a magyar őslakosságtól. S a folyó vize sem a régi már: a partjaira gondatlanul odatelepitett ipari létesítmények egyre csak szennyezik a vizet, irtják a hajdan oly gazdag és változatos élővilágot...

De hogy ne kalandozzunk el választott tárgyunktól, és ne látatlankodjunk tovább sem a történelem, sem a természettudomány boszorkánykonyhájában, kanyarodjunk inkább vissza a Tiszához, amely múltban és jelenben, de talán a jövőben is a legbiztosabb támpontunk volt és marad. Maradjunk hát mi is a Tiszánál, amelynek

partjain bölcsőnk is ringott, s bárhova veszen is a sors szeszélye minket, mindig visszavágyunk, s ha lehet, vissza is térünk a jól ismert partokra. S ha netán nem teljesül ez a vágyunk, akkor legalább álmodozunk a szőke folyóról, amely az álom vagy a révület vásznára kivétlően talán még szebb is, mint a valóságban.

És dololunk is róla, ki-ki tehetsége, készletése szerint. Az egyszerű emberek a népdalok kristálytiszta, természeti képekben bővelkedő, balladás nyelvén, mint azt a Hej, halászkok, halászkok... ismeretlen nőfája is meglette egy édes-bús dallam egyszerű és mégis bábójas köntösébe öltöztetve a tiszai halászkok munkás hétköznapijából kölcsönzött életképet:

Hej, halászkok, halászkok,
Merre mèn a hajátok?
Törökkanizsa felé
Viszi a víz lefelé.

Hej, halászkok, halászkok,
Mit fogott a halátok?
Nem fogott az egyebet:
Vörösszárnyú keszeget...

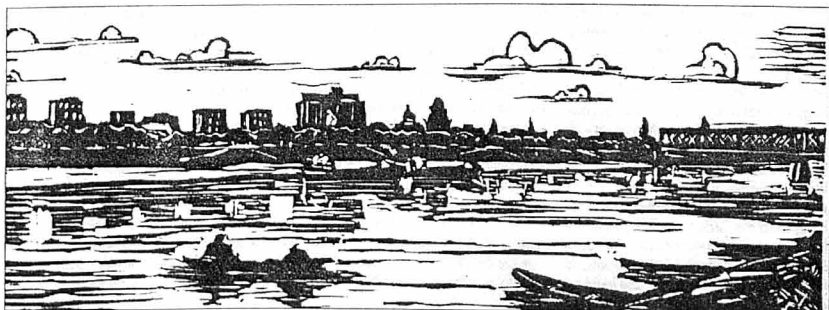
De gondolhatunk ifjúságunk örökségperegényelményére, az Egri csillagokra is, amelyben a nagy író leleményeként egy

török rabságban sínylődő magyar leány ajkán csendül fel a konstantinápolyi éjszakában az azóta is népünk körében élő dalrészlet:

Ki a Tisza vizét issza,
Vágyik annak szívé vissza.
Hej, én is ittam belőle...

Ki tudja, nem éppen egy délvidéki leány szívéből fakadt-e ez a dal a hajdoni török császárvárosban?

Persze számtalan, a Tiszáról szóló népdalt sorolhatnánk még fel, hiszen a zentai Bodor Anikó etnográfus Vajdasági magyar népdalok című gyűjteményében is egy jó tucatnyi szerepel közülük. De kevésbé „tisztai forrásból” merítve is megfigyelhetjük a Tisza örök életét, bár néha nem éppen változatos izlésű múzsjának a tevékenységét, pl. a Temető a Tisza kezdetű műdal hallatán. Ebben sem az érzés őszinteségével van baj, hanem a kissé giccses kifejezési formával. Az első versszakban még csak elfogadjuk a hajdan sokunk által tapasztalatból is jól ismert képet: a milliányi tiszavirágot, amely a víztükör fölött röpködve keresi párját, hogy életének utolsó néhány óráját a fajfenntartásnak szentelve végleg búcsút vegyen az öt világra hozó, szelíd folyótól, no meg a számára a természet által elrendeltetett rövid kérészélettől is. „Temető a Tisza, mikor kivirágzik” – csendül fel a dal kezdetén, majd a versszakok végén refrénként az első hallásra még frappáns ellentétnek is tűnő megállapítás, csak akkor világlik ki banális volta, amikor a második versszaknak mindjárt az első sorából az derül ki, hogy az eddigi leírás a Tisza vize

Andraskó Károly illusztrációja

föltött jászó millió kis lepke rövid nászáról csupán egy hasonlat első fele, amely a dal-költő szerelmének gyors elmúlását van hivatalos érzékeltetni. Mindezen persze el is lehet érzékenyülni, de csak akkor, ha nem gondoljuk végig, hogy mi sajnálható lehet egy ilyen tisztavirág-életű szerelemben, amely jóformán addig sem tartott, míg száz-számoltak a szerelmek. Hát ezért igazán kár a szemeknek „könnytengerben ázniuk”, hacsak azért nem, mert az „ázik” és a „virágzik” valóban nagyszerű rímpár, még ha az összcsendítésük végett kiagyalt verssorok eléggé erőltetettek is. Viszont ebből is láthatjuk a valódi és műnépdal közötti lényeges különbséget: az előbbinek természetes egyszerűsége, a kifejezett érzés szívből fakadó keresetlensége áll szemben az utóbbinak a mesterkéltiségevel, diszes és öncélú „költői” cafrangjaival, a sekélyes ízlés kiszolgáltatására irányuló törekvéssel. Hát bizony a mi szöke fűrtű műzánk meg lehetőségen csapódár, és nem mindig lángelkű géniusokat csókoltak homlokán!

Persze azért megtörténik, és nem is olyan ritkán, hogy a műzsa csókja igazi költői homlokát éri, azaz hogy Tiszánk szépsége irodalmunk nem egy nagy alkotóját ihlette meg, fakasztotta dalra. Sajnos arra most nincs hely, hogy irodalmunknak a Tiszáról szóló valamennyi alkotását vagy legalább az erről a tárgyról szóló költeményeket mind sorra vegyem. De hadd hódoljak magam is a szöke fűrtű műzsa előtt néhány általa ihletett költői alkotás bemutatásával

Elősként említeném meg Bessenyei György (1746 körül – 1811) *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* című leíró költeményét. A fiatalágában nyalka testőrő, öreg-ségében pedig a „bihari remete” már a felvilágosult ember szemével látja a természetet. Versének bevezető sorában elmondja, hogy egy szép reggelen a Tisza partján érte a virradat, s alkalma volt gyönyörködni a napkelte szépségében. Leírja a Tisza felső szakaszának, a hegyes-völgyes északkelet-magyarországi tájnak szemet gyönyörködtető látványát, az ébredő természet hangjait, a madárdalt, a vadászok kürtjeit, a favágók fejszéjének távoli csattogását, a legelésző barnok bögését, a pásztorturulya dallamát, sőt még a vízbe hajló fagág leveleinek a zizegését is a könnyű reggeli szélben. A folyóparti természet zajaival ellentétben a folyó – akárcsak később

Petőfi költeményében – hangtalanul ballag tova a parton álló költő lábainál:

Ezek közt a Tisza foly csendességével,
S mintha gondolkodna, olyan menésével,
Sárga tajtékjait formálja közében,
Sok gallyak s levelek ballagnak a színen.
Sebes örvényei bujdosván magokban,
Zúgással ütköznek néhol a partokban,
Melyek két részekben érdekje táplálják,
S a világ lármáját csendesen hallgatják.

Bessenyei természet-szeretétét tükrözik hosszú, nyolcvan alexandrinusból, pontosabban páros rímű, magyaros tizenkettesekből álló költeményének befejező sorai is:

Ilyen dolgok között szemlélvén a Tiszát,
Gyakran jártam által örvényes folyását.
Fűzei mellett sétáltam magamba
Fövenyes lapályán, és gondolatomba
Szüntelen neveltem gyönyörűségemet,
Részegítvén vele érzékenységet.
...
Ilyen az a hely, hol életre születtem,
S a nagy természetnek férfi tagja lettem.

E záró sorokból szinte már kicsendülni halljuk a szintén felvilágosult és természet-imádó Csokonai Vitéz Mihálynak a szavát:

Óh, áldott természet, óh, csak te vagy
/nékem
Az a te föld nyert birtokom s vidékem,
Melynek én örökös földes ura lettem,
Mihelyt te általad embernek születtem.
(Az estve)

A természet iránti rajongás kapcsolja legnagyobb költőnk is a szöke fűrtű műzsa ihletett dalnokainak a sorába. Petőfi *A Tisza* című költeményében Bessenyeihez hasonlóan, a folyó partján állva írja le a látványt részletező valóságshűséggel, de hasonlataiban már a romantika díszleteit is felhasználva. A leírás időpontjával az idősebb költőhöz a hajnalt, a fiatalabb az alkonyt választja. Bessenyei a víg vadászokat, a favágókat és a sipót fújó pásztort szerepelteti, Petőfi csupán a „pór menyecskét”, aki korszaját meríti meg a folyón: az előbbi inkább a hangokra, az utóbbi a csendre figyel. Szinte azonos a halkan ballagó folyó leírása, melyet Petőfi ekként érzékeltet:

A folyó oly simán, oly szeliden
Ballagott le parttalan medrében,
Nem akarta, hogy a nap sugára
Megbotolják hajjai fodrába!

A romantikus költő azonban nem tudja megtagadni önmagát, nála már szenvedélyes tirádában tör ki a természetszeretlet:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni veled!
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgat sz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.

Majd a „parttalan medrében” szeliden ballagó Tisza leírásának dinamikus, mozgalmas befejezésekként nem mulasztja el megjeleníteni a gátat áttörő, láncát letépő, dühöngő örüllént vágató folyót sem. A versforma is változik: a korábbi leíró költszet tizenkettesekéinek nyugodt, lassú, elbeszélő tónusát ő már a tíz sztagos trocheusi sor némileg mozgalmasabb, gyorsabb tempójú lüktetésével váltja fel, amelyek a kiáradt folyó leírásakor egymásra torló spondeusok, anapestusok és jambusok váltakozásával érzékeltetik az iszonyatos zűrzavart, fejvesztettséget:

Jön az árvíz! jön az árvíz! hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitékintek.
Mint az örül, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át...

Míg Petőfinél a Tisza a magyar nép csendes jámborság leple alatt szunnyadó forradalmi indulatának az allegóriája, addig másik nagy költőnk, a „nyugatos” Ady Endre a Tiszát az ország elmaradottságának, múltba süppedtségének a szimbólumaként éneklí meg. *A Tisza-parton* című versében a modern, nyugatias költészet rafinált álomvilágának színpompás képeit állítja párhuzamba a lesújtó hazai valósággal:

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verán,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések az erém.

Gémes kút, malom alja, foks,
Sivatag, láрма, durva kezek,
Vad csókok, bambák, alam-bakók.
A Tisza-parton mit keresek?

A gémeskút, a malom, a Tisza-part s az Ady által sivatagnak nevezett pusztá Pető-

Andraskó Károly illusztrációja

finél még a forradalomra készülő magyar nép életerének elemeiként jelenik meg, s így a haladó polgári romantika látásmódjából nézve a korlátlan szabadság jelképévé váltan szerepel költészetünkben, addig Ady-nál mindez az annyira utált és gyűlölt feudális elmaradottság, műveltelenség, osztobaság, falusi szűklátókörűség mintegy materializálódott megjelenési formája: maga a magyar Ugar, a megtestesült és mozdulatlan sárga merevedett Múlt. Persze, azért mondanunk sem kell, hogy Ady kortársai egy részének éppen emiatt elmarasztaló, megbélyegző ítélete ellenére sem volt kisebb hazafi Petőfinél, akárhogyan is ostarozta „utálatos, szerelmes náció”-ját.

De hogy közelebb kerüljünk szülőhelyünkhez, a Tisza felső és középső szakaszát ismerő és leíró költőink után említsük meg a mi tájunk szülőit, Juhász Gyulát, aki hányatott életének azért a nagyobbik részét – gyermekkorát és a halála előtti utolsó éveket – Szegeden töltötte el. Mellőzöttsége, majd politikai üldözöttsége, később pedig súlyos lelki betegségbe való gyenge egészségi állapota determinálta költészetének jellegét, amelyre inkább halk, nosztalgikus líraisága, minsem a harsány, forradalmi hangvétel volt a jellemző. A Tisza mint motívum számos versében felbukkan, ám inkább háttér, semmint a költemény valódi tárgyaként. Tiszai csönd című versében pl. a partra kikötött tiszai hajókat írja le, amelyek az alkonyi csendben a sokat

hányódott, sok tájat bejárt és mindig tavágyó költőnek a távollatlanságba való szomorú belenyugvását jelképezik. Hasonlóképpen jelenik meg a *Magyar táj, magyar ecsettel* című szonettben az alkonyat fényében fürdő folyó, s a *Szeged* című, nyolc kétsoros versszakból álló versben is a Tisza-parton halkán ballagó költő hallgatja a síró habok meséjét a hajdan itt élt és rendre tragikus véget ért nevezetes elődökről. Mindezekben az impresszionista ihletésű költeményekben a Tisza (melynek még az iszapja is búbánatos, és habjai sírnak) a költő barangó, reménytelen hangulati attitűdjének a kifejezője.

Egyetlen kivétel talán a forradalmi reményekkel teljes *Magyar nyár 1918*, amelyben

*A Tisza szinte forr, mint néma katonák,
Mit izzó part ölelget lankadatlan.*

Ám ezek a fellebbanások csupán riika pillanatok Juhász Gyula inkább fájdalmas lemondással kifejező lírájában.

De hogy végleg hazai tájakra térjünk, folytassuk ezt a Tiszával kapcsolatos irodalmi tallózást délvidéki magyar költőinkkel, s kezdjük a sort Zenta szülőijével, Thurzó Lajosnal, aki egyébként is elsőként távozott a második világháborút túlélő „vajdasági” magyar költők sorából. Noha a Tiszánál csupán egyetlen verset szentelt (A Tiszánál címűt), de az egyúttal egyike „nagy” ver-

seinek, a legjelentősebbeknek, amelyekből költészetének, alkotói módszerének egész lényege kielemezhető. Az 1946-ban keletkezett vers egyik hazalátogatásának élményét örökíti meg, melynek alkalmával a költő – mint azt hosszas távollét után minden szülővárosába hazaérkező zentai teszi – kiballag a Tisza-partra, hogy a család, a barátok-ismerősök után néhány perccel vagy akár egy órácskát is a Tiszával töltsön. Az alaphelyzet ugyanaz, mint Petőfinél: a költő nyugodtan szemlélődik a folyóparton. A különbség: a zentai vers a Tisza téli képét örökíti meg, a lerombolt hid tartópillérei megülő ködöt, a csenevész erdő kopasz ágain himbálózó varjakat, a befagyott víztükör jegén futó apró lábnyomokat, a jégbe vágott keskeny vízi úton közlekedő kompat. A vers elégikus hangvételét a már csak emlékeként felbukkanó nyári jelenetek ellentétezzik, a nagybeteg költő gyermek- és ifjúkorának emlékei a folyó túlsópartjáról, a kompon szállított nyári és őszi terményekről.

A vers csúcspontja mindenképpen a Tisza megszólítása, amely egyúttal visszatér a téli jelenbe:

*Fehér fák alatt de jó így állni,
hallgatni és merengni
mellette, drága Tiszám.
Lélekkel magamba szállni,
bámulni a lomha, téli tájba,
mely keretel, és kezd derengni már...*

Az egyébként rimes szabadversként írt költemény itt már szinte szabályos, axbaxb rímeképletű versszakba rendeződik. Az utolsó versszak akkor még kötelezően optimista záradéka (szunnyadót Tiszánál mégis / új idők, szebb holnapok fénye világít) ha meg is bontja a vers alaphangulatát, Thurzó Lajosnak ez a Tiszáról szóló költeménye az utolsó nagy leíró vers, amelyet költő a szöke fűrű müzsának szentelt.

Noha nem vers, de azért hadd említsem meg a költőnknek egy évvel idősebb Csépe Imre *A tavaszi Tiszánál* című karcolatát, amely annak ellenére, hogy prózai szöveg, bővelkedik lírai, sőt balladás részletekben. Mondhatnánk, hogy poétikáról, versmélletről alig valamit tudó, robusztus erejű, de gyakran göröngyös, dögös verseket író őstehetségünknek ez a legszebb lírai darabja.

Bár Fehér Ferenc is írt nagy verset a Tiszáról (Ének a Tiszáról), meg sem kísérelte benne a folyó vizuális látatását. A vers egy balladaián homályos, szörnű eseményt és a költő lelkenek tájait járja be a sehova sem tartozás, a kisgyermeki tévátóság, a felnőtt világából való kizártság, a borba fojtót bántó lehetőségeinek vonatkozásában. Az ökölyál járt parti végétlen, a hallgató halászkok, a Tiszában csobbanó nyár csupán homályos háttér a kétsornyi, sötétség-be vesző balladai mag körül:

*Elmegyek, és nem látom soha talán
lehunytt szemét a vízben ravatalan.*

A vers utolsó két sora is jellemző példa arra, hogy a költői „tájtérítés” célja csupán egy lelki állapot hiteles (és sikerült) érzékelése:

*Szívem bármikor vízébe mártathatom –
enyém a Tiszán elúszó tájaldalom!*

A Delelő című gyűjteményes kötetben egyébként még két versben szerepel a Tiszáról: a *Folyók és az Éjjel a Tiszánál* címűekben. A Vándorúton és a Csónakok című versekben említett folyó – a rá vonatkozó utalás általánossága folytán – lehet akár a Duna is, hiszen költőink évtizedeken át üjvidéki lakos lévén minden bizonnyal sokkal többet járt a Duna, mint a Tisza partján.

A Magyarokszán született és úgyszólván egész életét ott leélt költőről, Koncz Istvánról mondhatjuk el leginkább, hogy a Tisza poétája volt, hiszen nem túl terjedelmes, de annál jelentősebb alkotói opusa is a folyóról szóló verssel indul és zárul. Az első vers: A szép Tisza és más 1963-ból való. Az egytellen, ismétlődő sorból álló bevezető és záró szakasz („A part ellenségem!”) által keretezett kétszakaszos vers inkább a Tisza érzelmű, mintsem tárgyias leírása, hiszen a folyó sohasem látott, rejtélyes mélyeit – azaz a költő mélytudatának a tájait – jeleníti meg. A Tiszának a „lusta örvény” alá bűjt lelkét őrző gyöngyragylok és aranyhalak csupán a költői expresszívussal a folyóra vetített díszek, ám az olvasónak magának kell eldöntenie, hogy mit és mennyit tud átvenni és átélni ebből a szép versből, amely valójában már alig tekinthető a Tisza leírásának.

Szinte jelképesnek látjuk, hogy a költő halála előtt már tíz évvel megjelent utolsó köteté, az *Ellen-máglya* (az egyébként sem túlságosan termékeny költő életének utolsó évtizedében már alig alkotott) utolsó verse – talán a válogató Danyi Magdolna jóvoltából – ismét egy Tisza-vers: A Tisza partján, amelynek címe csaknem azonos a második világháború utáni első nagy Tisza-verssel, Thurzó Lajoséval. A két vers – bár holokagyeneszt különbözőbb szemlélet, világlátás és költői megfogalmazás, formatervező elképzelés hozta őket létre – valamiben mégis azonos: a táj animálásában, reflexiókkal, líraisággal, egyéni asszociációkkal való megítélésében. Persze, a jó húsz évvel fiatalabb és a Thurzó Lajos idejében éppen csak kialakulóban levő politikai rendszer széthullását szemlélő Koncz István már nem ugyanazt a világot és nem ugyanazt a Tiszát látja (nem lehet kétszeres ugyanabba a folyóba lépni egy embernek sem, hát még két, más-más nemzedékhez tartozóknak!), de azént felűnő a hasonlóság a két vers között, persze anélkül, hogy a későbbi a korábbiak bármiben is az utánpótlása lenne. Inkább a fentebb elemzett Koncz-versben emlékeztet a különálló szakaszba tördelt kezdő és záró sor: „Háború lesz.” Így, felkiáltójel nélkül, mintegy szomorú bizonyosság- és azóta már sajnos be is teljesült próféciaként. A közbülső szakasz viszont formájukban annál inkább hasonlítanak a thurzói szabadvers kötetlen szótagszámú, daktilusokkal válogatott jambusaira, szeszélyesen elhelyezett sorvégi rímeire. A vers jelen ideje a késő tavasz:

*A parton elvirágozott a fűz
s a jegenyenyár, –
apró pelyhe zilálva száll, –
felleg sunyit, a tények lelke a táj.*

A versben megjelenik a táj felett „elidőzve” köröző madár, a tálvalba tűnő, fáradtan menelő nyárfasor, a szél barzolta víz, melynek zavaros árján csobban a lombok közt rejtőző, idegen napsugár, a nehéz lég, a terhet – magot, bogarat – zihálva hordó, nehéz humusz, de a lélek belső tájairól érkező gondolatokkal terhelten. A költő rádöbben, „hogy a létezés már csupán – / csak kép, egy makacs látvány”, a valóság inkább a múltból visszajáró emlékek raja. „Hullám s lelkiismeret összecsap” – állapítja meg a költő, miután az elemzés bonckése alá vette a lét fájalmait, egyben megelőlegezve a végső konklúziót, hogy „csak a múlt, az elmúlás nem fáj”. S végül a béke

világát jelképező riadt őz úgy tűnik el a versből, hogy utána már csak a komor mementóként álló magányos verssor következhet: „Háború lesz.”

Koncz István verse nagy vers. Méltó társaként illeszkedik be a magyar irodalom klasszikus Tisza-verssei közé, s talán a délvideki magyar lírának is a legdöbbenetesebb, legmegragzóbb darabja. Megfoghatatlan, hogy versmondók még nem fedték fel. Bár meg kell jegyezni, hogy a költőnek ebben az utolsó, válogatásnak is tekinthető kötetében akad még néhány jó Tisza-vers, amelynek elemzésére sajnos ezúttal nem jutott hely és idő.

A délvideki magyar irodalomnak a hatvanas évek „liberális” légkörében bekövetkezett irányváltása, a Nyugaton akkor már kissé anakronizistikusnak tűnő irányzatok, a dadaizmus, a szürrealizmus megjelenése alapjaiban rendítette meg az addig többé-kevésbé hagyományosnak tekinthető lírai formákat, megjelenítési módokat, és letehetett el – többek között – még átértékelés alakjában is az ún. leíró költészetet. Hogy azt Bori Imre könyvében, a délvideki irodalomtörténet újabb és újabb kiadást megelőző alapművében is olvashatjuk, „az őszinteség és a leírás hagyományos nyomait hibába keressük tehát Tolnai Ottó költészetében”, vagy akár számtalan epigonjában is – tehetnénk hozzá. A tárgyi és egy virtuális világ töredékeiből való versépítés nem alkalmas a költészet valóságábrázoló vagy akár csak tükörző szerepének a betöltésére, a szabad asszociációk nyomán létrejövő szóhalmaz az átlagolvasót aránytalanul nagy szellemi erőfeszítésre kényszeríti, hogy a szándékosan szétdobált mozaikcsoportokból valamiféle értelmes költői üzenetet kihámozzon. Ámbár az is elképzelhető, hogy a kérdéses irodalmi kör művészeinek egyáltalán szándékában állt-e az olvasókkal való bármilyen kommunikálás is. Hogy talán mégis, arra a legjobb példa Tolnai kívül a vele egyidős, de ma már alig publikáló Domonkos István, a kének Kormányhelyőrségen című, poéma-terjedelmű verse méltán vált a délvideki költészet egyik reprezentáns alkotásává. Nem így Tisza című verse, amelyben a megszólított folyónak – azon túl, hogy partjairól és a tengerbe eljutva bekövetkező haláláról ír a költő – alig van köze a folyó vizuális képéhez, bár a valósághoz annál több.

Összintén megvallya Tolnai versesköteteinek ilyen szempontból való áttanulmányozása meghaladta lehetőségeimet, de nem hagyhatom szó nélkül a *Híd* 1975 július-augusztusi (zentai) számában A folyómérgező címen megjelent figyelemre méltó és politikai retorziókat is kiváltó (s talán emiatt a közudatból kiesett) drámai alkotását, melynek egyik – igaz, csak passzív – szereplője és színhelye a Tisza.

S ha már itt tartunk, nem hagyhatjuk említés nélkül B. Foky Istvánnak A zentai csata című félig verses, félig prózái regényét és Balogh Istvánnak A Tisza tündérléánya címen megjelent mesekönyvét. A zentai születésű költő egyébként poemát is írt a Tiszáról Szintarév címen.

*

A Koncz Istvánnal egyidős, hozzá hasonlóan keveset alkotó, viszont még ma is élő Fehér Kálmán költészetében is csupán jelzesszerűen jelenik meg a Tisza. Tálts című versében a rigófütyös, fűzes partól történik említés, az Egyenletes időgörbe címűben pedig „Zentán a forró strandon” a Tiszába gurult, érett gesztenyeről (Fűrjavadászt. Újvidék, 1971). Petőfi-értelmezések című versorozatában a Falvédó című képszerűen sajátosan értelmezi a Tisza híres, magánhangzó-torlódásos (e-betűs) sorát.

*

A következő nemzedék költői közül különösen azoktól várhattuk (volna) folyónk konkrét vagy áttételes ábrázolását, akiket Bori Imre A jugoszláviai magyar irodalom történetében (Újvidék, 1998) eléggé summásan a „Tisza mentiek” fejezet cím alá sorol. Tari István, Szűgyi Zoltán, Cs. Simon István, Sinkovits Péter, Kalopáti Ferenc, Beszedes István tartoznak ide a költők közül. Versükre általában a szürrealista költészettel kapcsolatban elmondottak érvényese: a Tisza nem a vers tárgyaként, csupán többszörösen is áttételes utalásként, képzetárasításként jelenik meg – Tari Istvánnak akár még gyermekverseiben is. Így a Vetköztem a pipacsot címűben:

Megmártózom a Tiszában,
integelek a nyárlak,
arcom dugom a homokba:
nem gondolkodom többé rád.

Szűgyi Zoltán Élet és lélek című gyűjteményes kötetében (Budapest, 1993) pedig

a következőképp indítja Ha szemben ülsz című versét:

Ha szemben ülsz a felkelő
nappal, előttem: a folyó,
mögöttem: a gát.
Biztonságban vagyok
és bezárva...

Am a Petőfiéhez hasonlóan pontos hely-meghatározáson túl ő máris egy lélektani helyzet leírása felé kanyarodik el. Egyik fikatív „tájversében” (Budapesti tájvers) is a „Tisza fiának” nevezi magát, de több utalás nincs az adatai szülőhely mellett elhőmpölygő folyóra. Beszedes István két verseskötetében pedig csak egyetlen helyen, az Ésefleg megvakult ciklus (Égviszi séta – Deli tükör V. darabjában, a Légiveszélynél című prózaversben.

A még ennél a nemzedéknél is fiatalabb, elsőkötetes, zentai Szögi Csaba Költőfogyatkozás (Zenta, 1997) című versei között az egyetlen utalás a folyóra:

Ülök a parton. Zúllott, vérszínű fák
/sorjáznak
elő a sötétből. A lábam látatom. Csak úgy.
(Szféra kavalkádja)

*

A sorból – tisztos kivételként – emelkedik ki Cs. Simon István, akitől nem idegen a Tisza mente bánásgái tájainak, tájrészleteinek, sőt növényzetének a leírás megjelenítése sem. Így verseiben gyakran találkozhatunk a Tiszával is. Már első kötetében, az Utak keresztjében is egy-egy verset szentel a Tiszának (Tisza) és a Holt-Tiszának (Holt-tiszai sorok). Az első egyetlen metaforába foglalt láttatása a folyónak, ám a bánásgái fogyatkozást, sorvadást mélyen átérző költő látásmódjának nosztalgiajától sem mentes tárgyilenségén át:

Íme gázolgo hulló a folyó
törött bordáinál
fűzek tapogatóznak
odvas törzsükön
árnyék minden ág

...

A másik versben a Holt-Tiszát szólítja meg, ikrás partjaival, kóborló és a messzeségbe olvadó nádasával, melyeket itt hagyta az áradások. A vers második része

azonban már az egész bánásgái sorsra, tengődésre utal:

Sóba-vízbe közöny
földet tűró görcsök
batyuzós telek
kétszeres romok
összegabalyodott utak

...

S a jelzős főnevek súlyos koppanásokként ható, egyhangú felsorolása után külön sorba tördelt, egyetlen ige: „mehetsz”, már ki tudja, kinek vagy minek szóló, vég-sz szentencia: a vers elején megszólított földrajzi objektumra, magára a költőre vagy az ereje végét járó, Tisza menti magyarságra vonatkozik-e?

*

Korántsem teljes felsorolásom végére érve összegzés helyett, de talán munkám naprakész voltának legalább a látszatát kelve hadd itassam még ide egy másik fiatal zentai költőnek, Szabó Palócz Attilának a Magyar Szó f. év július 8-i száma Kilátó rovatában megjelent Tiszaleringet című versének egy részletét annak bizonyítékként, hogy manapság már a Tisza leíró költeményben való ábrázolásának a lehetősége távolról sem vonzza fiatal alkotóinkat, legfeljebb egy-egy utalás, távoli asszociáció erejéig van jelen a versben:

az újak itt mindig a régiek
a posványból nyúlnak ki karjaik
mint a tiszába ültetett virág
kiszáradók-kék szirmai
dacosan

számyra perdül táncra kész
és görcsbe ránt
pirutiból egy hamorút...

Hogy hiba, mulasztás-e ez? Nem tudhatom. Mindenesre a Tisza sem a régi már. Ki tudja, melyik vegyszeres szennyező mérgezte, pusztította, vagy csak kábította el a halak, rákok és kérészek mellett a szóke fűrt múzsát is?

Tisza-parti jegyzetek

Vége nincs Tisza-szabályozás

GUELMINO János

„Midőn e sorokat a tisztelt közönség színe elé bocsátom, nagyon jól tudom, hogy darázs-fészekbe nyúlok; mert sok ember anyagi érdekeit kell érintenem s másoknak szakképzettségét megtámadnom.

Ami szerencsétlen Tisza-szabályozási rendszerhez akarok szólni, melynek ferdeségeit megfoghatatlan közönnyel nézi sok jóra való ember, és hallgatással tűri sok károsult hazánkfia, – mert mi tagadás benne, nálunk sokan tudatlanságból vagy indolenciából még nagy respectussal viseltetnek efféle nagyobb munkában az úgynevezett szakemberek iránt, kiknek kilenc-tizedrésze annyit ért dolgához, mint a hajdú a harangöntéshez.”

A tisztelt olvasó már nyilván sejtí (az írásmódból és stílusból), hogy a fenti sorokat nem mostanában írták. Ezek báró Vay Alajos észrevételei a Tisza és mellékfolyóinak szabályozásáról (Budapest, 1885) című tanulmányából származnak. Feltételezem, hogy a Tisza sorsa iránt érdeklődők közül kevésnek jutott a kezébe ez a – mindössze 39 számozott oldalú tartalomzáró – füzet, ezért a továbbiakban is idézek majd belőle néhány érdekesebb sort.

Írásom főleg a Tisza alsó szakaszának sorsát taglalja, de néha nem kerülhet el a szélesebb körű vonatkozásokra való hivatkozás sem.

A Tisza „jeges árja” és „zöld árja” csapadékos években hatalmas területeket töltött fel vízzel, lehetetlenné téve a legelést; viszont kedvező feltételeket teremtett a halak, a vízi madarak és más apróbb állatok szaporodásához. Apadéskor a mederbe visszahúzódó vízzel együtt a meder ellátóképességét meghaladó halmennyiség gyűlt össze, s ezt még tetézték a Fekete-tengerből felvonuló tokrajok is. Nem csoda, hogy a régi világtudósok azt állították, hogy a Tiszának fele víz, fele hal.

A hasznosítható földterületek mentése érdekében már a régebbi századokban is

folytak helyenkénti töltésezesek, de ezek nem sokat zavarták a kontinensünk talán legfiatalabb és legágyabb vizű folyójának rakoncátlankodásait. Bár Szeged már az 1816-os nagy árvíz idején „úszott”, 1830-ban pedig Törökkanizsánál szakadt át a gát, és víz alá került 260 000 hektár föld; a Tisza szabályozása csak az 1845-ös újabb nagy árvíz után válik igazán közösséggé.

Gróf Széchenyi István kinevezik a Helytartótanács mellett felállított Közlekedési Bizottmány elnökévé, és megbízzák a Tisza-szabályozás tervének elkészítésével. A munkák megkezdéséhez némi pénz is kölcsönöztek. 1846. április 8-án kellett volna elfogadni a szabályozás tervét, de oly heves vita alakult ki, hogy Vásárhelyi Pál szívvel-hűdéssel kapott, s még aznap meghalt.

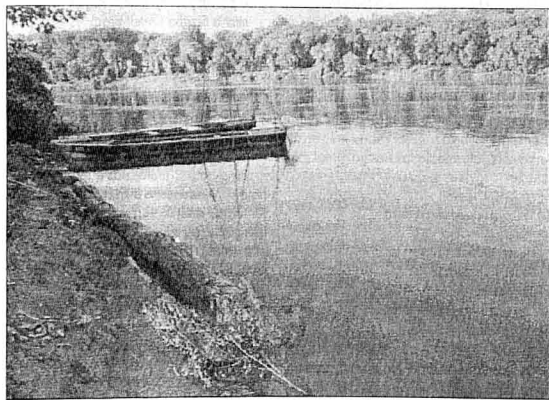
Nem sokkal később Pietro Paleocapa velencei kir. építési főigazgatót kérték fel a szabályozási terv véleményezésére, s még abban az évben ő is végigutazta a Tiszát Széchenyivel együtt.

A szabályozás alapelve az volt, hogy a folyókanyarok átvágásával növelik a meder nagyon csekély esését, felgyorsítják a víz lefolyását, és egyúttal rövidítik is a hajózás útvonalát. Az áradások ellen pedig az egész folyó mentén erős töltésekkel védik meg a hasznosítható földterületeket.

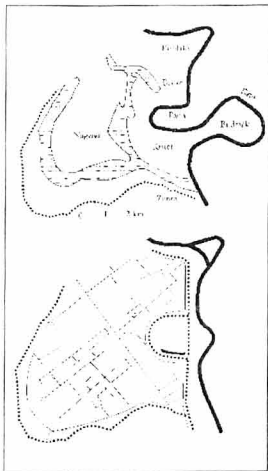
Vásárhelyi 101 átvágást, Paleocapa csak 15-öt javasolt, azokat is az alsóbb folyószakaszokon.

Vásárhelyi magas töltéseket tervezett a meder közelében, hogy nagyvízkor a folyót a medre mélyítésére kényszerítse; Paleocapa alacsonyabb, és a medertől távolabbi töltésezt javasolt nagy hullámteret hagyva a folyónak; s úgy vélte, hogy a nem fásított hullámteret a magas víz előbb-utóbb feltölti, tehát rövidebb tenyészidejű növények termesztésére alkalmas lesz. Csak a töltés közvetlen védelmére javasolták mindketten keskeny erdősáv ültetését.

A szabályozási terv véleményezésében Paleocapa részletesen foglalkozik a zentai körülményekkel, mert szerinte Zenta határa egyike a Tisza kiöntésé által leginkább rongált helyeknek. Itt főleg a Kis- és Nagy-rét helyzetére gondol, említve az Adorján-tól Zentáig húzódó faltyúágakat, amelyeket nagyvízkor a folyó kimélyített. Javasolta, hogy a 92. kanyart (Pánai) az átvágás után is egyjék meg hullámtérnek, a Tisza melletti töltést pedig a folyótól nyugatabbra építsék, s azon akár utat létesíthetnek Zentától Magyarkanizsáig (1. ábra). Szerinte a kiáradó víz itt már lelassul, és nem

(Szénási Oszkár felvétele)

**A Tisza és a Rét Zentától északra
a szabályozás előtt és azt
követően**

veszélyeztetethetné a további töltést, a meghagyott nagyobb hullámtér pedig előbb-utóbb jól feltöltődne, és hasznosítható lenne. A zentaiak azonban „sajnálják, hogy a távoli töltésekhez által szűles földarabot kell a folyó kényére hagyni...”. Emlenken igazságságon látom a zentai érdekeltek előterjesztését, midőn azt mondják, hogy ha a töltések távol tartásának az az egyik célja, hogy a folyó árvezének elég tág völgyükre maradjon, ezt nem csupán az ő töltésüknek a jobb parttúl távol tételével kell eszközölni, hanem az átelleni balparti töltéseket is hasonlóan távolabb kell tenni; hát ellenben a birtokosok éppen a folyó partján emeltek töltéseket.”

Az Óbecsével átellenben, a Tisza bal partján levő töltésezést bírálja, minthogy tíz év alatt a Királyi Kincstár földjén már harmadszor építettek új töltést, mert mindig közel építik a mederhez, és a víz elmosza.

Érdemes még megemlíteni, hogy Paleocopa javasolta a Maros-torkolatnak Szeged alá való áthelyezését az Arankának nevezett fattyúágra. Szerinte az Aranka medrére a Maros mosta ki magas vízállásakor. Titelnél javasolja a Tisza torkolati részének keletre fordítását, mert az délny-

Bár *Paleocopa* tervmódosítását felsőbb helyen elfogadták, az 1848-as szabadságharc miatt a munkálatok megszűntek, s csak 1850-ben folytatódott, de valami furcsa véletlen során csapadékos évek következtek, és az őrvízek még jobban pusztítottak, mint valaha, napjainkig:

- az 1855. évi minden addigig meghaladó árvíz;
- 1876-ban nagy árvíz;
- 1879-ben nagy árvíz, Szeged pusztulása (több mint 6000 épület dőlt össze);
- 1881-ben nagy árvíz;
- 1888-ban a Tiszán 27 helyen, a mellékfolyókán (főleg a Körösökön) 43 helyen volt ártászakadás.

Igy folytatódott ez tovább is (1891, 1895, 1924, 1928, 1932, 1940, 1942), majd 1970-ben az eddigi legmagasabb vízszint – Zentánál június 2-án 907 cm. Az előzőek zöme volammal 800 cm felettiek, mint pl. az 1981 és végül a 2000. év!; és akkor még nem is említettem a Felső-Tiszán jelentkezett nagy árvizeket.

Eredeti elképzelések szerint a Tisza-szá-
bályozási munkákat mintegy tíz év alatt
gondolják befejezni; de még ma is tart-
nak. A 20. században is folytatódott a mun-
kák a mederben is [rengeteg köszörös,
kotrás, újabb átvágások, rakpartok újépít-
és, töltésmaassítások stb.].

De térjünk most vissza báró Vay Alajos „észrevételeihez”!

„Kérem azonban a tisztelt olvasót, hogy félre ne értes szavaimat, nem mondom én azt, hogy a Tisza-szabályozásnak nincsen semmi haszna, sőt készséggel előismerem, hogy helyenként van – de van ám kára is, még pedig igen nagy kára, mely előtt szemközt behunyni a Tisza-védelmi magyarság ellen elkövetett bűnnel egyértelmű lenne.

Gondoljunk csak vissza a Tisza szabályozását megelőző időre. Fordult-e elő az eset, hogy e folyó egész falukat és városokat tett volna tönkre, mint ahogy Szegetet tönkretette? Igen, néhány házat egyik vagy másik községben elpusztított, de hogy egész községeket elöntött volna, az az eset nem fordult elő soha. [...]

Ország-világ tudja, hogy a Tisza-szabályozás befejezve nemcsak nincsen, sőt ha az eddigi rendszer továbbra is fog folytat-

És mi oknál fogva merem én oly határozottan állítani, hogy a Tiszaszabályozás századokon át sem lesz befejezve?

Azon oknál fogva mivel nem vízmegosztásra, hanem legfőképp a töltésre lett a fő súly fektetve, sőt az átvágások is csak mellékes szempontból lettek megtéve. Sajnálom, de ki kell mondanom, ezek is igazán oktalanul vitettek keresztül. [...]

Épen az a hiba követelttél el a Tiszaszabályozásnál is, mely a Maasz, Waal és Leck folyók szabályozásánál lett elkövetve; csakhogy azóta - amikor azokat szabályozni kezdték - mintegy nyolcszáz év múlt el, tehát megfoghatatlan, hogy mi magyarok nem okunk a hollandiak és belgák kárán, pedig jól tudjuk a törtériből, hogy egyszer száz falunál, másodszer hatvan falunál többet pusztított el a Maasz, Waal és Leck folyók árja, midőn töltéseik több helyen kiszakadtak."

Csak a végszóból még két rövid idézet:
„Lelki meggyőződésem, hogy a Tisza-szá-
bályozási költségek a Tiszába vannak dob-
va, és oda dobják azt ezentúl is, ha a tölté-
sezési rendszerrel fel nem hagynak. [...]

Utolsó szavam pedig ez:

A folyóvizek megosztása által szabályozva lesz a Tisza, de anélkül soha - de soha sem!"

Mindez a folyószabályozás első szakasza volt, hiszen az 1950-es évektől megkezdődött egy újabb, az eddigiektől merőben eltérő Tisza-szabályozás. Most nem gyorsítjuk a víz lefolyását, hanem megállítjuk azt, és víztározókat építünk. Most „csatornázunk a Tiszát!”! Vízlépcsők sora épült: Magyarország Tiszalok (1954), majd Kisköre (1973); Jugoszláviában Törökbecse (1977), de a magyarországi tervekben szerepel még 3 vízlépcső építése: Csongrádnál, illetve Dombóvár és Vásárosnamény térségében. Ezeket az 1985 utáni fejlesztési időszakra tervezték. Hogy megvalósulnak-e, azt majd a mai fiatalok talán meglátják.

A törökbecsei vízlépcső duzzasztóműve hét billenőtáblás gát, egyik oldalán hajószilipkára, a másik oldalon vízerőmű lett volna, de utólag rájöttek, hogy annak üzemeltetéséhez nagyobb vízszint-különbség kellene a duzzasztómű két oldalán. A felső vízszint emelése viszont komoly következményekkel járna, ezért az egyébként is nagyon kis termelőképeségű vízerőmű megépítése elmaradt.

És milyen most a duzzasztott vízű Tiszánk? Megérte-e, hogy az egyébként szikes területeken gazdag Bánságunk egy olyan csatornát kapott, amelybe a duzzasztott víz gravitációs úton befolyhat? Nincs adatom arról, hogy 1977 óta hány száz hektáriyi földet öntöznek a csatorna mentén Padétól Törökbecsig vagy Dél-Báná-

ban. Zentánál csak azt látjuk, hogy az év jelentős részében a víz alig folyik, szinte áll (néhol visszafelé áramlik), hogy rohamosan növekszik a meder feliszapolódása, hogy csökken a folyó öntisztulási lehetősége (pedig egyre nagyobb szükség volna rá az egyre gyakoribb vízszennyezések és mérgezések miatt). A part szélében dús mocsári növényzet fejlődik (sások, virágkák, hínármezők terebélyesednek). A Körösök vízrendszeréből és a hozzájuk kapcsolódó csatornákból nyaranta érkezik a bekalcencs- és a rucaörmözőn.

A halfajok közül megrikult vagy szinte eltűnt a gyorsabb vízfolyást kedvelő márná, a paduc, a „baráthal” néven ismert magyar bucó (így, rövid u-val), a selymes durbincs („sógorsüllő”), a fenékjáró és a

halványfoltú küllő („ilona” vagy „baba-hal”), de szaporodik az álló- és oxigénben szegényebb vizet kedvelő jászkeszeg, ezüstkárász, csuka, durbincs. Nemrég tömeges volt a távolkeleti busa (valószínű, hogy néhány év múlva ismét megjelenik), tömeges a hatalmasra növő és a víz tisztításában fontos szerepet betöltő amuri kagyló, melynek folyóvízi előfordulását Európából éppen Zentánál, illetve a zentai Tiszaszakaszról közölik elsőként. Nemrég compót, gébet és naphalát („napkárász”) is fogtunk a folyóban. Ismét megjelent az évek óta hiányzó törpeharcsa, és legnagyobb örömünkre, ha szórványosan is, de egyes helyeken tömegesen rajzott a tiszavirág. Átvészelt ez a mi Tiszánk mindent!

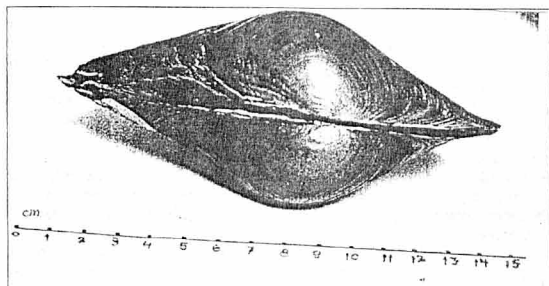
A vízszennyezések évtizedei

Az 1900-as évek második felében, a második világháborút követő fejlődés során növekedett a vízigény és a vízfogyasztás; az iparban, a mezőgazdaságban és a háztartásokban fokozódott a vegyszerek használata; növekedett a gépjármű-forgalom, és mindezek következtében mindinkább érezhetővé vált a környezet szennyeződése.

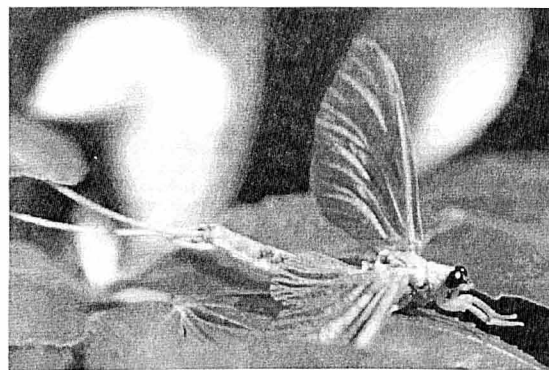
Mint ilyenkor lenni szokott, a szennyező anyagok jelentős része a folyókba került. Ez történt a Tisza vajdasági szakaszán is; bizonyításként csak néhány nagyobb szennyezést említek a saját feljegyzéseimből.

Régebben a vágóhidak, a kendergyarak és a bőrfeldolgozók szennyezték a vajdasági csatornákat és a Tiszát; később már a mosáskeresztől terhes háztartási szennyvíz, a növényvédőszeres, a műtrágyák, a különféle olajok is rontották a víz minőségét. A megnövekedett vízfogyasztást követte a szennyvízcsatorna-hálózatok kiépítése, de legtöbb helyen elmaradt a tisztítóberendezések beszerelése; más esetekben pedig az emberi hanyagság okozta a bajt.

- Adorjánánál az 1960-as évek végén megépült a kőolajtároló és töltőállomás, ahonnan uszályok szállították a kőolajat a finomítóba; de ha a kormányos elaludt, akkor a Tiszába is jutott belőle bőven.
- 1971. június 2. Mintegy 40 tonna nyers kőolaj ömlött a Tiszába. Ez a kőolajtöltő állomás éppen ott épült, ahol egy korábbi rendelet védelmi területet jelölt ki a kessegek ivóterülete számára.

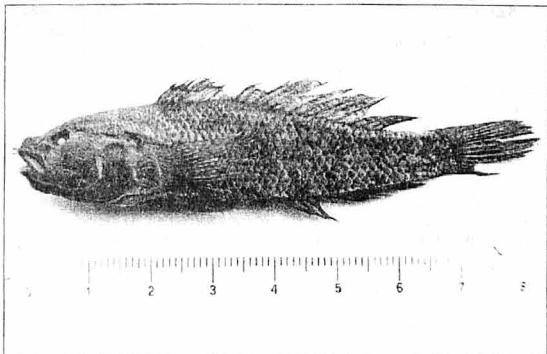

Amuri kagyló – a Tiszából

Tiszavirág (Gergely József felvétele)

- 1977. szeptember. 26. A Tiszába folyt 105 tonna kőolaj. Nagyobb része a partokra sodródott, és hetekig szennyezte a folyót lassú bemosódással. A vizet olajfilm borította meggátolva a gázcsere folyamatot.
- 1986. július. 23. Mintegy 35 tonna kőolaj lepte el a folyó vizét.
- 1990. augusztus. 23. Ismeretlen eredetű szennyező anyag nagy halpusztulást okozott a Tisza magyarkanizsai, törökkanizsai és zentai szakaszán. A Duna-Tisza-Duna vízgondozó szolgálatának jelentése szerint mintegy 10 000 kg nemes hal (harcsa, süllő, kecsge) és rengeteg vágócsík pusztult el, állítólag azért, mert a folyó vize 27 fokra melegedett, a törökbecsei gát pedig megállította a víz folyását. Vétkes nincs! Ennek a megállapításnak azonban van egy komoly ellentmondása. Csupa fenéklakó hal pusztult el, halott a meder alján sokkal hűvösebb a víz, mint a felszín közelében; márpedig a 27 fokot nyilván nem a fenéken mérték. Másrészt a Tisza menti községek rétfjein sok az örmentesítő csatorna; azok vize sekély, állóvíz, mindig melegebb, mint a Tisza vize. Ettől függetlenül a csatornáknak nem volt halpusztulás.
- 1992. augusztus. 4. Adorján és Zenta között teljes halpusztulás. Augusztus harmadikán este már érezhető volt a folyó

Tarka géb. Új faj a Tiszában

kellemetlen szagú lehelete; másnap hajnalban pedig a víz felszínét ellepte a vergődő és elpusztult halak tömege. (4. ábra). A könnyű zsákmány reményében több csónaktulajdonos vízre szállt, s merítőhálójával, kampóval gyűjtötte be a még éleljet adó nagyobb halakat (főleg nagyobb harcsákat és busákat), hogy később házalva kínálja őket eladásra. Csak a zentai szakaszon több ezer kiló hal pusztult el, s nagy részük a part menti

hínárosokban torlódott össze. Fennállt a baktériumos fertőzés veszélye is. Befellegzett a strandolásnak!

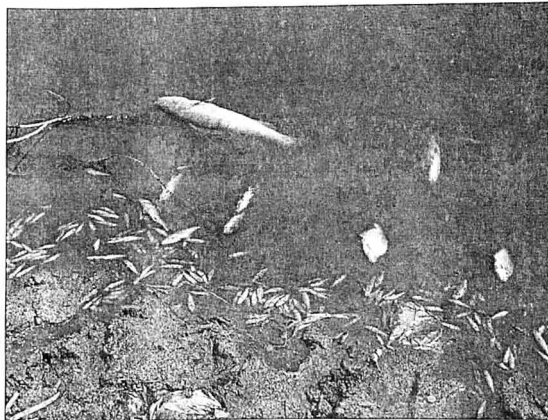
Este Zenta főterén két nagy haltemek ételenkedett, rajtuk rövid kétnyelvű felirat:

„Utánunk az ember következik!”

A hivatalos jelentés ismét a megrehivatkozott, de utólag kitudódott, hogy Adorjánnál nagy mennyiségű foszfortartalmú mosószer került a Tiszába. Honnan? Hogyan? Válasz nincs!

• 1994. augusztus 6-8. között részleges halpusztulás.

• 2000. február 1. Cianmérgezés a Szamoson, majd a Tiszán egy romániai aranyérc tisztítóból. A felső szakaszon nagy halpusztulás. Néhány nap múlva újabb cianhullám, majd március elsején nehézfém-szennyezés. Izgalommal lessük a mérgező anyagok hatásának jeleit. A zentai rakpart előtt december 10-e óta két kisvöcsök tanyázik. Mindenki őket figyeli. Bukdácsolnak, táplálkoznak, semmi bajuk sincs. Talán a mérgeg nem is jut el hozzájuk. Február 10-én a Tisza jugszláv szakaszán megjelentek a nagy döglött halak (főleg busák). Néhány napig tartott a begyűjtésük és eladásuk. Főleg Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Zenta és Ada védőruhás horgászai, halórei gyűjtötték be a telemeket; összesen kb. 10 000 kg-ot. Lesz-e folytatás? A vajdasági Tisza-szakasz kissé károsodott.

Halpusztulás a Tiszán (Gergely József felvétele)

Nosztaglia

Külföldre szakadt honfitársainkban néha oly elemi erővel tör fel a honvágy, hogy nyomorultul bepusztulnának talán; a „szívük szakadna meg”, ha nem láthatnák viszont az ismerős tájat, melyhez ezernyi kedves emlék, gyengéd érzelmi szál fűzi az idegenben elárvult honfitársakat.

A Tisza mentiek szerint: „Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza.”

Ki tudja, mi vonzza a más vidékről elszármazottakat, de a Tisza mentieket nyil-

ván nem a vízihatnák, hanem valamilyen belső kényszerből fakadó csodálatos érzés – a nosztalgia, melynek finom rezgéseit érezni lehet ugyan, de szavakba önteni nemigen.

A Tisza, ez a szeszélyes folyó biztonságos hajóutat, jóízű halat, öntözéshez lágy vizet, nyáron felüdülést kínál. Törékeny tiszavirágot termő agyagos medre, kagylójárta, kusza vonalas homokzátonya; partifecsének otthont adó, meredek löszfal; hamvas szederben, de csalánban is gazdag, árnyas fűzligete, tükörsíma vize vagy

haragos hullámainak habos taraja mind-mind emléket hagy bennünk. Az emlékekből idővel igencsak a kedves szálak fűződnek tovább, kialakítva a múlt csodálatos (néha kissé már giccses) szívárványát.

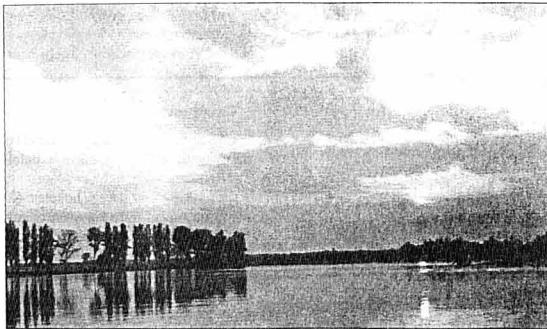
Szeretjük e folyót, ha csónakunkat békésen ringatja, miközben „ereszkedünk”, s nagyokat szippantunk a vízszagú, párás levegőből.

Szidjuk, ha sárgászöld, haragos vízzel teli medréből már a part menti házakat fenyegeti.

Aggódunk érte, ha szennyvíztől, olajtól himlőfoltosan fetreng mind jobban elposványosodó medrében.

Átkozzuk, ha ártatlan gyermekéletet rabol; de ...

De mindennekelett mégis rajongva ragaszkodunk ehhez az álkozottan szeretett folyóhoz – a Tiszához; a mi Tiszánkhoz!

A Tisza az erotikus népmesékben, anekdotákban

BURÁNY Béla

A népmesék hajdan a felnőttekhez száltak. Tették ezt összeített mondanivalóik, üzeneteik olyan megfogalmazásában, a képes beszéd nyelvén, mely e szövegeket értők táborát ma is elkápráztatja eme összehangolt kétnyelvűség művi tökélye láttán.

A bigott kereszténység sok évszázados egyeduralka, később a polgári társadalmak álzsnet, fintorgásoktól vemhes, üres vagy félig üres világa nádpalcás módszerekkel kicsiben és nagyban sikerrel érték ki a magyarság köztudatából e szimbólumok hajdan általánosan ismert értelmét. A mesék – elvesztve eredeti, jelképes világukat – események összefüggő láncává váltak, a hivatalossá lett egyházi ízlésbe nem férő részleteket kihagyva a „nagy” mese-gyűjtők maguk csinosították, hihető-tízseleendő ízlésekhez idomították, s így tartalmukat veszítve, gyermeki használatra nyomorítva „mentették” őket.

Az erotikus népmesék kibújtak e tortúrák alól. Külön utakon terjedtek, leírtak alakban senki sem adta ki őket, az úgynevezett „közizlés” csak szájról szájra, mőváról mőváról élvezte önfeledten felnőtt előadásban fogalmazott alakjaikat. Gyakran már csak a szövegek kirakat része volt a csendes mosolyokat, nyersen robbanó hatókat kiváltó ok, s csak néha (tán utólag) vilantak az értelemben a szimbólumokba rejtett üzenetek ma is érthető részletei. Így eshetett meg, hogy az irányított közizlés ellenséges évszázadaiban e kétnyelvűség, ez az önmagában is batrátkoztató nevén: kétértelműség gyakran érintetlenül él ezekben a mesékben, híven őrizve a mesék ősi alakjait, azaz teljes hozamát ma is.

Az víz a népdalszövegekben, népmesékben egyaránt a női princípium jelképe, lett legyen az folyó, tó (halás), patak vagy akár a tenger is, univerzális értelemben persze („Kis kertet kerítik a tenger nagy partjára”), de ilyen értelmű az árok is, a gödör is, a barlang is, amelyben a mesehős közlekedik egyik világból a másikba, no meg a kémény is, amelyen át – ma is érthetően (csak ki figyel oda!) – a „golya” dobja be a kisbabát.

A hal köztudottan szexuális jelkép. A felszínes benyomás alkotta várakozástól eltérően erotikus népmesékben következetesen falosz-jelkép. Sok évszázados rajzokon két, azonos pontból indult, egymást a vonalak másik végén szelő félkörív, a farkuszony záró vonalát meg se húzva. A vulvát jelző kerítésrajzoktól eltérően ama választóvonal nem hosszanti, általában függőleges egyenes, hanem a glans penis (kopolytű) jelző kis félkörív. Zentán az ötvenes évek végén, amikor még annyi volt a halász a városban, hogy a postának általi Tri Druga (Három Barát) nevű vendéglőben halászbálat tartottak, a kicsapódó ajtón halászt ki a ködbe a kurjantás: „Huncut a manyírl Csúszik a farka!”

A Tisza hal nélkül – holt folyó lenne...

A szimbólumokból épített kettős síp kifejezőgazdagságának szinte klasszikus példatára a Mé' piros a golya csőre? című, Magyarkanisán lejegyzett mesénk teremtesmondánk gazdag tárházából:

Mé' piros a golya csőre!

Mikor az Úr megteremtette az első embérpárt, először természetesen az állatvilágot, utána az embereket, eléggé fardat vót már. Az Ádámot egyedül teremttette, az föllebészett az Úmál, hát tényleg, baj van, megcsinátta az Évát is. Elégge feledékenyen. Az állatok körülötte hancúroznak, szerelmeskődnek, az Ádám is próbálkozik, de az Éván nem vót nyílás.

Újra a Nagytalpút vössi elő az Ádám, az a homlokára csap:

– Ténel!

Az Éva heverködött ott a napon, a vízparton, a golya állt a legközelebb hozzá, azt kérte meg, hogy a hosszú csőrével csípjon már egy nyílást rajta!

A golya ki is csípte. Vérés lett a csőre.

Az állatok összecsdűltek, nézőgetik, mi történt szögény Évával. Vérzik!

A legkiváncsibb égy kis majom. Ott helytelenkődik...

Az Éva mint minden szégyenlős nő, hogy né lássák ma kellemelen ügyeit, kap

ja a kis majmot, az ölibe vössi, az ott fészkelődik, helyezkődik. A vér alvad.

Aztán a kis majom megünja, félügr, a szőr odatapad a s...írul az Évához, neki még csupa vérpiros lett a p...ája.

Éz is olyan maradt tovább, örökre.

Az Éva nézégeli magát, hogy néz most ki?

Gyorsan bégugrik az Eufráteszba, hogy lémossa ezt a kismajomszört magáról.

Közbe arra úszik égy kis hëringraj, oszt az égyik kis hëring eltéved, beúszik a friss alagútba.

Hát má azt értjük, hogy mé' piros a golya csőre, miért kopasz és piros a majomnak a s...e, hogy hunnan szőrös a p... csak azt nem tudtuk még mindég megállapítani, hogy most a hëring a p...szagú, vagy a p...lett hëringszagú, de büdös mind a kettő.

Kriszina Dezső (Adorján, 1928). Magyarkanisza, 1988.

Az Éván nem vót nyílás. Nem tartozik a köztudott biológiai ismeretek közé: az állatoknak nincs hymenjük, szűzhártyájuk, illetve ami van, az erősen rudimentáris. Ezt „feledékenyködté” el az Úr az Éva esetében.

A vízparton a golya állt a legközelebb hozzá. Persze hogy az. Mifélenk. Hiszen az egész történet „vízparti!” És nálunk a golya a legvízpartibb madár.

A hosszú szárnyú, hosszú csőrű, hosszú nyakú madarak szexuális szimbólumszerepe a népdalokban, népmesékben, szövegekben, általánosan ismert. Bernáth Béla szövegtárából: „Duna vize, Tisza vize, mind a két széje sárga. / Közepébe, közepébe égy kis madár leszál. / Két szárnyával veri széjjel a vizet! / Most tudtam meg (egész világosan), / Hogy a babám nem szerez. – A kis madár ugyanis, amelyik a fa tetejére szállt, most a víz közepén veri a vizet. Vizet verni = közösülni, a madár két szárnya a két here.” (Bernáth 1986, 110. p.)²

...azt kérte meg, hogy hosszú csőrével...

Sok példa támasztja alá Jankovics Marcell szavaival „azt a fõlveést, mely szerint a »ius primae noctis« szokását eredetileg bojelháritó célzattal gyakorolták. A »besegítés« azt erõs, a hatalmas vállalta a gyenge halan-

dó helyett. Hérodotosz a tanú erre, aki szerint a babiloni szűzeknek, mielőtt férjhez mentek, egy idegennek kellett felajánlaniuk. Nyilván azzal a „hátsó” szándékkal, hogy az idegenért nem kár.” (Jankovics 1987, 142. p.)³

Ezt a föltevést igazolják a ma is sokfelé utaló dicsélvél lakodalmi szokások („crnogorski kum”), ott húzódik minde a magyar „nősznag”, a komo szerepe mögött, s nem egy erotikus népmese néven nevezve találja ezeket az összefüggéseket úgy, hogy félreértésekre ne maradjon lehetőség. („Csak mutatom”: A tanulatlan juhászlegény – Burány 1984, 21. és 42. p.; *Mátikál fúratás* – Burány 1988, 92. p.)^{4,5}

Felénk a golya dobja be a kisbabát a kéményen. „Altjai természetmondá szerinti a varjú (gyakori kultúrhérosz) lelkeket kéri és hoz az emberbe Kudaj istentől. A lelkek kiesnek a varjú csőréből, és tülelvél fákra hullanak. É fo a világa vagy termőfa, ahonnan az újszülöttek származnak.” (Bernáth 1986, 108. p.)⁶

A golya tehát meg sok más, hosszú vagy kemény csőrű madár („Gém-daru, gém-daru, gém! Én vagyok, én vagyok, én vagyok, én l’; „Csipjon meg a csóka”; „Csipja meg a csóka!” és alighanem ebből nőtt a „jómadár” is) falloszjelkép. Ádámnak tehát a „golya” tette meg szíveségből, de isteni parancsra (!), hogy „hosszú csőrével csipjon már egy nyílást” az Éván. Csoda-e, hogy „vérés lett a csőre”? Kapsa a kis majmot... A majom az öke-reszténységben a rossz szellem, az ördög egyik megszemélyesítője lett (Szemadám 1990, 170. p.).⁷ Helrefüles „krampuszi” alakíva hosszú farkával jelen van a Dél-Tisza-vidék disznótörő alakoskodó játékaiban még a közelmúltban is (1970-es évek).

Hogy Éva épp egy kismajmot vett az ölébe, s ebből az lett, hogy „a szőr odapadt a s...íról az Évához, néki még csupa vérpiros lett a p...ja”, az nemcsak felszínes, szórfinomított játékosan jelző példalátás, hanem rppont jól sikerült poaján utalás a rossz szellem (annak is a hátsó fele, amit jobbra más állatokban a boszorkányok sztoztak csókolni a boszorkányszombaton) s a női nemi szerv ígnyen alakult, már Évánál létrejött kapcsolatára s a női nemi szerv ilyen „ördögös” hatalommal bíró, „férfimegrontó” szerepére is. Egyébként Évát a biblia Edenében is az ördög csábította, térítette rossz útra egy másik, almaszimbólumos erotikus mesében.

Oszt az égyik kishering elhévadt... E természetmondánk másik, csak a csattanójá-

ban azonos változatában nem „hering”-ról, csak „hal”-ról esik említés, és az Eufrátész is intellektuális játék az adatokkal, annak ismeretében, hogy az Éden állítólag a Tigris és az Eufrátész között volt. Az említett másik természetmondánkban az Úr az alvó Éva lába közül veszi le az Ádáméhoz hasonló sárscsmát, s azt lapingatja egy darabig két tenyere közt, majd beleavágja a vízbe. Ebből lettek aztán a halak. „De azóta sem tudni, hogy a hal bűdös p...szagú-e, vagy a p...a bűdös halzagú.” Újvidéken hallott, az utóbbi meséhez simuló változatban: „da li ríba smrdi na p...u, ili p...a smrdi na ribu?”

...de bűdös mind a kettő. Mindhárom változatban a „bűdös” jelző nem vélelén, és nem csupán pejoratív, becsmérlő szándék megjegyzés, sőt fontos, az érthetőség szempontjából kulcsjelentőségű szava a mesének: a „bűdös”, amely a romlottság jellemzője.

Minden jel szerint tehát a mese csattanója „örténelmi áttekintés” után azt az „örök témát” taglalja, amelyet középkor-lás korban vagy annak megfelelő szellemi szinten minden generáció nyájás társalgási rendszere felvet. Azt a kérdést, hogy kik a romlottabbak: a nők vagy a férfiak? Ebben az értelemben a mesében adott csattanó már szinte nem is pejoratív. Az egészen más kérdés, hogy ez a téma azért örök és eldönthetetlen, mert a „romlottág”-hoz vezető cselekményhez általában egy férfi és egy nő szükséges. Egyidőben. Néha több is. De ez az ügyön mit sem változtat.

Sénkí bácsi halai⁸

Vót a faluba egy oan viccés, jóvágású pécás faszi. De nagyon szeretött vöccőni még pécáznál! Estigl Sokszó éccaka emént haza a pécázásbú...

Majd a faluba egy házna, ahogy a pécás ballagott hazafelé, egy házna, vót egy oan tizényóc-kilenc éves lány. De oan butácska vót!

Éccé eméntek az anyjéék, mit tudom én, a szomszéd ötödik-hatodik házhoz disznótörbe. De maj’ hónap gyűnnék hazal! Majd ott kártyáznak, satöbbi...

Aszongja a lány: – Anyukám! Hát akkó én kive alszok az éccaká?

– Ó, kislányom! – aszongya. – A Sénkí bácsival

– Hm. Jó...

A pécás ugyé későn furakszik hazafelé, a lány áll a kapuba, várja a Sénkí bácsit.

De amúgy jó formájú lány vót mán! Mikó odaér:

– Jó estét!

– Jó estét!

– Hát té, kislányom?

– Hát eméntek anyámék – aszongya – disznótörbe, oszt aszonták, hogy én az éccaka a Sénkí bácsival alszok!

– Mi-i?

Mindjárt érdeklődik a faszi, olyan ügyes, tapintatos komo volt, mondja hogy hát: „avva alszok!” satöbbi, mingyá akkó:

– Mikó gyűnnék haza?

– Hoó – aszongya. – Maj’ hónap réggel!

Sémmit! A pécás bémén.

Jó vacsora, mindén, léfekszenek.

Fogott három kis keszegöt, halat a pécás, betítte a párna alá. Mikó léfekszenek, aszondja:

– Kislányom! – aszondja. – Gyerünk, halasszunk égyget!

Persze b...lak égy nagyot.

Elvöött a pécás égy halot.

– No látod! – aszondja. – Nézd mög! A té kis p...adbú mit fogtunk! – aszondja.

A lány éccé aszondja:

– Halljal! – aszondja. – Sénkí bácsi! Halasszunk még égyget!

Mégin’ égy halat elvövszenek.

Emülék égy kis idó:

– Halljal! Mégégyet halasszunk!

A harmadik halat is elvöszzi.

Persze oszt régge – a pécás tudta, hogy baj lösz – mikó kiviradt, fogta magát, észt elinalt.

Alig emönt a pécás, a kislánknak gyűtték az anyjéék haza.

Szalad az anyjáhó:

– Édös anyukám! – aszongya. – Képzelse el! Az éccaka a Sénkí bácsi itt vót ténleg nálunk! – aszondja. – Vele aludtam, ahogy anyuka mondta! – aszongya. – És képzelse el, édös anyukám! Olyan szép kis halakat fogtunk az én kis p...ámból! De jó lött vóna, ha maga itthon lött vóna! Magának abba a nagy p...ájába nagyokat fogtunk vóna!

Lukács István gátör (Oromhegyes, 1937). Adorján, 1988.

Van ez még további Mer halászembér vót a lánknak az apjal...

Másnap, mikó mén ki a vízre:

– No, gyere, lányom – aszondja –, ki-vizlek a Tiszáról Maj’ fészédjük a varsátl! Hát a lány mindjárt fogta magát, mégindúnak, kiménnek.

- Hát - asszony - té csak ülj itt, a Tisza szélén, majd én főszédem a varsátl!

Zöreg létette a pantallót, fagyúrte a gatyaszárát, persze, ahogy lehajút, kilógott a f...a a gatyabút.

Méglátta a lány. Odaugrott! Elkaptal! - Édesapám! Ez maradt ki az este! Osz' még ez a legnagyobb! Csikhal!

Farkas Antal (Csantavér, 1931 - Zenta, 1993). Zenta, 1988.

A mese egyik főhősének a neve (Sénki bácsi) korántsem véletlen és hangsúlytalan, csak a kirakat-értelemben tűnik felszínes szójátéknak. Az ismeretlenség, a mindegy hogy kicsoda-micsoda személytelensége lapul a név mögött. Azt mondja el a képes beszéd nyelven s a lehető legtömörebben, amit A gazdáról meg a bérésről szóló anekdota néven nevez:

„Ez megtörtént! Ez nem mese volt!
Vót ott egy tanya. Följebb, a Tiszán.
Végyszomszéd a gazdának, zasszon nagyon szerette zembérékelt!
Zura, amiköz emént valahova éccaka, a gazda átjárt hozzá. Mikó tudta, hogy a zasszon maga van, fókét, gyalogolt mindjárt át.

Vót egy bérés, asszondja:
- Aaz olyan valami? Én is átjárak oda! - asszondja.

- Té-é? - asszondja a bérésnek a gazda.

- Hát most maradjon itten kend, én emék, oszt estére lesse ken' még!

- Hát eredj - asszondja. - Maj' kíváncsi vagyok rá!

Hát a bérés körszűrűnaltta zasszont az ágyon. A gazda még leste.

Régge asszondja:

- Hogy a fene élt vóna még! Té is odajársz, ahova én járok!

- Hát tudja, gazduram! - asszondja a bérés. - A jó f...t nem láncza mérlik! De nem ám!

Majoros Vince (Temein, 1905). Temein, 1990.

A Sénki bácsiról szóló mese többi része, úgy tűnik, magától érthető. Még akkor is, ha a Sénki bácsinak kis halai voltak...

De három!...

A pécás¹⁰

Pécázik egy fiatalbér a Tisza-parton. Bévete három feneke, mögötte a kiserdő,

bokrok, ott ül mán lstan tudja, miúta, a fején még két téglá.

Mén ara a barátja, asszondja:

- Szevasz, János! Kapja-é? Té! Mi az istennek a fejedén az a két téglá?

- Néz, komám! - asszondja a János. - Mindenkinek vannak titkai. Vedd úgy, hogy ez az én személyes titkom... Vagy ha úgy akard, családi titok... Szakmai, ha úgy jobban tetszik! Nő is érdeklődj, úgy se bírom megmondani.

No, ez emén.

Gyűn egy másik pasas ara, asszondja: - Adjisten! Fogtá má' valamit? Té! Mi az ég f...ának tartod a fejedén azt a két téglát?

- Né haragudj, komám, nem bírom nekéd megmondani.

- Mé? Hát...

- Néz, ez titok. Minden embernek vannak magánügyei, titkai... Ez az én személyes titkom. Családi Szakmai, ha úgy akard...

No, emén ez is.

Éccé gyűn ara egy fiatalasszony. Mén az urához, maj' megnézi mán, hogy mén a fogás? Még visz neki egy pár jó falatot az ebédre.

Mégláll a János mögött, nézi, nézi, asszondja:

- Jó napot, János! Nem látta az uramat?

- Deel! Fönt van messze, a kanyar fölött.

Csak néz az asszony, asszondja:

- Ugyan mondja mán, János! Egyre nézém... Mé tartja azt a két téglát?

Asszondja az embér:

- Né haragudjon, Mancika, de nem mondatom meg. Ez az én titkom. Személyi... Családi... Vagy ha úgy akarja, szakmai titok. Nem mondatom meg.

No, emén az asszony.

Még is tanítja az urát, mondja neki, hogy mit látott.

Asszondja zura:

- Én is láttam! Asszondja, az titok. Szakmai... Nem akarja megmondani.

Gondókozik az asszony, asszondja:

- Maj' kiszédem én belőle hazafelél... - Hát próbáld meg!

Mén is az asszony vissza, asszondja:

- János! Mondja mán meg nekém! Nem mondom meg sénéknek!

- Nem lehet azt, Mancika!

- Kíváncsion, amit akar, de mégöl a kíváncsion, ha nem tudom még!

- Amit akarok?

- Amit akar...

- Nem mondja meg sénéknek?

- Nem én! Biztos lehet bennel

- Hát akkó gyérünk bé a bokrok mögél - asszondja.

Béménnek, el is intézik annak rendjémódja szerint. Mikó vége lett, asszondja zasszon:

- Mondjad má', Jánoskám!

- Hát idehallgass! - asszondja János. - Itt ülök hajnal óta ez mellett a három péca mellett, séhun sémmil! Ilyen csali, amolyan damil, emilyen harog... sémmil! De máma té vagy a hamadik, aki erre a két téglára ráharapott!

Tariné Benedek Mária (1953). Óbecse, 1989.

*

- Eladó-ó a vilá-á-ág! - dúdolum magamban.

- Hát! - bóltanár rá sok ősi mese mesélője, Farkas Antal, néhai szomszédom és barátom egy kicsi csillagról a pécás szentenciát. - Ha tán nem is minden! De nagyon sok fogás csak csali kérdése mégis!

Hát nem?

*

Mifelénk „a víz”, az a Tisza. Hát hogyne lenne a Tisza az anekdotavilágunkban is!

A tanító úr meg a tréfacsinaló Adorjánon¹¹

Vót itt egy tréfacsinaló embör Adorjánon, a Bánszki Antal bácsi!

Majd... valamilyen... Tripócki nevezetű tanító vót itt a faluba, Adorjánon, és - öleg az hozzá, hogy (mit tudom én!) szeretőit-é pécázni? - Vagy... Csak éccé asszondja neki az a viccesinaló Antal bácsi, hogy:

- Ho-ó, tanító úr! Hát maga nem tudja, hogy hun vannak azok a jó harcsázó helyek! Maj' gyűjjön - asszondja -, maj' mutatok én magának olyan harcsázó helyet - asszondja -, hogy hét nyelvon beszél!

Hát rá is bírta valahogy a tanító urat az Antal bácsi, egy szép vasárnap, átvitte, úgymond Adorjánon átál, a fűs, a bánti ódalra egy csúnya, szirtós, szakadékos he're, ahun az embör csak a víznek móhetött mög a partnaki! Tehát onnét kiút nincs!

Az Antal bácsi mög elmönt léjebb, Zenta felé vót egy Vágó Barsi tanya, a bánti ódalon, ugyé, ott vót jó bor, az öreg inni nagyon szeretölt, és az öreg ott nagyon szeretölt!

A tanító úr mög hát ügy – hagy pécázsonl!

Mit ad Isten! Hát éccc mögzendül az ég! oan földig érő felhők! osz' csak úgy szakad az eső!

A tanító úr persze az ég alatt! Ső fő, sē lē! Ott csak a víznek lehet mönni! Ott kiút nincs!

Ugye, mikő eműt az eső, fene, az öreg éccc, szárazon ügye, kigyűtt a tanyárú, a vízre, és dallikázva Adorján felé, víznek, evezget.

Mikő odaér a tanító úrhó':

– Mi van, tanár úr? Itt még eső is vót'!

– Hát hogyné lētt vóna! Hát Antal bácsi, maga hun vót'?

Néz az öreg csudaközva:

– Ahun én vótam, bē sē vót borúva!

Pedig ott is vót, csak belűrű vót az el-ázás. Mer jó bē vót az öreg akaszva!

*

(Hű! Hát ezt mög nē hallja a tanító úr, mer' mög löszkő högyözvel)

Lukácsi István gátör (Oromhegyes, 1937). Adorján, 1988.

Hát – én úgy gondoltam, hogy hallja meg a Tripácki tanító úr – egy högyözés árán is! Most, az ezredvégén „arrú, amikő ű tanítókodott Adorjánon...”

*

Tőke Pista barátom állított meg egyszer a strandon, abban az időben még, amikor az óbecsei gát (hogy jóssága mértékében áldja meg a jóisten azt a főmérnököt, aki építette!) még nem ölte, fújtotta éventenyaranta a Tiszát, s a zentai híd bánáti oldalán akkora volt a homokos strand, hogy fél város libickolhatott ott beázta, s ha valakivel nem találkoztál az utcán, az ott eldúlán bizton megtalálhattad.

– Tel Gondban vagytok! – mondta. – Vannak olyan anekdoták, amivel nem tudok mit kezdeni! Kiadni nem merem őket, mert – „mit szólnak rólam?” – kuncog meghittlen. – Nem kiadni őket meg halálos vétekl

– Mesélj egy ilyen! – mondom komolyan arra csopodolva, hogy mi az istentelen csuda lehet anekdotában, amitől félni lehet, amikor társadalunk gyilkos politikai viccekben tobzódva élhetke ki magát...

– Ilyen el:

Amikor még ki-kijárt a Tisza a medréből, egy délután jött a hír, hogy a Tisza megint kiszaladt! Az emberek mesélték a részleteket, akiknek a réiben, meg a többi lapos részeken volt a földjük, és éppen kint voltak kapálni.

János bácsi is kiballagott a töltésen, hogy megtudja, meddig ment ki a víz, mit vitt el.

Ahogy jönnek ott hazafelé az emberek, egy csoport asszony is velük, és bizony a tocsogókön emelni kellett a szoknyát föl, meg fölfebb, hogy a vízbe ne érjen.

Közük a nagyszájú Maris is!

Leszól a János bácsi évdőve:

– Mi az, Maris! Tán szomjas a kisbar-na?

– Maj' kend is szomjas vóna, ha annyi kőbászt megévett vóna, mint ez!

*

– És ezt nem mered kiadni?

– Ezt... Például.

– Te! Ha nem adod ki, megverlek! – mondtam nevetve mint néhai tanáromnak roppant szeretettel. – És próbáld nekem elhinni, hogy az emberek nem attól lesznek rosszabbak, hogy valamin jót nevethek-nek!

Félrecsapott fejével fontolgatott.

Könyve megfigyeléseket ezt kerestem először: vajh beletette-e?

Alig találtam meg a Kifizeték¹² cím alatt. Hogy mért így, szinte rejte? Bosszankodó nevetéssel készültem megbeszélni.

A megbeszélésnek azonban útját állta a váratlan, hirtelen jött és rohadtul méltánytalan halál.

Könyve azonban itt van, s amíg „scripta manent”, azaz az írás megmarad, örízni fogja jóízű eszejárását.

Ma még csak második kiadását várva az időben.

Forrásmunkák, hivatkozások

1. Burány Béla: A legkisebb királylány ki-vánsága. 88 erotikus vajdasági népmese. Budapest, 1990, Képzőművészeti Kiadó.
2. Bernáth Béla: A szerelmek titkos nyelvén. Budapest, 1986, Gondolat Kiadó.
3. Jankovics Marcell: Erősz és Erőé. In Hoppál Mihály – Szepesi Erika: Erősz a folklórban. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó.
4. Burány Béla: Szomjas a vaklá. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Újvidék, 1984, Forum Könyvkiadó.
5. Burány Béla: Piros a tramf. 77 vajdasági magyar erotikus népmese. Budapest, 1988, Antikva Kiadósszerzőző Iroda.
6. L. a 2. hivatkozási!
7. Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jel-képtár. Budapest, 1990, Helikon.
8. L. az 1. hivatkozási!
9. Burány Béla: Kézirat.
10. Burány Béla: A menyecske meg a fekete-rigó. Szeged, 1997, Bába és Társai Kft.
11. L. a 9. hivatkozási!
12. Tőke István: Mosolygó Tisza mente. Új-vidék, 1983, Forum Könyvkiadó.

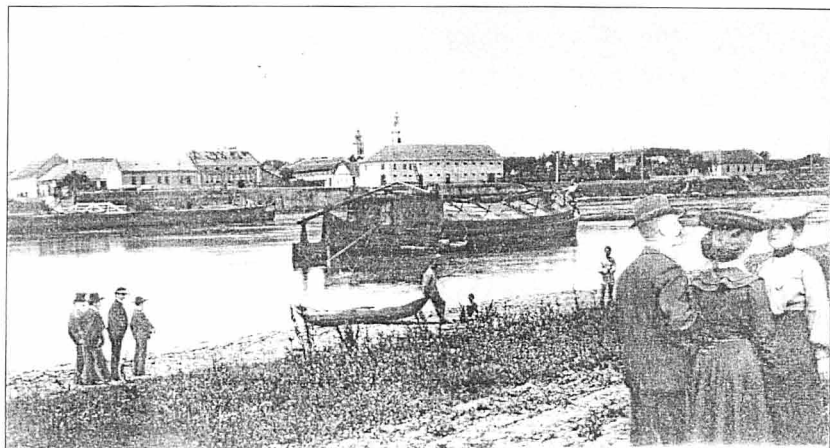

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle * 2000/9-10 szeptember-október * **Alapította** Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 * **Új alapító**: Nép-kör Magyar Művelődési Központ * 24000 Szabadka, Zarko Zrenjanin u. **Igazgató**: Özevgy Károly * **Szerkesztő a szerkesztőbizottság**, tagjai: Horváth József, Papp Árpád, Ricz Péter, Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gábor, Lippai Livia (olvasószerkesztő, lektor), Horváth József, Papp Árpád, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Szabó József, Vékonny László * **Fő- és felelős szerkesztő**: Ricz Péter * **Szerkesztő-ség- és levélcím**: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., tel.: 024/555-333, 282-es mellék, fax: 26-819; ügyfélfogadás mindennap [hétfőtől] péntekig] 9-től 11 óráig * **Műszaki szerkesztés és nyomdai előkészítés**: Beszédes István * **Nyomda**: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel./fax: 555-032, e-mail: grafoproduktus@tippnet.co.yu * **Igazgató**: Özevgy Károly

E számunk megjelenését az Illyés Közalapítvány és Szabadka önkormányzata támogatta

Régi képeslapokon

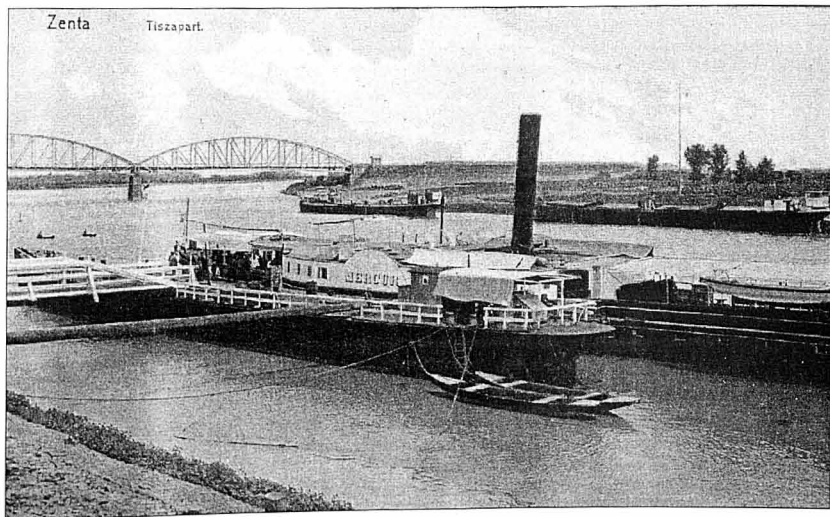

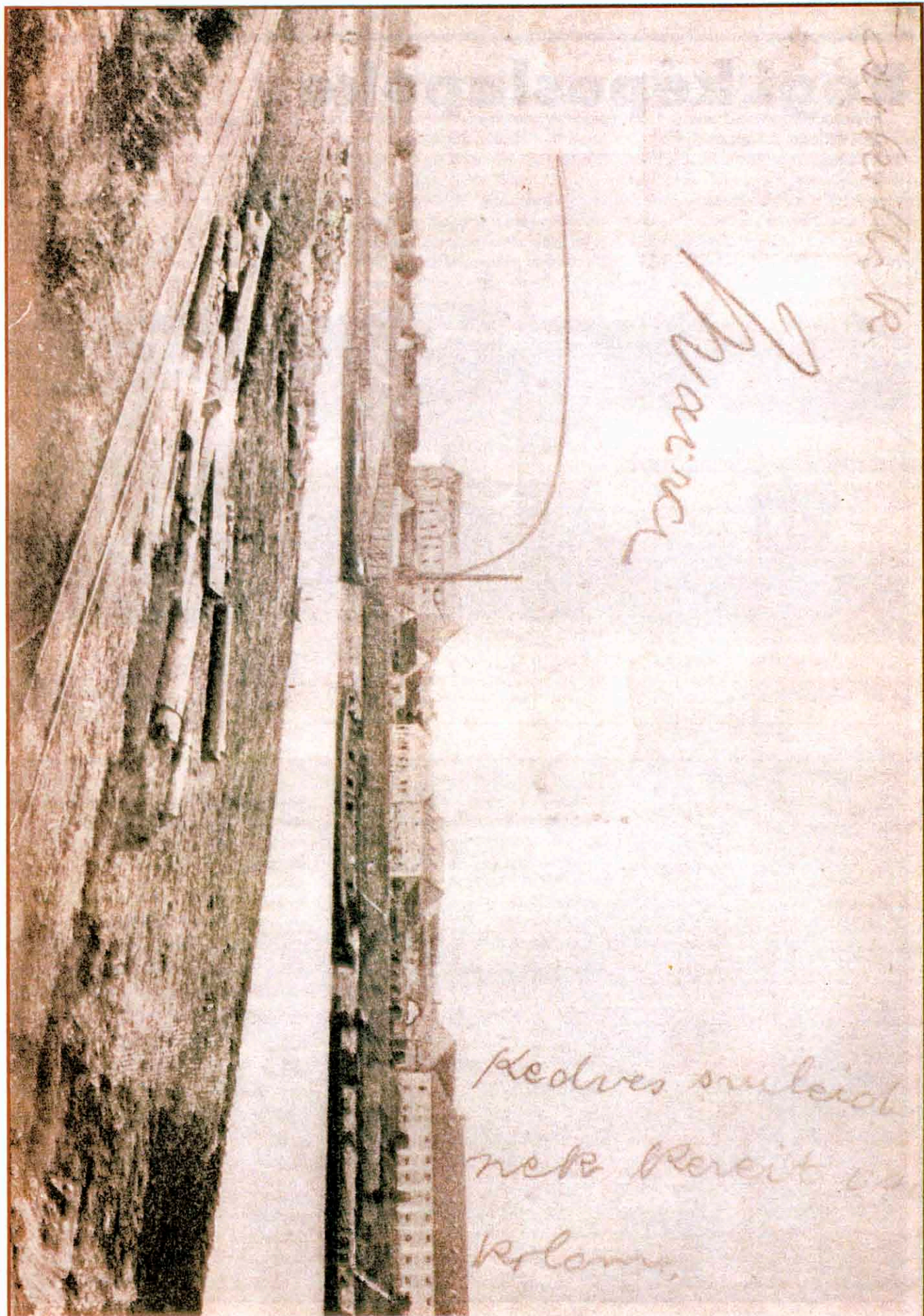
Üdvözlét Zentáról 1904. VII/14
Fekete Sándor kiadása Zentán.

Rakpart
Kecskés családja
J. Földi

Zenta

Tiszapart.

ZENTA

A tiszai alsó oldalról